

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

Diplomová práce

2004

Václav Fišer

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd**

Institut ekonomických studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Nástin diskuzí o směnitelnosti československé (resp. české)
měny v letech 1966-1995**

Vypracoval: Václav Fišer

Vedoucí: doc. Ing. Karel Půlpán, CSc.

Akademický rok: 2003/2004

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a použil pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne:

Podpis studenta:

Poděkování:

Můj konzultant doc. Ing. Karel Půlpán, CSc. přispěl k tvorbě této práce cennými radami a připomínkami, bez nichž by tato práce jen stěží vznikla. Chtěl bych mu za jeho přístup a pomoc velmi poděkovat.

ABSTRAKT

Tato práce se zabývá směnitelností československé, resp. české měny v období let 1966-1995. Směnitelná měna je nedílnou součástí ekonomiky vyspělých zemí a je jedním z hlavních zdrojů rozvoje mezinárodních vztahů. Za socialismu existoval státní devizový monopol a byl zakázán oběh československé měny v zahraničí, měnový kurz byl přitom stanovován administrativně. První krok směřující k rozšíření směnitelnosti národní měny byl učiněn v lednu 1991, kdy došlo k zavedení systému vnitřní směnitelnosti československé koruny jako součásti balíku reformních opatření. V roce 1995 se stala česká koruna směnitelnou podle článku VIII. Dohod Mezinárodního měnového fondu. V této práci vysvětlují historii dosažení plné konvertibility naší měny a vývoj názorů na tento problém.

ABSTRACT

The work of this diploma focusses on convertibility of Czechoslovak (Czech) currency in 1966-95. Convertible currency is an integral part of a economic advanced countries and one of the key sources for development of international relations. During socialism state foreign exchange monopoly existed, circulation of Czech currency in foreign countries was forbidden and exchange rate was settled administratively. The first step towards extending the convertibility of the national currency was done in January 1991, when the so-called internal convertibility of the Czechoslovak crown was established as part of the intitial package of reform measures. In 1995, the Czech crown became convertible according to Article VIII of the International Monetary Fund Articles of Agreement. In my thesis I will explain the history of achieving full convertibility of Czech currency and development of discussions about convertibility of currency.

OBSAH

Obsah.....	6
Úvod.....	8
1. Směnitelnost měny a systém devizových kurzů v ekonomické teorii.....	10
1.1. Zlatý standard.....	10
1.2. Definice vnitřní a vnější směnitelnosti měny.....	12
1.3. Směnitelnost ve druhé polovině 20. století.....	14
1.4. Systémy devizového kurzu.....	15
1.5. Měnový kurz v Československu.....	17
2. Směnitelnost čs. koruny v tzv. Šikově reformě.....	19
2.1. Formování ekonomických reforem druhé poloviny 60. let.....	19
2.2. Úloha peněz a měny.....	20
2.3. Diskuze o funkcích devizového kurzu v 60. letech.....	24
2.4. Tzv. zlatý obsah koruny.....	27
2.5. Korigování oficiálního devizového kurzu.....	28
2.6. Pojetí směnitelnosti v Šikově reformě.....	32
2.7. Československo v RVHP.....	36
2.8. Závěr.....	38
3. Pojetí „směnitelnosti“ v rámci RVHP (období normalizace).....	40
3.1. Normalizační období.....	40
3.2. Devizové hospodářství.....	41
3.3. Funkce devizového kurzu v socialistické ekonomice.....	45
3.4. Absence diskuzí o směnitelnosti naší měny v 70. letech a na počátku 80. let... ..	50
3.5. Převoditelný rubl.....	52
3.6. Platební styk se socialistickými státy.....	54
3.7. Platební styk s nesocialistickými zeměmi.....	58
3.8. Závěr.....	61
4. Perestrojka a vytyčení interní směnitelnosti čs. koruny.....	62
4.1. Přestavba hospodářského mechanismu.....	62
4.2. Pokus o změny.....	64
4.3. Měnový kurz v letech 1985-1989.....	68
4.4. Diskuze o směnitelnosti naší měny ve druhé polovině 80. let.....	74
4.5. Pokračující diskuze o směnitelnosti převoditelného rublu.....	78
4.6. Závěr.....	81
5. Cesta ke směnitelnosti (dle článku VIII. MMF) po roce 1989.....	83
5.1. Nový ekonomický systém.....	83
5.2. Dvě strategie postupu při realizaci reforem.....	85
5.3. Zavedení vnitřní směnitelnosti měny.....	89
5.4. Volba kurzového režimu po roce 1989.....	95
5.5. Kurzová politika po roce 1989.....	97
5.6. Měnová odluha.....	103
5.7. Zavedení vnější směnitelnosti měny v roce 1995.....	105
5.8. Závěr.....	108

6. Závěr.....	110
7. Použitá literatura.....	112

Úvod

Ve své diplomové práci budu sledovat vývoj diskuzí týkajících se směnitelnosti naší (československé a pak české) měny v období let 1966-1995. Směnitelnost měny je jednou z nejdůležitějších okolností postavení země v mezinárodních vztazích a do jisté míry je spoluurčující. Vývoj názorů na problém konvertibility naší měny prošel v tomto období několika zajímavými zvraty, z nichž ten nejzásadnější je datován na přelom 80. a 90. let 20. století, v němž došlo k zásadní změně politického systému a přístupu k hospodářské politice a ruku v ruce s tím i ke změně vnímání směnitelnosti měny a působení devizového kurzu.

V jednotlivých kapitolách nejprve představím všechny důležité osobnosti ekonomického života, které se podílely na diskuzích zabývajících se směnitelností měny a nebo svou činností výrazně ovlivnily hospodářskou politiku země. Hned poté se pokusím popsat problémy našeho hospodářství v příslušné době a vymezím hlavní oblasti, které jeho charakter určovaly. Nejvýznamnější části kapitol budou věnovány problematice směnitelnosti měny a měnovému kurzu.

Cílem není charakterizovat v jednotlivých kapitolách problematiku směnitelnosti měny jen z pohledu současné ekonomické teorie, ale také co nejvěrněji popsat problémy směnitelnosti, jak byly vnímány významnými osobnostmi v dané době. Součástí práce je proto velké množství názorů a diskuzních příspěvků významných i méně významných ekonomických osobností, které se vyjadřovaly zejména prostřednictvím ekonomických časopisů či vlastních ekonomických studií k problémům směnitelnosti naší měny nebo k systému devizového kurzu a ke kurzové politice.

Práce je rozdělena do pěti částí (kromě úvodu). Nejprve rozeberu teoretické souvislosti směnitelnosti měny. Vysvětlím některé pojmy a budu se stručně věnovat dříve používanému Zlatému standardu, předchůdci systému směnitelných měn. Zvláštní pozornost budu v první, teoretické části, věnovat systému devizových kurzů a možnostem centrální banky jej ovlivňovat. Již v této části zdůrazním odlišnost přístupu k devizovému kurzu v centrálně plánované ekonomice a v tržním hospodářství.

Ve 2. kapitole začnu s rozbořem tzv. Šikovy reformy z druhé poloviny 60. let, s důrazem zejména na zásadní změny, jež měla přinést. Blíže se zaměřím na okolnosti možného postupného přechodu ke směnitelné měně v rámci vytváření tzv. parametrického prostředí v „novém hospodářském mechanismu“, jež se (paradoxně i jako tzv. „sovětské zkušenosti“) znovu do naší odborné literatury prosadily v rámci přestavby (perestrojky) na konci 80. let..

Ve 3. kapitole nabídnu pohled na normalizační 70. léta, ve kterých se akcentovala problematika směnitelnosti národních měn zemí RVHP vůči uměle vytvořenému

převoditelnému rublu. Tato doba je charakteristická menším počtem textů v ekonomických časopisech zabývajících se směnitelností naší měny.

V další kapitole rozeberu „znovuobjevený“ problém směnitelnosti koruny v obecném pojetí v průběhu perestrojky, kdy se vytvořily všechny teoretické a personální předpoklady pro úspěšnou měnovou politiku polistopadového období. Podrobněji též popíšu změny, které se dotkly výše devizového kurzu.

Významný prostor v celé práci bude samozřejmě zabírat šestileté období počátku 90. let, v němž došlo k procesu zakončenému dosažením vnější směnitelnosti měny a který byl završením obrovských ekonomických reforem. V této poslední kapitole se již budu věnovat období, charakterizovanému tržním hospodářstvím, ve kterém se zcela změnila úloha peněz v ekonomice a kdy měnová a devizová politika hraje zcela novou úlohu. Budu rozebírat diskuse teoretiků a pracovníků centrálních orgánů při zavádění interní (1991) a externí (1995) směnitelnosti koruny. Podívám se na dva rozdílné přístupy k ekonomickým reformám, a zmíním též měnovou odluku se Slovenskem, která byla nedílnou součástí procesu.

1. Směnitelnost měny a systém devizových kurzů v ekonomické teorii

1.1. Zlatý standard

Peníze mají význačnou úlohu nejen ve vnitřním hospodářství jednotlivých zemí, ale i v mezinárodních hospodářských vztazích vyplývajících převážně ze zahraničního obchodu nebo z jiných forem spolupráce. Základní funkcí, kterou každé aktivum v podobě peněz musí plnit, je prostředek směny (medium of exchange).

Jako nejvhodnější peněžní nástroj se v historii ukázaly drahé kovy, zlato a stříbro. Proces pronikání zlata do peněžního oběhu nazýváme **monetizace zlata**. Monetizace zlata bezprostředně determinuje význam měnové politiky. Vystupuje-li v roli peněz zlato, měnová politika téměř neexistuje, pokud za ní nebudeme považovat rozhodování o tom, kolik zlata budou mince skutečně obsahovat. Vývoj zlata v úloze peněz prošel ve své dlouhé a na události bohaté historii mnoha změnami. Zlato téměř dokonale splňovalo požadavky na prostředky, které by bylo možné snadno a relativně levně používat při nákupech zboží a služeb a při úhradách dluhů.

Důvody používání zlata a stříbra jsou následující: samotné fyzické vlastnosti jako pevnost a kujnost, kvalitativní stejnorodost, libovolná dělitelnost, malý stupeň opotřebení a vzácnost. Nesnadná dostupnost zlata přímo předurčovala tento kov, aby se stal první formou peněz. Pokud funkci peněz plně tvoří jeden kov, pak hovoříme o **monometalismu** (zlatý nebo stříbrný), v případě, že funkci peněz mají oba tyto kovy, pak hovoříme o **bimetalismu**. V 19. století došlo k přechodu od stříbrného monometalismu k bimetalismu a následně ke zlatému monometalismu.

Bimetalismus v sobě skrýval nevýhody především v tom, že vývoj hodnoty obou kovů neprobíhal stejně. Tato diskrepance vedla k poruchám ve vzájemných vztazích mezi státem a zlatou měnou a státem a stříbrnou měnou. „*Obtíže tyto vzrůstaly, měnila-li se vzájemná relace kovů mincovních nejenom v úzkých mezích obvyklého kolísání, ale počala-li se na straně jednoho z těchto kovů mincovních projevovat vůči druhému energická tendence vzestupná či sestupná. Tu se projevovaly účinky obdobné jako při inflaci, ve valutovém dumpingu alespoň po dobu přechodnou, nežli se došlo k opětovnému vzájemnému vyrovnání hladiny cen a kurzů valutových.*“¹

Relace mezi hodnotou zlata a stříbra byla velmi dlouho stabilní v poměru 1:15 až 1:16. S prudkým rozvojem těžby stříbra v poslední čtvrtině 19. století se poměr změnil až na 1:42.

¹ Drachovský, J. (1923), str. 112

Stříbro se tak stalo obtížně použitelným platidlem a muselo být od této jeho funkce postupně opuštěno.

S rozvojem výroby se však postupně ukazovala nabídka zlata pro peněžní potřeby jako nedostatečná. Vznikala deflační nerovnováha, která se projevila následujícími způsoby: zvýšeným množstvím peněz v oběhu ze zásob, možností navrácení se zpět k naturální směně, poklesem cenové hladiny, zlehčováním mincí a vznikem nekomoditních peněz.

Zlehčování peněz a vznik nekomoditních peněz ve formě určitých státovek a bankovek vytváří nový fenomén – inflační nerovnováhu. Tím se samozřejmě otevřel zcela nový prostor, který vyplňuje měnová politika. Postupné nahrazování plnohodnotných mincí neplnohodnotnými mincemi v sobě skrývá pozdější vzestup cenové hladiny.

20. století je charakteristické procesem **demonetizace zlata** (nahrazení zlata jako peněz jinými substituty). Tím nabývá na významu měnová politika a s rušením vazby peněz na zlato se již vytrácí automatická regulace jejich množství prostřednictvím nabídky drahého kovu pro měnové účely. Proces demonetizace zlata prošel šesti základními fázemi:

- zlatý standard
- standard zlatého slitku
- standard zlaté rezervy,
- standard zlaté devizy,
- zlatý dolarový standard
- nařízený standard (bez vazby peněz na zlato).

Zlatý standard (standard zlaté mince) stál na samém počátku procesu demonetizace. Představuje systém oběhu plnohodnotných mincí z drahých kovů. Během první světové války došlo u převážné většiny zemí k likvidaci standardu zlaté mince. Další snahy o restaurování vnitřních měnových systémů či mezinárodní spolupráce na základě zlatého standardu se již neseťkaly s úspěchem. Naopak se postupně začal prosazovat proces snižování zlata jako měnového kovu v mezinárodních finančních vztazích.

Postupné znehodnocování (umělé zlehčování) zlatých mincí je spojeno se **standardem zlatého slitku**. Bankéři museli směňovat za zlato vlastní bankovky od určitého množství daného hmotností (tedy cenu) zlatého slitku.

Následující období, nazývané **standard zlaté rezervy**, bylo již spojeno se zrušením povinnosti nutného udržování plného kovové krytí emitovaných bankovek drahými kovy. Majitelé bankovek v tomto období neměli právo požadovat jejich výměnu za drahý kov. Samotná emise bankovek byla limitována. Stejně tak nebyla možnost emitovat vlastní

bankovky ve výši větší než činil čtyřnásobek zásob krytí zlata. Do určité výše nemusely být emitované bankovky kryty vůbec.

Historická etapa, ve které byla centralizována emise bankovek v centrální bance, se nazývá období **standardu zlaté devizy**. V této epoše jsou za zlato směnitelné jen bankovky centrálních bank některých zemí (zlaté devizy). Tyto bankovky mohou navíc předložit pouze nerezidenti.

V roce 1934 byl stanoven jedinou oficiálně směnitelnou měnou za zlato americký dolar. Takto pojatý **zlatý dolarový standard**: „*se týkal centrálních bank některých průmyslově vyspělých států, které mohly za zlato směňovat dolary u Federálního rezervního systému (podobu centrálního bankovníctví v USA), přičemž svého práva tyto banky obvykle nevyužívaly.*“² Základní motivací zlatého dolarového standardu byla snaha zvýšit kupní sílu dolaru jako měny s dominantním postavením v mezinárodních transakcích. V listopadu 1961 osm západních zemí (samozřejmě včetně USA) založilo fond (tzv. zlatý pool), který byl vytvořen z příspěvků těchto zemí ve zlatě. Vytvoření tohoto fondu bylo posledním pokusem ke stabilizaci tržní ceny zlata na úrovni, která by Federálnímu rezervnímu systému umožnila udržovat umělou cenu pro směnu zlata za americké dolary.³

15. srpna 1971 však tehdejší prezident USA Richard Nixon definitivně oznámil, že vláda Spojených států amerických rozhodla o okamžitém ukončení směnitelnosti amerického dolaru za zlato. Tím byl završen proces, ve kterém zlato definitivně přestává být peněžní jednotkou a nastává období **nařízeného standardu** bez vazby peněz na jakýkoliv monetární kov.

Po roce 1971 začal dolar vůči zlatu devalvovat a přestalo mít smysl vyjadřovat zlatý obsah dolaru (ale i jiných měn). Členské země MMF od roku 1978 zlaté obsahy měn nevyjadřují. V některých socialistických státech přežily zlaté obsahy národních měn až do konce 80. let 20. století.

1.2. Definice vnitřní a vnější směnitelnosti měny

Národní měna je národní forma peněz s následujícími znaky:

- název měny
- základní hotovostní druhy
- nominální struktura
- výlučnost měny jako zákonného platidla na určitém území
- pravidla emise

² Revenda, Z., Mandel, M., Kadera, J., Musílek, P., Dvořák, P., Brada, J. (2000), str. 58

³ Revenda, Z., Mandel, M., Kadera, J., Musílek, P., Dvořák, P., Brada, J. (2000), str. 58

- ochrana platidla
- nabývání a používání měny domácími subjekty na daném území
- používání v mezinárodním platebním styku.

S rozvojem mezinárodního obchodu se zvyšovalo používání měny v mezinárodním platebním styku. Ve vztahu se zahraničím může národní měna vystupovat jako prostředek provádění mezinárodních plateb a nebo jako prostředek uchování devizových rezerv. Devizové rezervy jsou specifickým rezervním fondem pro mezinárodní platby sestaveným z určitých prostředků, které stát může použít k úhradě svých závazků v zahraničí. Tvoří je:

- likvidní aktiva ve volně směnitelných měnách (měna používaná prakticky bez omezení k vyřizování obchodních transakcí doma i v zahraničí rezidenty i nerezidenty)
- potenciální devizové facility (nároky na pružné čerpání úvěrů v zahraničních měnách na základě dohod)
- zásoba měnového zlata (zlato používané k úhradě zahraničních závazků)
- zúčtovací měny (používané mezi dvěma státy při vzájemných transakcích)
- převoditelné měny (přechodný stupeň mezi směnitelnou a zúčtovací měnou s omezenou teritoriální a časovou disponibilitou).

Směnitelné měny dělíme na dvě základní skupiny: měny s vnitřní směnitelností a měny s vnější směnitelností. **Vnitřní** (interní) **směnitelnost** je volný přístup devizových tuzemců (rezidentů) k zahraničním měnám a jejich možnost se zahraniční měnou v různých formách disponovat. V závislosti na síle domácí měny mohou občané takové země používat tuto měnu k úhradám různých mezinárodních závazků. Vnitřní směnitelnost nabízí řadu variant – od pouhého administrativního příkazu k plné odvodní povinnosti až k různým formám volného odprodeje. Stejně tak existují i různé způsoby nabývání zahraniční měny devizovými tuzemci od pověřené měnové instituce – od vyložené administrativního distribučního systému až k různým formám nákupu zahraničních měn od pověřených orgánů.

Přístup dané země k zahraničním měnám se může lišit podle subjektů zahraničních plateb (diferencuje právnické a fyzické osoby) či podle objektů zahraničních plateb (odlišujeme systém pro obchodní a neobchodní platby).

Vnější (externí) **směnitelnost** je volný přístup devizových cizozemců (nerezidentů) k domácí měně. Nerezidenti mohou s domácí měnou disponovat, prodávat ji či nakupovat, používat ji při obchodních transakcích. Volně směnitelná měna je obchodovatelná na devizových trzích a příslušná země (resp. její centrální banka) garantuje odkup zůstatků domácí měny, které se nacházejí v zahraničí. I vnější směnitelnost nabízí několik modifikací.

Používá se například systém, v němž se omezuje vnější směnitelnost měny pouze na určitá mezinárodní hospodářská či politická seskupení nebo pouze na operace související s vývozem a dovozem. Většinou tato opatření souvisí s obecným hospodářským modelem a vytyčenými hospodářskými cíly příslušné země.

Směnitelnost měny je do jisté míry vyjádřením ekonomické síly země a nelze ji zavést bez splnění důležitých předpokladů. V opačném případě by zavedení směnitelnosti měny mohlo mít nepříznivé důsledky pro celou ekonomiku. Mezi důležité podmínky zavedení volné směnitelnosti měny patří:

- vysoký stupeň liberalizace kapitálu
- dostatečná konkurenční úroveň ekonomiky
- schopnost přizpůsobení se vnějšímu prostředí
- přiměřená úroveň zadlužení ekonomiky
- nezbytná úroveň výše devizových rezerv.

Nejvyšším stupněm směnitelnosti je potom vnější směnitelnost bez jakýchkoliv omezení. Vnější směnitelnost má své klady i zápory. Mezi výhody patří možnost vyrovnávat deficit platební bilance v domácí měně, pobízet efektivní chování domácích subjektů či umožnit domácí měně výrazněji se uplatnit v mezinárodním platebním styku.

Naopak nevýhodou je možnost spekulací na domácí měnu a z toho vyplývající vyšší volatilita pohybů měny či zvýšení závislosti země na vývoji v zahraničí. Negativem zavedení směnitelnosti měny může být rovněž tvrdší zahraniční konkurence s eventuálními negativními dopady na domácí subjekty.

1.3. Směnitelnost ve druhé polovině 20. století

Po druhé světové válce měly kapitalistické a socialistické země rozdílný pohled na zavedení směnitelnosti měny. Kapitalistické země věnovaly tomuto tématu značnou pozornost a postupně přecházely na princip volně směnitelných měn, naopak socialistické země nezavedly vnější ani vnitřní směnitelnost svých národních měn.

V roce 1944 vznikl Mezinárodní měnový fond, jehož úkolem bylo dosáhnout co možná nejširší směnitelnosti národních měn. Mezi vytyčené úkoly MMF patřilo pomáhat při zřizování systémů plateb pro běžné transakce mezi členy a při odstraňování takových devizových omezení, která bránila rozvoji mezinárodního obchodu. Poválečný vývoj neprobíhal tak, jak tvůrci poválečné měnové a finanční spolupráce předpokládali. Jen část členské základny se zavázala dodržovat a plnit závazky vyplývající z přijetí článku VIII. Dohody, kterým se stává jejich měna směnitelnou *de iure*. Například k 30. dubnu 1975 mělo

pouze 41 zemí z celkových 126 členských zemí MMF statut směnitelnosti národní měny (což představuje 32,5 %).⁴

Socialistické země využívaly při mezinárodních platbách zejména clearingového systému. Zúčtovací, nebo-li **clearingovou měnu**, nazýváme takovou měnu, která je vymezena pouze na dva nebo jinak přesně vymezený počet partnerů. Kromě teritoriálních omezení mají tyto měny i věcná a časová omezení. Placení ve zúčtovacích měnách je spojeno s řadou operativně technických formalit, takže celý systém je velmi těžkopádný.

V průběhu let 1948-1989 bylo devizové hospodářství převážně většiny socialistických států založeno na devizovém monopolu a státním monopolu zahraničního obchodu. Stát měl výhradní právo řídit, organizovat a kontrolovat prostřednictvím orgánů k tomu určených veškeré hospodářské styky se zahraničím. Byl akcentován přístup, ve kterém výrobní prostředky patří výhradně státu a státní devizový monopol se stává základním principem devizového práva. Základem devizového hospodářství byl devizový plán.

Žádná ze socialistických zemí neměla národní měnu externě směnitelnou a zákonná opatření přímo vyslovovala zákaz oběhu národních měn v zahraničí. Pokud domácí subjekty potřebovaly získat devizové prostředky, musely žádat o příslušná povolení. Konkrétně v Československu mohly soukromé osoby nakoupit devizové prostředky pouze v omezené výši a jenom na základě devizového příslibu. Fungoval systém přísně odděleného peněžního a devizového oběhu.

1.4. Systémy devizového kurzu

Měnový kurz v nominálním vyjádření je cenou zahraniční měny vyjádřenou v domácí měně. Úroveň kurzu určují nabídka a poptávka na domácím devizovém trhu, u volně směnitelných měn pak kurz ovlivňují i vztahy nabídek a poptávek na zahraničních devizových trzích. Existuje několik kritérií klasifikace systému devizových kurzů:

- kvalitativní charakter měny
- směnitelnost a nesměnitelnost měny
- způsob vymezení ústředního kurzu
- způsob změny ústředního kurzu
- intervence centrální banky na devizovém trhu
- pásma a rozsah oscilace kurzu

⁴ Bakule, V. (1976), str. 74

Základní dělicí čára v klasifikaci devizového kurzu je dána směnitelností či nesměnitelností národní měny. Kurzy nesměnitelných měn se netvoří na devizovém trhu a nepřizpůsobují se tržním faktorům. Jsou většinou dlouhodobě nepohyblivé, stanovené administrativně, diferencované podle typu operace a oficiálně či skrytě korigované různými měnovými a finančními nástroji. Kurzy nesměnitelných měn se označují jako **nepružné** a dále se již nerozdělují.

Naopak kurzy směnitelných měn se řadí mezi **pružné** a dále se dělí na pohyblivé a pevné. **Pohyblivé měnové kurzy** mohou být volně pohyblivé nebo řízeně pohyblivé. **Pevné měnové kurzy** se vymezují podle ústředního kurzu (k jedné či více měnám), podle změn ústředního kurzu (s pravidelnými změnami či s neodvolatelným ústředním kurzem) nebo podle pásem oscilace.

Dalším podstatným prvkem devizového trhu je centrální banka se svými intervencemi. Kurz může reagovat na tržní faktory a nebo mohou být jeho pohyby intervenčně kontrolovány. V současných podmínkách je pružnost kurzu omezována devizovými intervencemi centrálních bank. V podstatě existují dva druhy možných intervencí. V případě neodpovídajícího znehodnocení měny centrální banka provádí politiku proti dalšímu znehodnocování prostřednictvím prodeje deviz na devizovém trhu. Na trhu znamená prodej deviz, že dochází k nákupu domácí měny a snížení peněžní zásoby. V případě přílišného znehodnocování měny centrální banka naopak devizy na trhu nakupuje, což vede k odprodeji domácí měny a zvýšení peněžní zásoby.

Volně pohyblivé kurzy se pouze přizpůsobují změnám nabídky a poptávky na devizovém trhu. Zcela přirozeně reagují na makroekonomické i ostatní faktory, které určují jejich rovnovážnou úroveň. Systém volně pohyblivých kurzů striktně brání intervenčním zásahům centrální banky. Není nijak vymezen jejich ústřední kurz a ani nijak eliminován rozsah jejich oscilace.

Používání systému volně pohyblivých měnových kurzů bylo v období po druhé světové válce velmi ojedinělé. Protože se může týkat pouze směnitelných měn, tak vzhledem k jejich tehdy nízkému počtu, byl naprosto neakceptovatelný ve většině zemí (jako první jej zavedla až v roce 1950 Kanada). Velkou změnu v tomto trendu zapříčinila krize brettonwoodského systému a zrušení směnitelnosti amerického dolaru za zlato. V roce 1971 aplikovalo floating pouze 4 % zemí, v roce 1973 (po druhé devalvaci amerického dolaru) jich bylo 17 % a v roce 1976 používalo floating již 30 % zemí.⁵

⁵ Durčáková, J., Mandel, M. (2001), str. 302

Zavedení floatingu v mnoha zemích přispělo k mnoha pozitivním výsledkům. Na druhé straně se některá optimistická očekávání nenaplnila. Kladně se může hodnotit, že v období rozšíření floatingu se udržela směnitelnost měn a nedošlo k zavedení rozsáhlejších omezení v oblasti obchodu a pohybu kapitálu. Na druhé straně však aplikace volně pohyblivého kurzu měny nevyřešila problém nerovnováhy platebních bilancí, inflace nebo devizových rezerv.

1.5. Měnový kurz v Československu

V roce 1953 byly v tehdejší československé ekonomice vymezeny zásady kursové politiky a došlo k zásadní měnové reformě. Počínaje dnem 1. června 1953 se změnil zlatý obsah československé koruny na 0,123 426 g ryzího zlata. Dále byl stanoven kurs v poměru k sovětskému rublu na 1,80 Kčs za jeden rubl.⁶ Kurz domácí měny k cizím měnám se určoval na základě zlatého obsahu měny. Nový zlatý obsah koruny určený v roce 1953 se zvýšil 6,94krát, což při pětinasobném zvýšení kupní síly a snížení cenové hladiny znamenalo nadhodnocení.

Nutnost udržovat stanovený poměr Kčs k sovětskému rublu zapříčinilo některé nové problémy. Při změně zlatého obsahu rublu se musel změnit zákon stanovující konkrétní kurz koruny k sovětskému platidlu. Tato situace nastala 1. ledna 1961, kdy se zlatý obsah rublu zvýšil a nový kurz činil 8 Kčs za 1 rubl.

Oficiální kurz koruny, který vycházel z poměru zlatých obsahů srovnávaných měn, nepřihlížel k determinantám určujícím reálnou nebo rovnovážnou úroveň kurzu. Kurzová politika se opírala o systém nepohyblivého a administrativně stanoveného kurzu. V důsledku nadhodnocení zlatého obsahu došlo dokonce v měnové reformě v roce 1953 k podhodnocení směnitelných měn ke Kčs. Do roku 1953 byl kurz 50 Kčs/USD a nový kurz činil 7,2 Kčs/USD. Jenže při respektování změny kupní síly měl být stanoven ve výši 10 Kčs/USD. Podhodnocení činilo 28 % v československých korunách.⁷

Nereálné stanovení kurzu měny ve vztahu k dolaru mělo závažné důsledky v podobě narušení celého systému hodnotových vztahů – cen vstupů do ekonomické kalkulace, cen výstupů z ekonomické kalkulace a úplné odtržení vnitřních cen od zahraničních, a to ještě separátně k socialistickým a nesocialistickým zemím. Cenové rozdíly ve vývozu a dovozu se automaticky vyrovnávaly státním rozpočtem.

Ve druhé polovině 60. let se objevovaly snahy učinit kurz československé měny realističtější, zejména v souvislosti s plánovanými ekonomickými reformami. Toto reformní

⁶ Durčáková, J., Mandel, M. (2000), str. 312

⁷ Vencovský, F., Dvořák, P., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K. (1999), str. 43-44

úsilí nevedlo ve svém důsledku k podstatnějším změnám. V roce 1967 byly zavedeny v obchodních platbách kurzové koeficienty tzv. vnitřního reprodukčního cenového vyrovnání (VRCV) diferencované ve vztahu k rublu a americkému dolaru, které plnily funkci představitelů směnitelných měn.

Kurz, jenž se odvozoval od zlaté parity, byl skrytě korigován koeficienty na úroveň, která vyjadřovala, kolik naše hospodářství stojí získání jedné jednotky deviz exportem zboží. Pro neobchodní platby se navíc uplatňoval systém se zvláštním příplatkem (pro socialistické země činil méně). Až v lednu 1989 byl dvousložkový kurz Kčs nahrazen jednosložkovým a vnitřní korigující koeficienty přestaly existovat. Po revoluci v roce 1989 potom došlo k radikální změně v cílech hospodářské politiky a tím i ke změně v pohledu na funkci měnového kurzu.

Československo patřilo dlouhá léta mezi členské státy Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), v rámci níž bylo hospodaření velmi neefektivní. Platby a zúčtování probíhaly v převoditelných rublech, které byly pouze zúčtovány a případné přebytky nemohly být realizovatelné. Československo se díky tomu dostalo do nezáviděníhodné pozice, kdy se „bratrská úvěrová pomoc“ některým socialistickým zemím vrátila v podobě velmi obtížně vymahatelných zahraničních pohledávek v řádu desítek miliard amerických dolarů.

2. Směnitelnost čs. koruny v tzv. Šikově reformě

2.1. Formování ekonomických reforem druhé poloviny 60. let

Pod dojmem neuspokojivého ekonomického vývoje v 50. a především v 60. letech se postupně měnil pohled na dosavadní formy řízení hospodářství a objevil se nový proud diskuzí, které se vážně zabývaly neutěšenou situací v československé ekonomice. Zejména od roku 1963 se odborný i denní tisk začaly plnit názory volajícími po změnách hospodářského mechanismu.

V roce 1963 došlo k významnému obsazení dvou důležitých postů – O. Šik se stal ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV a Z. Vergner ředitelem Výzkumného ústavu národohospodářského plánování. Oba se obklopili lidmi podobného smýšlení a založili pracovní skupinu (B. Komenda, Č. Kožušník z EÚ ČSAV, R. Kocanda, L. Matějka a L. Říha z VÚNP), která vypracovala *Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství*. Tento dokument se stal základem pro další práce věnující se ekonomickým reformám. Principy v Návrhu tezí byly završeny tzv. Bílou knihou na konci roku 1964.

Mezi další významné osobnosti přispívající k rozvoji ekonomického myšlení 60. let patřili autoři, kteří přeložili významné texty publikované v zahraničí (R. Budínová, J. Mervart, D. Fišer, A. Červenková, D. Marhulová). Na konstrukci reforem se nesmazatelně podepsali též například Z. Kodet a O. Turek.

První reformní kroky byly realizovány velice pomalu. Po zásadním rozhodnutí A. Novotného a D. Koldera o vytvoření komise v čele s O. Šikem se přeneslo rozhodování na vládní úroveň. Přípravami reforem se zabývala Státní komise pro řízení a organizaci, kterou převzal J. Toman. Komise pracovala na bázi různých skupin složených z externích spolupracovníků. Nejvýznamnější postavení měla teoretická skupina v čele s O. Šikem, která formulovala celkovou koncepci reformy, ostatní skupiny rozpracovávaly dílčí aspekty reforem.

V lednu 1965 byly stvrzeny principy Návrhu tezí a Návrhu zásad. Od dubna 1965 probíhalo ověřování prvků nové soustavy ve 440 experimentujících podnicích a v roce 1966 se začala uplatňovat klíčová opatření v nejdůležitějších odvětvích.⁸ K 1. lednu 1966 se přistoupilo k radikálnímu omezení závazných úkolů centrálního plánu a vznikly například obecně platné podmínky pro samostatné hospodaření podniků. V prosinci 1966 bylo přijato nařízení o reformě k 1. lednu 1967, kdy vstoupila v platnost přestavba velkoobchodních cen.

⁸ Slaný, A., Žák, M. (1999), str. 239

Základní systémovou změnou byl potom přechod k jednotným odvodům (daním) z hrubého důchodu.

Především v diskuzních fórech organizovaných Československou společností ekonomickou se střetávali představitelé teoretické a decizní sféry. Soubor opatření, která byla provedena, nebyl podle řady odborníků dostatečný. Kritiku sklídila především cenová přestavba a monopolní struktura podniků. Vše vyústilo ve jmenování O. Šika, představitele reformního myšlení, do křesla místopředsedy vlády pro ekonomickou reformu.

Zlom v pojetí reformy nastal v lednu 1968, kdy se do vedení KSČ dostal A. Dubček. Byl nastartován proces demokratických změn, známý jako Pražské jaro. Rozhodnutí o završení ekonomické reformy zahrnoval Akční program z dubna 1968. V rámci této třetí etapy se již naplno uvažovalo o demonopolizaci podnikové sféry či vymezení určitého prostoru pro soukromé podnikání. Byly publikovány názory o tržním hospodářství, o směnitelnosti koruny, či o znovuzачlenění Československa do MMF. V reformě se však již tyto názory neprojevíly.

Veškeré snažení reformátorů pak bylo otupeno vpádem vojsk Varšavské smlouvy do naší republiky 21. 8. 1968. Zpočátku se ještě pracovalo na dalších krocích reform, ale vládní instituce již nevyvíjely žádnou aktivitu a někteří vládní činitelé se začali připravovat na návrat k centrálně plánované ekonomice ve své původní podobě. V první polovině roku 1969 ještě skupina 12 pracovníků EÚ ČSAV, národohospodářského sekretariátu předsednictva vlády a Vysoké školy politické pod vedením K. Kouby, připravila dokument *Náčrt základní koncepce ekonomické reformy*, který se především zabýval dalším rozvojem peněžního a investičního trhu. Principy, které se poté promítly i do návrhu zákona o podniku, již nebyly realizovány. V dubnu 1969 nastoupilo k moci normalizační vedení pod vedením G. Husáka. Hospodářské politice znovu od té doby dominovaly Státní plánovací komise a ministerstva, jež přímo určovala podnikům objem výroby na základě plánů.

2.2. Úloha peněz a měny

Základem ekonomických reform měla být změna úlohy peněz v socialistické ekonomice. Peníze v socialistické ekonomice plnily pouze účetní a technickou funkci. Stát prostřednictvím peněz evidoval kvantitu produkce a rozděloval ji mezi instituce a jednotlivce. Oto Šik, hlavní představitel reformy, k tomu uvedl: *„Dokud bude existovat představa, že všechny rozpory mezi užitnou hodnotou a hodnotou může vyřešit pouze plánovitý zásah centrálního řídicího orgánu, příp. všeobecné morálně politické výzvy vůči podnikům, že centrální orgán může u každého jednotlivého zboží poznat nejenom jeho hodnotu, ale i nutnou odchylku ceny od hodnoty pro zajištění souladu nabídky a poptávky a že jakákoliv cena se*

*může dít jenom podle centrální direktivy, do té doby to bude představa zjednodušující a formalizující fakticky socialistické zbožně peněžní vztahy.*⁹ Šik si velmi dobře uvědomoval, že centrální orgán nikdy nemůže nahradit zájmy výrobců při prodeji zboží či spotřebitelů při koupi zboží nebo pružně reagovat na měnící se prodejní a kupní podmínky.

K 1. lednu 1967 došlo ve snaze napravit hodnotové vztahy k cenové přestavbě, která se však stala pouze určitým administrativním řešením. Byly zavedeny tři kategorie cen: **pevné** u základních životních potřeb obyvatelstva, u hlavních zemědělských produktů, a u surovin či materiálu, které měly rozhodující vliv na cenu výrobku konečné spotřeby; **volné** ceny v oblastech, kde by se vytvořily konkurenční podmínky pro zvláštní typy zboží; a **limitované** ceny, stanovené dohodou mezi dodavateli a odběrateli v mezích centrálně určených limitů.¹⁰

Nové ceny v roce 1967 musely být kalkulovány na bázi plánu pro rok 1966. Reálné výsledky se v tomto roce značně lišily od plánovaných předpokladů. Ceny byly proto deformované a místo očekávané 22 % rentability pak v roce 1967 dosáhly podniky výnosnost 78,1 % a o rok později dokonce 80 %.¹¹ Podniky hospodařily ve velmi měkkém ekonomickém prostředí. Cenová reforma zvýšila nerovnoměrnost rentability mezi podniky, která nebyla způsobena působením objektivních kritérií. *„Došlo např. k zvýhodnění vývozu do socialistických zemí, ač by situace v platební bilanci byla vyžadovala podnětější působení na růst vývozu do kapitalistických zemí.*“¹² Pro rok 1968 se předpokládal růst vývozu do kapitalistických států o 15 %, ovšem ve skutečnosti bylo dosaženo v roce 1967 pokroku pouze 5 % a pro rok 1969 jen 1 %.¹³ Nové cenové relace vytvořily velké diference mezi jednotlivými výrobními odvětvími a dále prohlubovaly strukturální nerovnováhu. *„Tímto administrativním přístupem vznikla tzv. závažná důchodová diferenciace mezi podniky a tím i subjektivně založená různá únosnost pro bankovní úvěr, že se ztrácela jakákoliv pevná úvěrová a tedy i měnová linie.*“¹⁴

Oblastí, která měla prodělat značné změny, byla měnová politika. *„Význam zdravé měny a měnového kritéria se u nás podceňoval. V diskuzích a složitých teoretických a praktických otázkách vědeckého předvídání a programování – plánování – vývoje společnosti a fungování tržního mechanismu se mnohdy nedoceňuje, že tržní hospodářství je nezbytně peněžním hospodářstvím a že také programování vývoje hospodářství a společnosti vůbec není možno*

⁹ Šik, O. (1966), str. 12

¹⁰ Šulc, Z. (1998), str. 49

¹¹ Šulc, Z. (1998), str. 50

¹² VŠE v Praze (1968), str. 8

¹³ VŠE v Praze (1968), str. 9

¹⁴ Vencovský, F., Dvořák, P., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K. (1999), str. 47-48

bez řešení peněžního, měnového kritéria,“¹⁵ soudil K. Podlaha. Nemělo jít jen o běžné změny, ale o vytvoření nového měnového regulačního mechanismu, jehož prostřednictvím měla být realizována bankovní měnová politika.

Po roce 1965 bylo v rámci nového politicko-společenského uspořádání nutné podstatně změnit i postavení bank. Tzv. nový ekonomický model řízení kladl důraz na zvýšení ekonomické samostatnosti podniků a jejich manévrovací schopnosti. Tomu odpovídala i likvidace většiny direktivních ukazatelů pro práci podniků, které se předtím určovaly závazně v plánu rozvoje národního hospodářství. K účinnosti bankovního systému přidali svůj příspěvek i K. Podlaha a M. Vrškový: *„Dosažení plné účinnosti funkce bank, tj. uplatnění jejich společenské úlohy v celém rozsahu, vyžaduje, aby se v jejich gesci uplatňovaly nejen korunové nástroje – úvěr a úrok, ale i bankovní devizové nástroje u výrobců jako vlastních producentů a spotřebitelů devíz i u podniků zahraničního obchodu jako komerčních realizátorů devizových tržeb a výdajů.*“¹⁶

Uvažovalo se také o posílení významu centrální banky, která měla provádět činnosti typické pro centrální banky tržních ekonomik, jako je péče o vývoj měny a zabezpečení tržní rovnováhy ve státě. Radikálnější reformátoři požadovali úplné dokončení nezávislosti cedulové banky na úkolech státního plánu. Došlo se však k závěrům, že státní plán i nadále zůstane rozhodujícím korektorem hospodářského vývoje a centrální banka nemůže být v decentralizovaném modelu socialistické ekonomiky nezávislým útvarem. Nová soustava řízení tak neměla znamenat konec regulace vývoje národního hospodářství z centra. J. Daněček ze SBČS k novému měnovému systému uvedl: *„Má-li tedy vůbec existovat v naší ekonomice prostor pro aktivní měnovou politiku jako nástroj rovnovážné regulace, musí být formulován vztah ke státnímu plánu především pro státní rozpočet a pro měnový bankovní systém*“¹⁷ Měnový systém tak stále nedostal potřebnou míru autonomie k realizaci měnové politiky. Banka byla stále považována za důležitý orgán státní moci, který se měl podílet na sestavování plánu a provádět svou měnovou politiku takovým způsobem, aby se vývoj národního hospodářství neodchyloval od záměru plánu.

V průběhu jednotlivých etap ekonomických reforem se zaváděly tržní nástroje jako jeden ze základních atributů nového hospodářského uspořádání. Autoři textů již používali slova jako podnikání, iniciativa, žádoucí diferenciacie sortimentu atd. Na druhé straně se vedle sebe

¹⁵ Podlaha, K. (1968), str. 380

¹⁶ Podlaha, K., Vrškový, M. (1965), str. 675-676

¹⁷ Daněček, J. (1969), str. 274

objevovaly trh a plán jako vzájemně se doplňující, což znemožňovalo efektivní působení tržních nástrojů v ekonomice.

Největší problémy vznikaly v oblasti vnějších ekonomických vztahů. Především se nemohly neprojevit diference v přístupu k socialistickým a nesocialistickým státům. Objevovaly se dále potíže s platební bilancí, zejména ve vztahu ke kapitalistickým zemím, navíc se začala projevovat nevyhovující teritoriální orientace a špatná zbožová struktura zahraničního obchodu. Od počátku 60. let se začal snižovat přírůstek národního důchodu.

I v oblasti vnějších ekonomických vztahů vznikla nutnost většího využití ekonomických nástrojů a zbožně peněžních vztahů: *„Je to proto, že poměrně malá země jako je Československo, musí směřovat vysoký podíl svého společenského produktu se zahraničím, aby uspokojila své potřeby a neplýtvala společenskou prací. Má-li však při tom dosahovat produktivity práce předních zemí, předpokládá to podstatně zlepšit účinnost práce v našem vnitřním hospodářství i v zahraničním obchodě a tedy i využít působení zbožně-peněžních vztahů, což znamená využívat takových ekonomických nástrojů, které objektivně ukážou stupeň efektivnosti jednotlivých řešení ve výrobě i v zahraničním obchodě a vytvoří hmotný zájem na realizaci nejefektivnějších řešení.“*¹⁸

V roce 1966 byly zavedeny tzv. **normativy cenového vyrovnání** podle skupin zboží, které upravovaly vztahy mezi podniky zahraničního obchodu, výrobou a státním rozpočtem a měly za cíl eliminovat vzniklý automatismus cenového vyrovnání mezi podniky zahraničního obchodu a státním rozpočtem. Systém popisovali K. Podlaha a M. Vrškový: *„Podniky zahraničního obchodu nebudou napříště dostávat automaticky plný rozdíl mezi velkoobchodními cenami a dosaženou cenou zahraniční, ale uhradí se jim jen rozdíl, předem stanovený normativem. To tedy znamená, že budou-li při své obchodní činnosti dosahovat lepších nebo horších výsledků proti normativům, bude to ovlivňovat jejich hrubý důchod.“*¹⁹ Zavedení těchto normativů však nadále nemohlo vyřešit ekonomické vztahy mezi výrobou a podniky zahraničního obchodu, neboť normativy cenového vyrovnání vycházely z dosavadních hodnotových deformací a vlastně jen zakonzervovaly dosavadní stav.

Výsledky druhé etapy ekonomických reforem v oblasti vnějších ekonomických vztahů přinesly vystřízlivění. *„Míra zapojení čs. národního hospodářství do mezinárodních ekonomických vztahů je stále nedostatečná a podle výsledků 2. etapy prací na dlouhodobém výhledu do roku 1980 by se neměla změnit; tempo růstu obratu zahraničního obchodu sotva sleduje tempo růstu národního důchodu a je pomalejší, než tempo růstu průmyslové*

¹⁸ Podlaha, K., Vrškový, M. (1965), str. 674

¹⁹ Podlaha, K., Vrškový, M. (1965), str. 677

výroby.²⁰ Čísla zahraničního obchodu nebyla příliš lichotivá, například podíl dovozu na HDP se na konci 60. let odhadoval na 20 %, což ve srovnání s 30 % nebo 40 % u zemí vyspělé západní Evropy nebylo příliš.²¹ Lze konstatovat, že oblast vnějších ekonomických vztahů byla jedním z nejslabších míst ekonomických reforem 60. let.

Bariérou jejich fungování byla špatná organizace zahraničního obchodu. Neexistovala reálná a dlouhodobá koncepce, a to dokonce ani ve vztahu k socialistickým zemím. Vývoz do oblasti socialistických zemí byl determinován dlouhodobými dohodami, které byly uskutečňovány na principu bilanční vyrovnanosti a bez ohledu na efektivitu. Obchodní bilance se nevyvíjela příznivě, zejména v oblasti volně směnitelných měn, což nutilo vyvážet téměř cokoliv za každou cenu, tedy opět bez ohledu na potřeby našeho hospodářství.

2.3. Diskuze o funkcích devizového kurzu v 60. letech

Devizový kurz v socialistické ekonomice plnil pouze úlohu mechanického zúčtovacího koeficientu zahraničních příjmů a výdajů ze zahraničních měn na domácí měnu. To vyplývalo z pojetí devizové politiky v Československu, kdy se veškeré obchodní styky a ostatní hospodářské vztahy se zahraničím uskutečňovaly za existence státního devizového monopolu. V rámci tehdejšího systému nemohla být československá měna používána v zahraničí a jakékoliv zahraniční peněžní jednotky nesměly být součástí peněžního oběhu v našem vnitřním hospodářství. Provádění a povolování operací mezinárodního platebního styku bylo vyhrazeno pouze vymezeným orgánům.

Uvedené pojetí devizového monopolu způsobovalo v oblasti devizového kurzu deformace mezi oficiálním devizovým kurzem a kupní silou národní měny. Protože základem kurzu měny byl vzájemný poměr mezi zlatým obsahem národní a cizí měny, tak již takové kvantitativní vymezení vyvolalo tyto deformace. Devizový monopol byl součástí nástrojů řízení národního hospodářství a vytvářel základ pro plánovité řízení vnějších platebních operací a transakcí. Devizový kurz nemohl vystupovat jako aktivní činitel při vnějších platebních operacích a transakcích.

Hlavní otázky týkající se funkce devizového kurzu se v období ekonomických reforem 60. let zabývaly správným postavením kurzu, aby reálně působil na náklady a výnosy podniků. Devizový kurz v podstatě neměl žádný význam na výsledky hospodářských subjektů. K tomu K. Podlaha dodal: „*To, že reálně nefungoval devizový kurz, zcela ochromilo zájem podniků o komparativní výhody ze zahraničního obchodu, z jeho věcné a teritoriální*

²⁰ VŠE v Praze (1968), str. 43

²¹ VŠE v Praze (1968), str. 11-12

*skladby; zbavilo to podniky objektivního kritéria pro kalkulace jejich podnikání.*²² Stejný názor měl i R. Zukal, podle něhož je nutné uvažovat o úpravě kurzu měny, neboť: „*dosud platný kurz koruny v průběhu minulosti přestal plnit svoji úlohu ekonomické kategorie a stal se více méně přepočítávacím koeficientem, zachycujícím evidenční vztahy mezi zahraničním obchodem a orgány vnitřní ekonomiky. I v této oblasti se v minulosti ve značné míře uplatňovaly administrativní metody, které způsobily deformaci reálných hodnotových vztahů, napomáhaly nezdravému extenzivnímu vývoji naší ekonomiky, zakrývaly často špatnou práci jak výrobních resortů, tak podniků zahraničního obchodu, stavěly na stejnou úroveň dobré i špatné hospodářské jednotky.*“²³

Pomocí úprav devizového kurzu (a také cenových úprav) se měla přiblížit domácí cenová hladina a domácí cenové relace světovým trhům. „*Znamená to především odstranění specifických, subjektivistických úprav a diferencujících zásahů do měnového kurzu, kterými je podnik zainteresován na výše zmíněné centrálně pojaté výhodnosti, po jejíž posouzení však právě proto chybí kritéria. Znamená to tedy souběžné propojení vnějšího a vnitřního cenového okruhu s nastolením reálného kurzu jako základní požadavek jakýchkoliv zásadnějších měn ve snaze o zefektivnění národní ekonomiky a její začlenění do světového vývoje,*“²⁴ uvedl P. Chvojka. Přitom úpravy devizového kurzu, které jsou uskutečňovány administrativním způsobem, nemohou přinést do podnikové ekonomiky nové a objektivní informace, které napomáhají ke zlepšení rozhodování a ke zlepšení efektivnosti jednotlivých subjektů.

Zásadnější význam pro působení měnového kurzu na hospodářské výsledky podniků a tím také na jejich rozhodování, by přineslo uvolňování devizových omezení. V této souvislosti byly sice učiněny některé první kroky, kdy byl například zahájen tzv. návratný a nenávratný prodej deviz na dovoz strojů a zařízení z kapitalistických států Státní bankou československou a Československou obchodní bankou. Nepodařilo se však uplatnit metody devizové zainteresovanosti podniků tak, aby zesílil tlak na efektivnější hospodaření domácích subjektů.

Někteří teoretikové se rovněž zabývali v 60. letech vhodnými systémy devizového kurzu pro naši ekonomiku. Zatímco ve světě se naplno rozvinuly diskuze mezi přívrženci a odpůrci pevných devizových kurzů, u nás se pouze tu a tam objevovaly v tisku určité náznaky takových diskuzí. Představitelé předních světových měnových institucí většinou obhajovali

²² Podlaha, K. (1968), str. 381

²³ Zukal, R. (1966), str. 539

²⁴ Chvojka, P. (1968), str. 1023

režim pevného kurzu měny, přičemž změny devizových kurzů se prováděly zpravidla až po delších časových obdobích. Stejný názor zastával Mezinárodní měnový fond a přihlásil se k němu i K. Podlaha: „*Budiž mi tedy dovoleno, abych i já sdílel toto zásadní stanovisko měnových praktiků. Po mém soudu je třeba u nás posuzovat jinak přechodné období tvorby a ověřování reálného kurzu – období řekněme 5 až 7 let – ve kterém se stěží vyhneme změnám kurzu po uplynutí dostatečně dlouhé doby jeho působení a ověřování; na závěr přechodného období bychom však již měli dospět ke kurzu relativně pevnému pro značnou řadu let.*“²⁵

O systému devizového kurzu uvažoval též J. Daněček ze SBČS, který posuzoval devizový kurz jednak jako ekonomický nástroj měnové regulace a jednak jako převodový klíč pro konfrontaci jednotlivých národních cenových hladin a cenových struktur a tedy i jako důležitý ukazatel pro orientaci výroby na domácí a zahraniční trhy. „*Tyto dvě úlohy devizového kurzu jsou vzájemně neslučitelné. Jako operativní nástroj měnové regulace může sloužit devizový kurz jen když je pružný a pohyblivý. Jako převodový klíč v zahraničně-obchodních vztazích dávající jim dlouhodobou konfrontační stabilitu, může sloužit jen dlouhodobě fixovaný devizový kurz. Měnová praxe a zejména měnový fond prosadily v západních ekonomikách fixované devizové kurzy. Tím došlo ke zkvalitňování devizového kurzu jako nástroje zahraničně-měnové regulace a s řadou vážných důsledků pro řadu ekonomik v permanentních devizových potížích a na ekonomiky s permanentním nadbytkem deviz a inflačně působícím růstem devizových rezerv. Měnová teorie se proto stále naléhavěji dožaduje, aby byla obnovena měnově regulační funkce devizových kurzů.*“²⁶ Systém pevných kurzů posuzoval též M. Hrnčíř: „*Systému pevných kurzů jsou především vlastní momenty stability, které vnášejí do vnějších hospodářských vztahů, a tím zprostředkovaně i do reprodukčního procesu jednotlivých zemí. Kurzová stabilita stimuluje rozvíjení mezinárodní dělby práce a specializace, je tedy integračním momentem v soudobém světovém hospodářství.*

Na druhé straně – právě pro tuto stabilitu – nemohou pevné kurzy samy o sobě zajišťovat ani automatické, ani nepřerušované a průběžné obnovování rovnováhy platební bilance. Vyjdeme-li z předpokladu, že stanovení výchozích pevných relací mezi měnami jednotlivých zemí odpovídá požadavkům rovnováhy – jde tedy o systém rovnovážných kurzů – pak za určitou dobu v důsledku nerovnoměrného vývoje komplexu ekonomických veličin jednotlivých

²⁵ Podlaha, K. (1968), str. 385

²⁶ Daněček, J. (1969), str. 276-277

*zemí se zmíněné rovnovážné podmínky měny a fixovaný systém kurzů se nutně stává nerovnovázným systémem.*²⁷

2.4. Tzv. zlatý obsah koruny

Právní normou, která určovala způsob tvorby kurzu naší měny, byl zákon č. 41/1953 Sb., o peněžní reformě. Československé měně byl tímto zákonem stanoven zlatý obsah, jenž se stal základem pro výpočet měnové parity koruny, tj. poměru mezi množstvím zlata v koruně a v příslušné zahraniční měně. Měnová parita se stala základem pro stanovování devizových kurzů. *„Reálný kurz je tedy především výsledkem vztahu mezi měnovou jednotkou jako zástupcem určitého množství zlata, které podle své reálné kupní síly ve skutečnosti zastupuje, a jeho oficiální paritou.*²⁸ Zlatá parita měla však reálný význam pouze při vnitrostátním účtování a evidování zahraničních a platebních transakcí, bez vztahů k cenám na vnitřním trhu. Pomocí měnového kurzu se ceny v cizích měnách pouze administrativně přepočítávaly na tzv. devizové koruny, jež neměly žádný vztah k vnitřnímu oběhivu v československé ekonomice. *„Devizová koruna představuje hodnotu zlatého obsahu a z cizí měny nebo na cizí měnu se přepočítává na základě kurzů vyplývajících zpravidla ze zlaté parity.*²⁹

Určení zlatého obsahu koruny znamenalo stanovení jejího oficiálního kurzu i vůči jiným světovým měnám: *„Byl to však vztah bez jakéhokoliv praktického významu, protože zlato v centrálně direktivním způsobu řízení nefungovalo jako peníze; oficiální devizový kurz propočtený na zlaté paritě byl zcela odtržen od cenových a kurzových poměrů v zahraničí a hrubě zkresloval výše uvedeným režimem tzv. rozdílového ukazatele – pohled na cenový vývoj ve světě.*³⁰

V roce 1967 se nahromadily problémy s vnitřními velkoobchodními cenami, neboť hladina vnitřních cen byla v důsledku opatření z roku 1953 odtržena od světových cen o 28,5 %.³¹ Ekonomicky nepodložená revalvace československé měny spolu s devizovým monopolem vytvářela podmínky pro odtržení hospodářských subjektů od parametrů světového trhu. Situaci popisoval K. Hájek: *„Vývoj všech hospodářských čísel v ČSSR se začal odchylovat od předpokladů, z nichž se při stanovení zlatého obsahu a jemu odpovídajícímu kurzu vycházelo. Již při stanovení zlatého obsahu čs. koruny došlo k jejímu nadhodnocení o zhruba jednu čtvrtinu, protože se předpokládalo, že v dalších letech pokles*

²⁷ Hrnčíř, M. (1966), str. 1053

²⁸ Zukal, R. (1966), str. 540

²⁹ Petřivalský, J. (1963), str. 317

³⁰ Vencovský, F., Dvořák, P., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K. (1999), str. 49

³¹ Žemlička, J. (1973), str. 110

vnitřních cen a naopak vzestupný trend zahraničních cen tuto disparitu vyrovná, nadhodnocení čs. koruny zmizí a kurz čs. koruny se dostane do reálné proporce k světové i naší cenové hladině. Další vývoj námi dosahovaných zahraničních i vnitřních velkoobchodních cen však neodpovídal těmto předpokladům a disparita mezi oficiálním kurzem a reálným poměrem cenových hladin narůstala. Na nereálnost hodnotových relací byla nucena reagovat kurzová politika nejprve opatřením v neobchodní oblasti (s ohledem na bezprostřední důsledky pro obyvatelstvo), později i v obchodní oblasti.“³² O. Šik se pozastavoval nad úrovní zlaté parity: „Takto stanovená zlatá parita koruny nevyjadřuje však vztah této koruny k zboží prodávanému na domácím trhu a tedy také žádný vztah cen platných na domácím trhu vůči cenám docilovaným na světových trzích. Cena stanovená v koruně obchodní parity se podstatně liší od ceny v koruně domácího trhu.“³³

Pokud se neměnily zlaté obsahy cizích měn, neměnil se ani oficiální kurz koruny k těmto měnám. Ve vztahu k americkému dolaru zůstal měnový kurz na stejné úrovni od roku 1953 do roku 1971. Podobná situace existovala i ve vztahu k jiným měnám.

2.5. Korigování oficiálního devizového kurzu

Jednotný devizový kurz neodrážel rozdílný pohyb cen zboží a služeb v československé ekonomice a v zahraničí a neovlivňoval jej vývoj zahraničního obchodu. V roce 1963 byl navíc účelově rozdělen na dva druhy kurzů: kurz obchodních a neobchodních plateb. V obchodních platbách se nepohyblivost měnového kurzu a s tím související jeho nereálnost markantně neprojevovala, neboť kurz sloužil pouze k vyčíslení rozdílů ze zahraničního obchodu. Jednalo se o určitý automatismus odvodů a dotací do státního rozpočtu, z něhož se nemohly vytvářet zdravé vztahy mezi podniky zahraničního obchodu a státním rozpočtem. O systému hovořila v počátcích reforem dvojice Podlaha-Vrškový: „*Výrobní podniky prodávají své výrobky určené pro export podnikům zahraničního obchodu za velkoobchodní ceny, tedy za stejné ceny, za které tyto výrobky realizují na domácím trhu. Podniky zahraničního obchodu prodávají tyto výrobky do zahraničí – vyjádřeno v oficiálním devizovém kurzu čs. koruny (paritě) – zpravidla za ceny podstatně nižší. Aby mohly uhradit výrobním podnikům velkoobchodní ceny, uhrazuje se jim ze státního rozpočtu rozdíl mezi dosaženou zahraniční cenou a cenou velkoobchodní spolu s jejich obchodními a správními náklady. U dovozu je tomu naopak. Podniky zahraničního obchodu musí odvádět do státního rozpočtu rozdíl mezi nižšími cenami (vyjádřeno v paritě), za které v zahraničí nakoupí, a velkoobchodními cenami,*

³² Hájek, K. (1988), str. 722

³³ Šik, O. (1966), str. 19

za něž dovezené výrobky prodávají výrobě a které jsou zpravidla vyšší.³⁴ K tomu uvedl V. Bakule: „Nelze souhlasit s takovým pojetím rozdílu ze zahraničního obchodu, podle něhož tyto rozdíly ukazují výhodnost vývozu podle jednotlivých oborů a jsou vlastně formou vývozních příplatků, které dostávají organizace zahraničního obchodu. Rozdíly ze zahraničního obchodu jsou ovlivněny deformujícími činiteli (nereálné vymezení devizového kurzu, možnost subjektivního ovlivnění vnitřní ceny), a proto jsou značně nepřesným ukazatelem výhodnosti dovozu.“³⁵ Stejně tak bylo špatné, že aktivní rozdíly ze zahraničního obchodu se staly neodůvodněným ziskem. S kritikou systému se přihlásila i dvojice Podlaha-Vrškový: „Podniky zahraničního obchodu nejsou přímo zainteresovány na tom, aby prodávaly a kupovaly v zahraničí co nejefektivněji (s tím těsně souvisí zájem o průzkum trhů, propagace atd.), protože celý rozdíl dobré či špatné práce podniků jde na úkor nebo ve prospěch státního rozpočtu. To je jistě jednodušší, než dělat dokonalý průzkum trhu, dobrou a účinnou propagaci, rychle přenášet poznatky z trhů do výroby atd.“

Obdobně je tomu u výrobních podniků. Protože výrobní podniky prodávají své výrobky za velkoobchodní ceny, nejsou přímo zainteresovány na tom, aby např. pružně měnily sortiment, dodávaly jen nejkvalitnější výrobky, věnovaly velkou péči náhradním dílům, servisu nebo balení apod. Relace velkoobchodních cen i relace rentability jednotlivých výrobků jsou zcela odlišné od relace cen světových, takže podniky nejsou hmotně zainteresovány na takových dovozech a vývozech, které jsou pro naše hospodářství nejvýhodnější.³⁶

Odlišná situace nastala v oblasti neobchodních plateb, kde již měla výše měnového kurzu praktický význam. Nesoulad mezi strukturou vnitřních a zahraničních cenových hladin vedl k zavedení přepočítacích koeficientů. Kurz měny byl doplňován devizovými nástroji, které vedly k jeho diskrétní korekci. Již v roce 1957 byly zavedeny zvláštní kurzové příplatky a přírážky, které měly vést k vyrovnání rozdílu mezi oficiálním kurzem a kupní silou měny. Způsob korigování oficiálního devizového kurzu byl odlišný nejen pro oblast obchodních a neobchodních plateb, ale také vůči měnám socialistických a kapitalistických zemí.

Devizový kurz neovlivňoval hospodářské výsledky dovážejících a vyvážejících podniků. Došlo k úplné izolaci výrobní sféry od vnějšího prostředí. Obnovení funkce kurzu jako kritéria pro kalkulace a rozhodování si mnozí slibovali od zavedení vnitřního reprodukčního cenového vyrovnání. Cenotvorný instrument s názvem **Vnitřní reprodukční cenové vyrovnání** (VRCV) začal platit k 1. 1. 1967. Jednalo se o opatření, které mělo za cíl zvýšit

³⁴ Podlaha, K., Vrškový, M. (1965), str. 674

³⁵ Bakule, V. (1976), str. 129-130

³⁶ Podlaha, K., Vrškový, M. (1965), str. 674-675

vliv zahraničních cen na domácí podniky, odstraňovat automatismus a neadresnost vyrovnávání rozdílů mezi zahraničními a vnitřními cenami.

Při konstrukci VRCV byl nakonec zvolen způsob, kdy úroveň koeficientů pro dané období (tradiční pětiletka) vyjadřovala, kolik je potřeba vynaložit nákladů na produkci jedné zahraniční jednotky při vývozu a současně měla ozřejmit, jakým způsobem budou zahraniční měnové jednotky zhodnocovány při dovozu. VRCV vyjadřoval rozdíl mezi hodnotou zahraniční měnové jednotky a úrovní jejího ústředního kurzu. Stal se mírou nadhodnocení oficiálního devizového kurzu ve vztahu k tzv. parametrickému kurzu. **Parametrický kurz** představoval průměrné náklady, které bylo nutné při exportu vynaložit k dosažení jedné devizové jednotky. *„Za základ pro stanovení vnitřního kurzu Kčs nemohla být přijata parita kupní síly Kčs, odvozená od porovnání celkové hladiny cen v ČSSR s celkovou hladinou cen v zahraničí, neboť by to znamenalo nedbat tvrdých realit vnitřního hospodářství a platební bilance jako kurzotvorných faktorů. Za základ nebylo možné vzít ani mezní cenu produkce deviz, která je v daných podmínkách deformované struktury hospodářství neúměrně vysoká. Nebylo také ještě možno v této etapě uvažovat o rovnovážném kurzu Kčs, tj. takovém kurzu, při němž se dosahuje bez podstatných obchodních a devizových omezení dlouhodobé rovnováhy platební bilance.“*³⁷

Kurz byl odlišně stanoven pro oblast socialistických a nesocialistických zemí. Pro oblast socialistických zemí činil koeficient VRCV 2,25 Kčs (tj. příplatek 125 %); například ve vztahu k sovětskému rublu $8 \times 2,25 = 18,-$ Kčs. Pro oblast nesocialistických zemí se jednalo o koeficient VRCV ve výši 3,75 Kčs (tj. příplatek 275 %); k americkému dolaru tedy $7,20 \times 3,75 = 27,-$ Kčs.³⁸ Tyto kurzové poměry sloužily pro nekonvertibilní československou korunu a jejich použití bylo vázáno pouze na zahraniční směnu zboží a nebyly uplatňovány v oblasti neobchodních plateb a v turistickém ruchu.

Devizový koeficient (tedy VRC) se stal hlavním nástrojem modifikace systému kurzových vztahů. K. Podlaha k tomu poznamenal: *„Tím je – třebaže experimentálně, neúplně a nedokonale – v zásadě obnovena funkce devizového kurzu jako kritéria pro kalkulace (např. v konkurzech banky na investice) a pro podnikatelské rozhodování. Tato funkce devizového kurzu se bude posilovat tak, jak se podaří vytvořit předpoklady pro uvolnění existující vázanosti vnitřního trhu investic, surovin, spotřebního zboží, pro uvolnění direktivního určování dovozu a vývozu, pro tržní tvorbu cen, pro postupnou redukci dotací (které oslabují působení devizového kurzu, pokud podporují neefektivní výrobu a spotřebu), pro rovnováhu*

³⁷ Podlaha, K. (1968), str. 383

³⁸ Vencovský, F., Dvořák, P., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K. (1999), str. 49

*platební bilance atd.*³⁹ K používání devizových koeficientů zaujala opačné stanovisko po roce jejich působení VŠE: „Zkušenosti z prvního roku jeho fungování ukazuje, že z různých příčin (nepodařená přestavba velkoobchodních cen, rozmělnění přírážek a srážek do velkého počtu sazeb apod.) nepůsobí ve směru podpory efektivních a potlačování neefektivních vývozu a tedy ve směru zefektivňování výrobní struktury podle kritérií světového trhu, ale spíše naopak jako konzervátor zaostalosti a neefektivnosti. Na druhé straně se přece jenom použitím vnitřního reprodukčního cenového vyrovnání staly hodnotové vztahy vnitřní ekonomiky se zahraničím reálnější, výrobní podniky byly poprvé postaveny před možností a nutností srovnávat své náklady se zahraničními cenami.“⁴⁰

Zavedení VRCV bylo původně zamýšleno pouze jako přechodné řešení, které mělo vyrovnávat zaostávání čs. ekonomiky v úrovni světové produktivity práce a parametrů užitečných hodnot zboží. V tvrdé ekonomické realitě se ale prosadilo jako trvalý jev a výše měnového kurzu postupně ztrácela vztah k reálným veličinám. V rámci tehdejšího systému nemohlo vést úsilí k žádným významnějším změnám ve struktuře efektivnosti našeho zahraničního obchodu ani ve využívání kurzu pro ekonomické rozhodování a řízení. Navíc paradoxně úmyslné (myšleno plánovitě) nadhodnocení kurzu vedlo ke snižování efektivnosti zahraničního obchodu, což se projevovalo po celá sedmdesátá a osmdesátá léta.

VRCV přebíraly jen určitou část funkce měnového kurzu a staly se pouhým stupněm při vytváření reálného kurzu. Stát ještě kurz modifikoval cenovými srážkami a přírážkami. „Jestliže systém devizového koeficientu vede k vyrovnání úrovně vnitřní cenové hladiny vůči zahraniční, má systém cenových srážek a přírážek přispět k vyrovnání extrémně příznivých a extrémně nepříznivých směnných relací, tj. takových, které vyvolávají nezanedbatelný (z různých důvodů) nesoulad mezi tržbou z realizace na zahraničním trhu a tržbou z realizace na domácím trhu,“⁴¹ uvedl V. Bakule.

Dále bylo zavedeno další korigování devizového kurzu v oblasti neobchodních plateb, kde se ve vztahu k socialistickým zemím vymezil zvláštní kurz pro neobchodní platby a ve vztahu ke směnitelným měnám se zavedly příplatky k oficiálnímu kurzu. Příplatky k měnám kapitalistických států se odlišovaly podle určitých skupin neobchodních plateb; 100 % příplatek k nákupnímu kurzu vyplácela banka při nákupu měn kapitalistických států, 125 % příplatek se vyplácel v rámci turistického ruchu.⁴²

³⁹ Podlaha, K. (1968), str. 382

⁴⁰ VŠE v Praze (1968), str. 46

⁴¹ Bakule, V. (1976), str. 131

⁴² Bakule, V. (1976), str. 132

Velmi složitými výpočty bylo například možné získat výslednou úroveň kurzu amerického dolaru. Oficiální kurz činil 7,20 Kčs/USD. Při výměně zahraničních kapitalistických platidel při neturistických cestách se obdržela 100 % bonifikace, čili 1 USD se rovnal 14,40 Kčs. Při výměně zahraničních kapitalistických platidel u turistických cest se obdržela 125 % bonifikace, čili 1 USD se rovnal 16,20 Kčs. Při nákupu pro soukromé turistické cesty do zahraničí se prodal dolar s přírážkou 400 % (k oficiálnímu kurzu se připočetla přírážka 125 % a správní poplatek navíc ve výši též 125 %) a kurz činil 36 Kčs za 1 USD.⁴³

Mnozí se však domnívali, že ekonomické opodstatnění má rozdílnost skutečných kurzů pro měnové oblasti, ale ne pro různé druhy plateb. K tomu vyslovil názor K. Podlaha, který poukázal na diferenci mezi těmito korekcemi kurzu a koeficienty VRCV: *„Odlišnost těchto kurzů od koeficientu vnitřního reprodukčního cenového vyrovnání vznikla jednak z odlišného teoretického přístupu k jejich tvorbě, jednak z některých zvláštností ekonomických podmínek působení turistického kurzu a kurzu neobchodních platů. Mám za to, že je na místě vzít za východisko tvorby turistického kurzu optimalizaci nákladů na celkovou tvorbu deviz místo dosud výlučně použité zásady parity kupní síly, propočtené z poměru cen spotřebních košů. Ekonomické podmínky pro dnešní turistický kurz jsou vytvářeny zejména neopodstatněnými velkými rozdíly v našich a zahraničních cenových relacích poměrně malého počtu výrobků a služeb, významných v turistice. Mám za to, že lze hospodářskou (cenovou, obchodní, devizovou apod.) politikou změnit tyto ekonomické podmínky a vytvořit předpoklady pro sjednocení kurzů měn kapitalistických států pro obchodní i obchodní platby, a tak významně posílit úlohu kurzu Kčs.“*⁴⁴

2.6. Pojetí směnitelnosti v Šikově reformě

Směnitelnosti měny se stala jednou z ústředních témat reformy. Domácí měna byla nesměnitelná a její působnost a funkce se omezovaly pouze na vnitřní ekonomiku. Mnozí věřili, že odstraněním této ekonomické bariéry se podaří oživit čs. hospodářství: *„Směnitelná měna tak z ekonomického hlediska překonává bariéru, kterou tvoří národní hranice, a v podstatě integruje danou národní ekonomiku do světového hospodářství.“*⁴⁵ Měna nehrála v zahraničním obchodu žádnou významnou ekonomickou úlohu, pouze se stala nástrojem platebního styku. Odborníci se shodovali, že je nutné vytvořit podmínky pro zavedení

⁴³ Zukal, R. (1966), str. 546

⁴⁴ Podlaha, K. (1968), str. 384-385

⁴⁵ Hrnčíř, M. (1968), str. 621

systemu směnitelné měny. K. Podlaha uvedl: „*Vnitřní i vnější upevnění čs. měny, vyjádřené nakonec jejím rovnovážným kurzem a její směnitelností, je neoddělitelnou částí a jednou ze základních podmínek celé hospodářské reformy.*“⁴⁶ Dosažení směnitelnosti naší měny považuje za velmi důležitou v rámci ekonomických reforem též M. Hrnčíř: „*Z analýzy naší problematiky a z její komparace s některými srovnatelnými zeměmi vyplývá pro mě závěr, že tím syntetizujícím článkem, z něhož je třeba vycházet a odvíjet další vazby, nemůže být v podmínkách československé ekonomiky (tj. malé vyspělé země s přirozenými podmínkami pro výrazně otevřený model, která se orientuje na intenzivní formy hospodářského rozvoje a růstu) nic jiného, než koncepce směnitelnosti koruny.*“⁴⁷

Měnový kurz je úzce spjat s konvertibilní měnou, a to v tom případě, kdy se relace směňovaných měnových jednotek vytvářejí jako objektivní veličina: „*Za každou měnu je možno získat jinou měnu je-li akceptován dostatečně nepříznivý směnný poměr, tj. kurz, vyrovnávající různost podmínek a efektů (ovlivňujících národní ekvivalenty), na něž jsou dotyčné měny vázány. Tato vyrovnanost ekvivalentů měnových jednotek, vyjádřená reálným kurzem, odrážejícím komplex všech hodnotových souvislostí daných měnových celků v jejich vyústění do vnějšího ekonomického prostředí, je nutným předpokladem dlouhodobého udržení vzájemné směnitelnosti národních měn.*“⁴⁸ P. Chvojka si uvědomoval, že kurz měny: „*ovlivňuje vnější hodnocení národní měny z hlediska jejího dalšího a širšího fungování jako všeobecně akceptovaného platebního a kupního prostředku, tj. ovlivňuje její směnitelnost. Směnitelnost dané národní měnové jednotky – jakkoliv sama výsledek procesů vnějšího hodnocení vnitřních kvalit měny – je potom sama dalším kritériem hodnocení této měny. Je to vlastně jakési multiplikační působení, kde impuls dá vnitřní použitelnost národní měnové jednotky. Ta je kritériem pro její akceptaci (či naopak nezájem o ni) v širších než národních rozměrech, tj. její použitelnosti na světovém trhu a její směnitelnosti; potom se však kritériem hodnocení měny, vedoucím k zájmu či nezájmu o ni, ovlivňujícím její kurz, k její větší či menší akceptaci a žádanosti i cizími subjekty, tj. k dalšímu rozšíření její směnitelnosti, stává se už i sama o sobě tato její mezinárodní směnitelnost.*“⁴⁹

Proces ozdravení měny a dosažení směnitelnosti měny s sebou přinesl požadavky na hospodářskou politiku. V rámci ekonomických reforem bylo nutné zajistit ekonomické podmínky pro efektivní podnikání, technický pokrok a posílení devizových rezerv. Rovněž chyběly podmínky pro rovnovážný trh a neexistovaly účinné mechanismy, které by

⁴⁶ Podlaha, K. (1968), str. 387

⁴⁷ Hrnčíř, M., (1968), str. 621

⁴⁸ Chvojka, P. (1968), str. 1017-1018

⁴⁹ Chvojka, P. (1968), str. 1017

zabraňovaly inflaci. „Proto je také nutné přikročit k realizaci směnitelnosti teprve v určitém vývojovém stadiu, když daná národní ekonomika je jednak s to podřizovat se korigujícím omezením pro vnitřní hospodářský vývoj, vyplývající z existence směnitelnosti, a zároveň je to pro ní ekonomicky výhodné.“⁵⁰

Nebylo možné učinit praktické kroky směřující k zavedení směnitelné měny, neboť při direktivně řízených cenách by neměly své ekonomické opodstatnění. „Administrativně direktivní model socialistické ekonomiky je naopak založen na prioritě centrální kvantitativně naturální regulace, je tudíž již svou podstatou v rozporu s principy směnitelnosti,“⁵¹ uvedl M. Hrnčíř. V první fázi bylo přistoupeno k již zmiňovaným cenovým reformám, ale ty se staly v souvislosti se zavedením směnitelnosti měny nedostatečnými. Na toto téma diskutoval i K. Podlaha: „Domnívám se, že program cenové reformy stále ještě příliš počítá s direktivní tvorbou cen, že dostatečně nevytváří nebo si nevynucuje předpoklady pro rychlejší uvolňování tržní tvorby cen a pro zajištění stability úrovně velkoobchodních cen; vzestup této hladiny by dále zhoršoval konkurenceschopnost našich výrobků na světovém trhu a ohrožoval upevňování měny a rozšiřování její směnitelnosti.“⁵²

S přibývajícím časem nabývala otázka směnitelnosti v rámci ekonomických reforem postupně na významu. Bylo jasné, že funkční hospodářství se neobejde bez zdravé měny, která bude významným nástrojem platebního styku: „Domýšlíme-li obsah československé hospodářské reformy, dojdeme k závěru, že ji nelze rozvinout a dovršit bez ozdravení měny, která nabude postupně výrazu v reálném pevném kurzu československé koruny a v její směnitelnosti. Bez toho není představitelný ani nový model fungování naší ekonomiky, ani řešení nakupených věcných problémů v hospodářství, ani převrácení extenzivního vývoje v intenzivní,“⁵³ ozřejmil nutnost zabývání se otázkou směnitelnosti K. Podlaha. Na druhé straně, jak uvedl M. Hrnčíř, se směnitelnost měny stala: „korigujícím činitelem při zakládání tempa hospodářského růstu, při formulování a realizaci věcné koncepce rozvoje ekonomiky, při vývoji mezd, nákladů, cen, při státních výdajích apod.“⁵⁴ Když naopak neexistují podmínky pro směnitelnou měnu, potom by její udržování znamenalo ustoupení od strukturálních přeměn a v zásadě by fixovalo stav ekonomiky.

Jednou ze základních podmínek realizace směnitelnosti měny je i vyrovnaná platební bilance země, jež komplexně vyjadřuje všechny různé formy vnějších hospodářských vztahů

⁵⁰ Hrnčíř, M. (1968), str. 632

⁵¹ Hrnčíř, M. (1968), str. 623

⁵² Podlaha, K. (1968), str. 390

⁵³ Podlaha, K. (1968), str. 380

⁵⁴ Hrnčíř, M. (1968), str. 632

země. Ekonomičtí odborníci si uvědomovali, že požadavek vyrovnané platební bilance není jen momentální záležitostí, ale je nutný pro zavedení směnitelnosti dosáhnout dlouhodobě vyrovnané platební bilance. „*Chceme-li dosáhnout v další etapě směnitelnosti koruny, pak to nevyhnutelně vyžaduje orientaci na dlouhodobou politiku k rovnováze platební bilance, a je tudíž nutno prosadit jako určující kritérium pro vnější hospodářské vztahy či pro provádění zahraničního obchodu, poskytování i přijímání úvěru – hledisko ekonomické.*“⁵⁵ K problému se vyjádřil i P. Chvojka: „*Dlouhodobá vyrovnanost platební bilance, vztahující se na přirozenou stabilitu a reálnost měnového kurzu (vyplývající z určité srovnatelné valence národní měnové jednotky na hmotné statky a efekty v národní sféře, přes něž se národní měnová jednotka může stát akceptovatelnou a použitelnou i v širších rozměrech), jsou základem směnitelnosti národní měnové jednotky.*“⁵⁶

Proces vytváření směnitelnosti předpokládá v podstatě neustálé přizpůsobování vnitřních ekonomických parametrů vývoji ve světovém hospodářství. S tím je nutná existence vnitřního devizového trhu, tj. přímého kontaktu vnitřních ekonomických subjektů s vývojem devizových relací. Bylo nutné postupně likvidovat devizová omezení a odstranit různé kvantitativní restrikce v zahraničním obchodě. Z těchto důvodů si reformátoři uvědomovali, že se jedná o velmi složitý a dlouhodobý proces. „*Je zřejmé, že má-li směnitelnost skutečně plnit svou funkci, nemůže být omezována na existující podniky zahraničního obchodu, ale musí být co nejširší a v zásadě zahrnout všechny výrobní podniky a obchodní organizace (ať státní či družstevní), které mají podmínky pro vnější hospodářské vztahy,*“⁵⁷ poznamenal M. Hrnčíř.

Ekonomičtí odborníci se shodli na dvou možných cestách vedoucích k dosažení směnitelnosti koruny. První možnost lze charakterizovat jako **regionální multilaterální clearing**, jehož výsledkem by bylo dosažení vzájemné převoditelnosti měn socialistických zemí v rámci celého regionu jako první stupeň a východisko k realizaci všeobecné směnitelnosti. Podobným způsobem se vyvíjela směnitelnost u kapitalistických zemí v 50. letech. Problémy ovšem na této cestě tkvěly v tom, že existovaly značné rozdíly mezi socialistickými zeměmi sdruženými v RVHP.

Uvažovalo se tedy o druhém řešení spočívající v **samostatném postupu** čs. ekonomiky a čs. měny ke směnitelnosti. Toto řešení ale mělo překážky. Zavedení směnitelnosti národní měny vůči měnám kapitalistických států bránilo, že se na ně orientovala jen malá část

⁵⁵ Hrnčíř, M. (1968), str. 625

⁵⁶ Chvojka, P. (1968), str. 1020

⁵⁷ Hrnčíř, M. (1968), str. 624

zahraničního obchodu. Problém našich vztahů vůči vyspělým kapitalistickým státům spočíval v nedostatku efektivního vývozního zboží, jakož i v nedostatcích obchodní činnosti, což se komplexně projevilo v chronickém deficitu ve volných měnách. Bariérou zavedení směnitelnosti měn socialistických zemí se stal tehdy existující institucionální rámec hospodářských vztahů, kdy byly fixované určité podmínky, sjednávané na vládní úrovni, což je naprosto v rozporu s úsilím o směnitelnost měny. „*Proto je nutné alespoň v našich bilaterálních vztazích s ostatními socialistickými zeměmi prosadit opuštění této praxe a přejít k formě rámcových dohod, jejichž konkrétní náplň a realizace bude záležitostí podnikové sféry.*“⁵⁸ podotkl M. Hrnčíř.

Ekonomové se shodli na několika základních postupech při zavedení systému směnitelnosti měny. Na prvním místě bylo nutné docílit jednotného reálného kurzu měny. Zavedení tohoto racionálního kritéria předpokládalo odbourání dosavadního ochrannářství v naší výrobě. V rámci procesu směnitelnosti bylo nutné udělat konkrétní koncepci hospodářské politiky a přijmout různá věcná řešení zejména ve prospěch dosažení ekonomické rovnováhy. Dále bylo nutné zefektivnit zahraniční obchod a také získat měnovou půjčku a využít ji na dovoz nové techniky. Diskuze o směnitelnosti měny probíhaly v celém období ekonomických reforem 60. let, ale přes některé učiněné či připravované kroky, nebyl proces zavedení směnitelnosti měny dotažen do konce.

2.7. Československo v RVHP

Ekonomiky s příkazovým typem hospodářství, byť se jejich ekonomické subjekty zúčastňovaly mezinárodní dělby práce, ztratily právě díky své uzavřenosti světu objektivní kritéria pro posouzení svých komparativních výhod a míry jejich skutečné realizace. Uměle vytvářené bariéry průniku vnějších hodnotových a jiných informací do vnitřní ekonomiky, do rozhodovacích a oceňovacích procesů na makroúrovni i mikroúrovni a systémy přerozdělování v oblasti vztahů zahraničních a vnitřních cen zakonzervovaly strukturu čs. výroby.

V cenových vztazích vůči RVHP chyběla orientace na ceny jako objektivní ukazatele hodnoty zboží. P. Chvojka k tomu uvedl: „*Veličiny za které mezi sebou socialistické státy obchodují nemají organické a plynulé napojení do jednotlivých národních ekonomik a jejich makrosféry. Vnitřní cenové veličiny se v mezinárodním srovnání značně liší a neváží na sebe, tak jako národní cenové systémy, nepropojené na společný hodnotový a cenový systém, netlačené realitou kurzů národních měn, zafixovaly v důsledku specifických národních*

⁵⁸ Hrnčíř, M. (1968), str. 635

*hledisek vzájemně odlišný odklon cen od hodnot.*⁵⁹ V rámci RVHP dosavadní formy výměny zboží odpovídaly modelu řízení národního hospodářství a jednalo se o dvoustranné naturální bilancování.

Tehdejší Československo potřebovalo zvýraznit ekonomické styky s nesocialistickými zeměmi. Znepokojující pro socialistické země bylo zejména to, že zatímco podíl na světové výrobě činil více než 30 %, tak podíl na světovém obchodě byl pouze 10 %.⁶⁰ Tempo růstu vzájemného obchodu mezi kapitalistickými zeměmi bylo daleko vyšší než mezi socialistickými zeměmi. *„Kritizuje se izolace vnitřní ekonomiky zemí RVHP od vnějších trhů, degradace hodnotových kategorií, desintegrace mnohostranných mezinárodních vztahů na dvoustranné, omezenost a nepružnost mezinárodních měnových vztahů.*⁶¹

Jednou z obtíží socialistických států byly značné rozdíly v ekonomické vyspělosti mezi nimi, a pak také v rozdílné fázi uskutečňování reforem. *„Ekonomický systém v socialistických zemích, který prochází v současné době řadou reforem, by stěžil umožňoval ve své vyhraněné administrativně direktivní podobě těsnější spolupráci s mezinárodním měnovým systémem.*⁶² Za této situace bylo velmi obtížně koordinovat ekonomické a hospodářské politiky socialistických zemí v RVHP.

V roce 1963 došlo k zavedení systému mnohostranného zúčtování a přesto nedošlo ke změně dvoustranného naturálního bilancování. *„K mnohostrannému bilancování mělo docházet na mnohostranných obchodních schůzkách. Skutečnost však v uplynulém období existence MBHS vůbec neodpovídala těmto původním záměrům. Například objem výměny zboží uskutečňovaný na základě tzv. mnohostranných schůzek činil v roce 1965 pouze 0,4 %, v roce 1966 0,8 % a v roce 1967 0,75 %.*⁶³ V dalším období se vedly diskuze směřující k prohlubování mnohostranného zúčtování. Mezi hlavní cíle politiky měnového systému zemí RVHP na konci 60. let patřil rozvoj placení v národních měnách (vedle dosavadního způsobu placení v převoditelných rublech) a dílčí úpravy systému placení. Rovněž bylo podáno několik návrhů, které z měnového hlediska směřovaly k vytvoření transferabilní (převoditelné) měny, tj. měny, která by byla volně směnitelná, samozřejmě jen v rámci RVHP. Mnohostranné zúčtování v převoditelných rublech, úvěrování zahraničně obchodních

⁵⁹ Chvojka, P. (1968), str. 1021

⁶⁰ Petřivalský, J., Veltruský, L. (1969), str. 466

⁶¹ Petřivalský, J., Veltruský, L. (1969), str. 467

⁶² Petřivalský, J., Veltruský, L. (1969), str. 467-468

⁶³ Pecháček, L. (1969), str. 530

operací smluvních stran, získávání a uschování volných prostředků v převoditelných rublech měla provádět Mezinárodní banka hospodářské spolupráce (MBHS).⁶⁴

V 60. letech existovaly v zásadě dva návrhy řešení problému placení v rámci RVHP. První možností bylo tzv. **univerzální řešení** vycházející z toho, že hospodářská spolupráce mezi zeměmi již nevyhovovala podmínkám rozvoje obchodu a že obchod mezi socialistickými zeměmi zaostával za podílem jejich výroby. V této souvislosti se předpokládalo, že socialistické země budou mít zájem na liberalizaci zahraničního obchodu ve všech směrech. Liberalizace zahraničního obchodu by změnila podmínky podniků a vytvořila by předpoklady pro mnohostrannost a tím i transferabilní měnu. Aby se spolupráce zemí RVHP nevyvíjela izolovaně od západních trhů, tak měla být převoditelná měna částečně směnitelná za zlato a konvertibilní měny. Mělo tedy jít o řešení, které by zahrnovalo všechny země. V této souvislosti se již od druhé poloviny 60. let objevovaly diskuze týkající se směnitelnosti převoditelných rublů za zlato a volné měny. Možností zapojit zlato a volně směnitelné měny do systému mnohostranného zúčtování mezi členskými státy MBHS se zabývaly její některé státy již několik let. Tato změna odporovala tehdejšímu modelu mezinárodní výměny zboží. *„Důležitým argumentem pro účelnost zapojení zlata a volně směnitelných měn do úvěrového systému MBHS je to, že věřitelské země neuhrazeným vývozem na trh RVHP zkracují svůj disponibilní národní důchod, případně jsou nuceny doplnit jej dovozem za směnitelné měny, nebo na vrub krátkodobého zadlužení ve směnitelných měnách.“*⁶⁵ Dospělo se však pouze k základním úvahám o formách částečné směnitelnosti převoditelných rublů za zlato a volně směnitelné měny.

Druhou možností by pak bylo tzv. **parciální řešení** spočívající ve vytvoření tzv. třetího rublového okruhu, kdy se předpokládalo, že vedle sovětského a převoditelného rublu, by existoval ještě třetí okruh zúčtování ve směnitelné měně. Od tohoto návrhu bylo brzy opuštěno.

2.8. Závěr

Ve druhé polovině 60. let vrostl okruh ekonomů, kteří se snažili diskutovat nepříznivý ekonomický vývoj země hlubší analýzou a formulovat nová východiska, která by vedla k účinnějšímu fungování hospodářského mechanismu. V souvislosti s uvažovanými změnami se

⁶⁴ Větší prostor těmto diskuzím bude vymezen v následující kapitole, kde bude podrobněji rozebrána problematika převoditelného rublu a funkce měnových institucí v Československu a v RVHP.

⁶⁵ Pecháček, L. (1969), str. 533

nutně musel změnit přístup ke směnitelnosti měny a funkcím devizového kurzu v oblasti vnějších ekonomických vztahů.

Za socialismu pojetí peněz (resp. národní měny) a jejich vnějších funkcí naráželo na hranici slučitelnosti s ekonomickou podstatou marxisticko-leninského pojetí. Byla přijata taková řešení, která měla přinést nové prvky do čs. hospodářství, jež by obnovily funkce peněz, resp. národní měny. Přes určité nesnáze se podařilo nastartovat reformu ekonomického systému, která se promítla ve fungování ekonomiky a zároveň tedy i ve vnímání směnitelnosti měny. Zpočátku však stále praktická realizace narážela na to, že základem měl nadále zůstat plán, byť doplněný tržními nástroji. Ponechání administrativního řízení cen je v příkrém rozporu s principy směnitelnosti měny. První realizované kroky, jako např. cenová přestavba či normativy cenového vyrovnání, byly nedostatečné.

Postupně se tedy začaly zákonitě objevovat názory vyslovující se pro celkovou změnu systému a úplné nahrazení systému centrálního plánování tržním mechanismem. Bylo jasné, že se funkční hospodářství neobejde bez zdravé měny. Diskutovány proto byly kroky k vyrovnání platební bilance, přiblížení ekonomických parametrů v našem hospodářství vývoji ve světovém hospodářství, odstraňování restrikcí v zahraničním obchodě, postupné odstraňování překážek nabývání deviz pro rezidenty a také změny v úloze měnového kurzu v ekonomice.

Byly diskutovány dvě základní možné cesty při zavedení systému směnitelné měny. První možností bylo koordinovat postup v rámci RVHP a postupné dosažení všeobecné směnitelnosti národních měn socialistických států. Druhou variantou byl samostatný postup československé ekonomiky a československé měny, který však narážel na nemalé problémy vůči měnám kapitalistických zemí (malý objem zahraničního obchodu) i socialistických zemí (institucionální rámec hospodářských vztahů).

V rámci RVHP byly rozebírány cesty vedoucí k zefektivňování systému placení a úhrad. Především byla diskutována funkce převoditelné měny (převoditelného rublu). Univerzální přístup vycházel z nutnosti změnit podmínky obchodu mezi socialistickými zeměmi pomocí liberalizace zahraničního obchodu. Pro získání objektivních měřítek by byla převoditelná měna částečně směnitelná za zlato a konvertibilní měny. Parciální řešení potom spočívalo ve vytvoření třetího měnového okruhu, kdy by vedle již existujícího rublu a převoditelného rublu působila ještě jedna měna. Od tohoto řešení bylo brzy opuštěno.

Další praktické kroky v oblasti směnitelnosti měny byly zmařeny vstupem vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. V následujících letech došlo k návratu k systému centrálně plánové ekonomiky v podobě z 50. let a veškeré reformní úsilí bylo potlačeno.

3. Pojetí „směnitelnosti“ v rámci RVHP (období normalizace)

3.1. Normalizační období

Po podepsání protokolu moskevských jednání a zasedání ÚV KSČ v dubnu 1969 se definitivně rozplynuly další představy o realizaci ekonomických reforem a došlo k mocenskému převratu, v jehož čele stál Gustav Husák. Významná část pracovníků Ekonomického ústavu ČSAV musela odejít a mnozí výrazní představitelé reformních myšlenek konce 60. let emigrovali (například O. Šik).

Zejména po roce 1970 vyšlo velké množství textů odsuzujících ekonomické reformy, uplatňování tržních principů a samostatné postavení hospodářských subjektů. Do významných funkcí se dostali neostaliniisté, např. F. Oliva či J. Vejvoda. 70. léta a významná část 80. let 20. století byly charakterizovány poměrně jednoznačně orientovanou politikou, která naprosto vylučovala jakékoliv diskuze týkající se směnitelnosti měny v pojetí standardní ekonomie, tj. existující v tržních ekonomikách. Československá měna se v tomto období ani nepřiblížila k systému vnitřní či dokonce vnější směnitelnosti.

Základní koncepcí hospodářské politiky byly i nadále pětiletky, tedy střednědobé plány hospodářského a sociálního rozvoje, které stanovovaly direktivní formou úkoly na všech stupních řízení a pro všechna odvětví. Již 5. pětiletka (1971-1975) znamenala návrat k absolutní centralizaci plánování a řízení hospodářského vývoje.

Na dlouhé období se stal jedním ze základních dokumentů pro oblast mezinárodní spolupráce *Komplexní program mezinárodní socialistické ekonomické integrace* (viz dále Komplexní program), který byl přijat členskými státy Rady vzájemné hospodářské pomoci na XXV. zasedání v Bukurešti v roce 1971. V rámci tohoto programu bylo stanoveno mnoho úkolů, které měly prohloubit spolupráci mezi zeměmi RVHP. Zejména v oblasti měnové, platební a úvěrové se členové RVHP zavázali k aktivnější spolupráci.

Stav ekonomiky zejména v počátcích 70. let byl z hlediska bilanční rovnováhy poměrně dobrý, především ve srovnání s první polovinou 60. let. Důvodem byla především realizace některých reformních kroků na konci 60. let, „vyhlazení“ investičních vln, přijatelná struktura investic či určitá změna postoje ve prospěch nevýrobní sféry.

V první polovině 70. let docházelo k růstu HDP v rozmezí od 5 % do 6 %. To však vedlo k nové velké investiční vlně a později došlo k postupnému snižování přírůstků HDP. V roce 1981 se stal přírůstek HDP dokonce negativním (-0,4 %).⁶⁶ Státní rozpočet, který vykazoval v převážné části 70. let značné přebytky, byl v následujících letech stěží vyrovnaný. Obchodní

bilance vykazovala v období let 1971-1975 deficit 4,5 mld. Kčs, který se v období 1976-1980 zvýšil pětinasobně na úroveň 20,6 mld. Kčs.⁶⁷ Pouze velmi tvrdá devizová regulační opatření stav narovnávala. Velmi napjatý byl devizový vztah vůči kapitalistickým zemím.

Postupem času se ukázal Komplexní program jako nerealizovatelný. Nepříznivou situaci se snažila politická garnitura řešit dokumentem z 31. ledna 1980 s názvem *Soubor opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980*. V podstatě lze konstatovat, že se jednalo o určitý pokus o navázání na tzv. Rozsypalovu reformu z roku 1959 (tedy v žádném případě se nejednalo o návaznost na reformy z konce 60. let) založenou: „na kombinaci střednědobého (pětiletého) ukazatelového plánu s tzv. dlouhodobými normativy hmotné zainteresovanosti podniků, které mají podnítit jejich zájem na vypracování a plnění mobilizačních plánů hospodářského rozvoje. Základním předpokladem fungování takovéto soustavy řízení je však stabilita pětiletého plánu. Neblahé zkušenosti předchozích pětiletých plánů v tomto směru chtěli autoři, rekrutující se převážně z plánovacího aparátu, překonat vypracováním plánů dlouhodobých – na 15 až 20 let.“⁶⁸

Právě v roce 1981, kdy měl Soubor opatření vstoupit v platnost, bylo ovšem nemožné sestavit rozumný pětiletý plán a už vůbec ne původně předpokládaný dlouhodobý plán na 15 až 20 let. Další pokus o „zkvalitnění“ systému tedy ztroskotal a byl následně velmi rychle opuštěn. Nové impulsy byly do naší ekonomiky vneseny až ve druhé polovině 80. let.

3.2. Devizové hospodářství

Devizové hospodářství Československa bylo opět – stejně jako na počátku 50. let - založeno na principech státního devizového monopolu. Peněžní prostředky vnitřního peněžního oběhu nemohly být použity v zahraničí a peněžní prostředky zahraničních měn nesměly být použity v našem hospodářství. Prakticky veškeré hospodářské styky se zahraničím se za socialismu uskutečňovaly za existence státního monopolu zahraničního obchodu. „Devizový monopol státu, který znamená výsadní právo státu uskutečňovat platební a finanční úvěrový styk se zahraničím a k tomu účelu soustřeďovat devizové prostředky a centrálně rozhodovat o nakládání s nimi, velmi úzce souvisí s monopolem zahraničního obchodu. Ujasnění této souvislosti je důležité pro pochopení podstaty devizového monopolu státu.“⁶⁹

⁶⁶ Šulc, Z. (1998), str. 59

⁶⁷ Vencovský, F., Dvořák, P., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K. (1999), str. 53

⁶⁸ Šulc, Z. (1998), str. 59

⁶⁹ Bakeš, M., Malík, A., Mojžíšová, S. (1987), str. 16

Státní devizový monopol se v tomto období uskutečňoval na základě zákona č.142/1970 Sb., který doplnila prováděcí vyhláška č.143/1970 Sb. a zákon č.144/1970 Sb. „*V souladu se základními principy plánovitého řízení socialistického hospodářství předpokládá zákon, že vedle devizového plánování se využije nepřímých forem devizové regulace, především devizově měnových nástrojů (kurzů, úroků) a nástrojů devizové finančních.*“⁷⁰ Zabezpečování devizového monopolu státu bylo u nás zákonem svěřeno **Státní bance československé** (č.144/1970 Sb.), která byla zřízena v roce 1950.⁷¹ „*Vyplývá to logicky z postavení Státní banky československé v národním hospodářství jako ústřední měnové instituce a banky státu,*“⁷² uvedl tehdejší předseda SBČS S. Potáč.

SBČS měla funkci monobanky slučující v sobě funkce cedulové banky i obchodních bank. Komerční banky žádné neexistovaly, a tak SBČS zabezpečovala spolu se Státní plánovací komisí a ministerstvem financí devizovou politiku státu. SBČS byla odpovědná za provádění devizového monopolu, přičemž devizové hospodářství řídila vláda. SBČS například operovala se zlatem, zastupovala tehdejší Československo v mezinárodních bankovních institucích a organizovala provádění platebního styku. SBČS měla za úkol zejména udržovat devizově platební bilanční rovnováhu, tj. snažit se o soulad mezi tvorbou platebních prostředků a jejich potřebou.

Československá obchodní banka, a.s. jako devizová banka působila v československém bankovním systému od 1. ledna 1965. Měla za úkol vyvíjet operativní činnost v oblasti platebního styku se zahraničím, poskytovat úvěry organizacím zahraničního obchodu a rozvíjet různé formy bankovních obchodů. ČSOB měla na starost platební styk se zahraničím ve všech formách používaných v mezinárodním platebním styku a také platební styk v převoditelných rublech. ČSOB měla za úkol spolupracovat s obchodními bankami jiných zemí (samozřejmě téměř výhradně socialistických). ČSOB rovněž zpracovávala statistické výkazy ve prospěch řízení devizové politiky a měla na starost bankovní a obchodní činnosti na úseku zahraničního obchodu.

Již v roce 1964 (platilo až do roku 1989) byl upraven vztah mezi SBČS a ČSOB tak, že SBČS jako ústřední bance příslušela péče o zásadních zahraničních měnových otázkách a o základních záležitostech v úvěrové a emisní politice; naopak Československá obchodní banka, a.s. se zaměřovala speciálně na zahraniční obchod.

⁷⁰ Potáč, S. (1971), str. 8

⁷¹ Kalvoda, J Wacker, W. (1987), str. 10

⁷² Potáč, S. (1971), str. 8

Prováděním zahraničních finančních operací pro domácí i zahraniční soukromou klientelu byla pověřena další specializovaná instituce – **Živnostenská banka**. Předmětem činnosti této banky, jež byla podřízena přímo ministerstvu financí, bylo provádění platebního styku se zahraničím pro drobnou soukromou klientelu a vybrané devizové transakce. Do určité míry prováděla svou činnost prostřednictvím pobočky v Londýně.

1. ledna 1969 bylo zřízeno Federální ministerstvo financí ústavním zákonem č.171/1968 Sb., o zřízení federálních ministerstev a federálních výborech.⁷³ Sestavovalo devizový plán týkající se neobchodních plateb za celou republiku a stanovilo pro ně i ekonomické nástroje. Po projednání s FMZO, Státní plánovací komisí a po dohodě se SBCS, mělo za úkol předkládat různé návrhy na tvorbu, použití a rozsah devizových rezerv. Dále zajišťovalo ve spolupráci s ostatními příslušnými orgány zpracování finanční, měnové a devizové problematiky v rámci RVHP.

Stát prováděl platební styk se zahraničím a operace s devizovými prostředky plánovitě: *„Socialistické státy si opatřují devizové prostředky ke krytí dovozu a k úhradě ostatních platů především vlastním vývozem zboží. Získané devizové prostředky soustřeďují ve zmocněné bance a opět je plánovitě používají podle potřeb národního hospodářství. Především na zaplacení dováženého zboží, tzn. že před sjednáním každého dovozního případu musí být zabezpečeno potřebné množství devizových prostředků a být pohotové k placení.“*⁷⁴

S rostoucím zapojením národních ekonomik do světového obchodu se v centrálně plánovacích ekonomikách (a tedy i v Československu) přistoupilo k měnovému plánování, tj. ke komplexnímu propojení měnového, úvěrového a devizového plánu. J. Petřivalský a I. Kočárník k tomu uvedli: *„Nové úpravy v národohospodářském plánování, devizovém hospodaření a v činnosti Státní banky československé v roce 1970 vedly k tomu, že měnový plán se stal součástí ucelené soustavy národohospodářských plánů, měnové plánování integrovanou součástí státní hospodářské politiky.“*⁷⁵ Původně bylo plánování rozděleno do tří oblastí: měnové, devizové a úvěrové. *„Základní ekonomické vztahy mezi úvěrově-měnovými veličinami, např. mezi hotovostním a bezhotovostním peněžním obratem, bankovním úvěrem a peněžním oběhem, vnitřními a vnějšími měnovými vztahy apod. existují v každé socialistické ekonomice, existovaly i v ČSSR. Současně však musíme přihlídnout k tomu, že v ČSSR se vztahy mezi úvěrově-měnovými veličinami značně prohloubily, což vedlo k jejich úzké integraci.“*⁷⁶ Devizové plánování se zpočátku nepovažovalo za součást

⁷³ Bakeš, M., Malík, A., Mojžíšová, S. (1987), str. 34

⁷⁴ Kalvoda, J Wacker, W. (1987), str. 7

⁷⁵ Petřivalský, J., Kočárník, I. (1980), str. 18

⁷⁶ Petřivalský, J., Kočárník, I. (1980), str. 19

měnového plánování a vyvíjelo se izolovaně. Úvěrový plán byl chápán jen z hlediska redistribuční funkce bankovního úvěru. Souvislost mezi úvěrovým a pokladním plánem se interpretovala zjednodušeně, převážně prostřednictvím položky změn v emisi hotovostního oběživa. Vytvoření měnového plánu odstraňovalo asymetrii subjektů sestavování jednotlivých plánů.

Stát měl výhradní právo provádět devizové operace a hospodařit s devizovými prostředky (valuty, devizy, drahé kovy atd.). Subjekty nemohly s devizovými prostředky volně disponovat, nákup těchto prostředků byl vázán na příslušná povolení státu, resp. SBČS a dalších institucí. Soukromé osoby mohly oficiálně nakoupit devizové prostředky pouze v omezené výši na základě tzv. devizového příslibu (a neoficiálně na černém trhu).⁷⁷

Specifickou kategorií byly tzv. neobchodní platby, které se vyčlenily ze sféry zahraničního obchodu (tj. orgány zahraničního obchodu na ně nemají vliv). Zde byl uplatňován devizový monopol jako samostatný monopol socialistického státu, neboť jeho působností byl veškerý styk se zahraničím.

V administrativně centralizovaném systému se řízení a využívání bankovní soustavy vyznačovalo následujícími charakteristickými rysy, které určovaly hospodářství prakticky do roku 1989: *„Bankovní aparát byl zcela ve službách plánu rozvoje národního hospodářství. Úkolem bank se stalo úvěrování rozepsaných potřeb podniků podle plánu. Tím bylo podmíněno spojení funkcí centrální banky a bank emisních. Činnost úvěrových ústavů (včetně spořitelen) byla řízena přímo ministerstvem financí či vládou. Jednoduchost bankovní soustavy odpovídala požadavkům na administrativně technickou stránku kontrolní činnosti bank, která se jednostranně rozvíjela. Peněžní obrat, úvěrování provozních a investičních potřeb, sloužilo k porovnání plánu a skutečnosti a vytvářelo signály pro další ekonomické a zejména administrativní zásahy. Obchodní činnost bank byla omezena nebo zcela likvidována ve prospěch pojetí bank jako kontrolní součásti státního aparátu. Likvidace peněžního trhu a zdůraznění administrativně kontrolní náplně činnosti bank logicky vylučovalo uplatnění podnikavosti, ba dokonce i zvláštního modelu hmotné zainteresovanosti. Tvorba a rozdělování bankovního zisku nemělo ekonomický význam. Vnitřní výstavba je jednostranně připoutána k politicko-administrativním celkům.“*⁷⁸

Zvláštním podnikem zahraničního obchodu se stal **Tuzex**. Byl založen v roce 1957 a jeho sídlo se nacházelo v Praze. V něm se směňovaly za úřední kurz především cizí valuty – jejich majitel za ně obdržel odběrní poukázku na zboží. V prodejnách Tuzexu pak bylo možné

⁷⁷ Revenda, Z. (2001), str. 447

⁷⁸ Nepožítková, I. (2001), str. 86

nakoupit zboží za ceny, které odpovídaly průměrným maloobchodním cenám evropských nesocialistických států. Tuzex mohl provádět jak přímý dovoz různého zboží, tak i dovoz zboží podle individuálních přání svých zákazníků. O způsobu vedení tuzemských účtů hovoří J. Geršlová a M. Sekanina: „*Vedení tuzexových účtů československých občanů a s nimi spojené inkasní a platební operace převzala Živnobanka, ujalo se pak pro ni označení tuzexová kampaňka.*“⁷⁹ Tuzexové poukázky, bony, se staly předmětem obchodování na rozvíjejícím se černém trhu až do roku 1989. Svého zrušení se dočkaly k 1.7.1992.

3.3. Funkce devizového kurzu v socialistické ekonomice

*„Měnový kurz v úzkém smyslu je měřítkem pro oceňování zahraničních měnových jednotek v jednotkách měny národní. Základem tohoto měřítka jsou však objektivně se vytvářející relace mezi národními i zahraničně ekonomickými veličinami. Jsou to především relace produktivity společenské práce, výrobních nákladů, ale i tempa a struktury hospodářského růstu, míry inovací a technologického pokroku, které se souhrnně promítají do úrovně měnového kurzu prostřednictvím cen zboží a služeb, vstupujících do vnějších ekonomických vztahů. Proto je měnový kurz svou podstatou hodnotovou kategorií, která synteticky vyjadřuje relaci celého komplexu ekonomických veličin národního hospodářství ve vztahu k zahraničí. Díky tomu má z hlediska vazeb reprodukčního procesu národní ekonomiky vůči vnějšímu prostředí klíčové postavení,“*⁸⁰ soudil M. Hrnčíř v roce 1975. Je nutné podotknout, že uvedené funkce měnový kurz v 70. a 80. let v Československu neměl a jeho reálné fungování se k tomu v socialistické ekonomice ani nepřibližovalo.

Měnový kurz měl v socialistické soustavě následující charakteristické rysy: výchozí kurz (oficiální kurz) byl dlouho odvozován od fiktivního zlatého obsahu základní měnové jednotky národní měny, oscilace kurzu nebyla v důsledku externí nesměnitelnosti viditelná a probíhala pouze skrytě, diference mezi oficiálně proklamovanou kupní silou a skutečně zjištěnou vnější kupní silou se neúčinně odstraňovala korekcí oficiálního kurzu s odlišnými metodami v oblasti obchodních a neobchodních plateb.

Devizový kurz byl v plné moci státních orgánů a v důsledku vnější nesměnitelnosti měny kurz v socialistickém Československu přirozeným způsobem neoscilloval. Devizový kurz nepřispíval k rozhodování v oblasti mezinárodní směny zboží či peněžních fondů. Po odmítnutí ekonomických reforem se měnový kurz vrátil ke své úloze, kdy fungoval pouze jako: „*převážně pasivní nástroj hospodářské politiky, jako formální koeficient přepočtu*

⁷⁹ Geršlová, J., Sekanina, M. (2003), str. 395

⁸⁰ Hrnčíř, M. (1975), str. 325

*ekonomických veličin vyjádřený v cizích měnách na domácí měnové jednotky; oficiální devizový kurz nemohl sloužit k objektivizovanému a realistickému posuzování a měření efektivnosti operací a transakcí se zahraničím.*⁸¹ Stejný názor vyslovil i P. Chvojka: „*V existujících podmínkách a při současném chápání měnové problematiky mají kurzové vztahy mezi měnami naprosto zanedbatelnou úlohu z hlediska vytváření společného (mezinárodního) hodnotového a cenového systému, který by při svém fungování organicky navazoval na vnitřní ekonomické procesy v jednotlivých národohospodářských celcích. Při větším či menším odtržení vnitřních cenotvorných procesů od cenotvorných procesů na mezinárodním trhu států RVHP a za podmínek nesměnitelnosti socialistických měn mají vzájemné směnné poměry těchto měn určitý význam pouze ve vztahu dovnitř jednotlivých národních hospodářství, tj. jako důležité se jeví zejména národně relevantní aspekty kurzů.*“⁸²

Devizový kurz byl velmi strnulý a nevystupoval aktivně v rámci hospodářské politiky země. Měnový kurz v Československu nebyl hodnotovým instrumentem, v důsledku toho ani vnitřní ceny v našem hospodářství nemohly být objektivním měřítkem. O měnovém kurzu v souvislosti s velkoobchodními cenami uvedla A. Červová následující: „*Úkolem měnového kurzu obecně je souhrnně charakterizovat úroveň vnitřních společensky nutných nákladů ve srovnání s úrovní nákladů v zahraničí. Je však známo, že československé vnitřní velkoobchodní ceny nevyjadřují zcela objektivně rozsah vynaložených národohospodářských nákladů, o čemž svědčí dosud nevyřešené problémy vyváženého ocenění omezených výrobních zdrojů a zahrnování plateb za jejich čerpání do ceny produkce, dále problém nerovnoměrného rozložení rentability v cenách výrobků apod.*“⁸³

Úroveň měnového kurzu byla stanovena nereálně. Jednotlivé státy tento problém řešily stále pomocí doplňkových systémů zrealnění oficiálních parit a kurzových relací svých měn. Používaly je však pouze pro vnitřní potřebu a zúčtování v rámci vlastního národního hospodářství, takže tyto kurzové relace v podobě faktických koeficientů bezprostředně neovlivňovaly národní ekonomiku.

Řešení problémů měnového kurzu bylo i součástí Komplexního programu. V rámci bodu 16 oddílu Komplexního programu: „*členské státy RVHP stanoví v letech 1972 až 1974 na základě prováděných propočtů a prací ekonomicky zdůvodněné a vzájemně dohodnuté relace národních měn ke kolektivní měně (převoditelnému rubu) a mezi sebou navzájem.*“⁸⁴ Stanovení měnových kurzů bylo však v členských zemích RVHP různé a i nadále se ve

⁸¹ Bakule, V. (1983), str. 958

⁸² Chvojka, P. (1979), str. 26-27

⁸³ Červová, A. (1981), str. 1057-1058

⁸⁴ Kalvoda, J., Wacker, W. (1987), str. 21

stanovení kurzu spíše vidělo propojení zahraničního obchodu s výrobou a s důrazem na vnitřní ekonomiku. Vzhledem k administrativně řízeným ekonomikám socialistických zemí neexistoval ani základ pro stanovení reálné výše měnového kurzu.⁸⁵

Měnový kurz u nás byl dvousložkový a stanovoval se v měsíčních intervalech. Tehdejší předseda SBČS S. Potáč dodal: „Devizový kurz používaný hospodářskou praxí nebude možné sjednotit. Bude třeba objektivizovat devizový kurz při existenci dvou základních měnových oblastí a při rozlišení kurzu zboží a kurzu neobchodních platů.“⁸⁶ Ekonomické úvahy části odborníků se ale dotkly možnosti zavedení jednosložkového kurzu měny. Jednosložkový devizový kurz měl vycházet z ekonomických veličin vstupujících do zahraniční směny, měl být ex ante fixován a měl být dostatečně eliminován či kompenzován změnou zahraničních cen. Například V. Bakule k jednosložkovému kurzu uvedl: „Primárně by měl tento jednosložkový kurz přispět k dalšímu zrealističtění informace o naší zahraniční směně, ke zrealnění hodnotových informací o našich vnějších ekonomických vztazích, ke zpřesněnému měření efektivnosti zahraniční směny a k dosažení racionálnější stimulace zahraniční směny (měl by umožnit i eliminování problematického rozdílového ukazatele z role hlavního měřítka a hlavního stimulatoru efektivnosti vnějších ekonomických vztahů).“⁸⁷ K zavedení jednosložkového kurzu došlo až v rámci přestavby hospodářského mechanismu na počátku roku 1989.

Měnový kurz byl nadále složitým součtem oficiálního kurzu, devizového koeficientu a různých přírážek a srážek. L. Rasmich si působení národních koeficientů v 70. letech pochvaloval: „K zajištění ekonomické vazby mezi vnitřními a zahraničními cenami se v soustavách plánovitého řízení národního hospodářství socialistických zemí využívají ekonomické nástroje kurzového typu – ekonomicky zdůvodněné koeficienty nebo kurzy národních měn, jež jsou doplňovány navazujícími finančně ekonomickými nástroji zahraničního obchodu.“⁸⁸ Nástroje kurzového typu podle L. Rasmicha: „dávají socialistickým penězům v jejich národním hávu socialistických národních měn možnosti, aby plnily svou vnější funkci v její elementární, ideální podobě jako měřítko hodnotového srovnání nákladů národní práce s náklady společensky nutnými v mezinárodním měřítku. Zajišťují „ideálně“ vazbu mezi národní a mezinárodní hodnotou.“⁸⁹ Devizové koeficienty skutečně alespoň zčásti objektivizovaly devizový kurz, ale k ideálnosti měla tato situace daleko.

⁸⁵ Podrobněji bude problematika měnového kurzu převoditelného rublu rozebrána v podkapitole 3.5.

⁸⁶ Potáč, S. (1971), str. 11

⁸⁷ Bakule, V. (1983), str. 964

⁸⁸ Rasmich, L. (1979), str. 716

⁸⁹ Rasmich, L. (1979), str. 716

Naopak v dalším vývoji docházelo ještě většímu odchylování vnitřních cenových poměrů u nás a v zahraničí, zejména zásluhou strnulosti koeficientů.

Původní záměr zavedení VRCV se nenaplnil a reprodukční náklady na devizy se i nadále vyvíjely odlišně od přepočítacího kurzu. Kritičtěji se proto k měnovým koeficientům vyjádřila A. Červová, jež tvrdila, že měnový koeficient: *„není pouze a jedině mírou rozdílných relací společenské produktivity práce u nás a v zahraničí, ale zahrnuje i odchylky měnového koeficientu od jeho zdůvodněné relace. Deformovaný měnový koeficient proto musí nutně zkruslovat výši pořizovacích nákladů na dovážený výrobek. Přitom směr deformace (nadhodnocení) nebo podhodnocení a její intenzitu nelze s jistotou stanovit.“*⁹⁰ Postupně se začaly hromadit problémy, kterých si všimla A. Červová: *„Koeficienty VRCV v průběhu času nereagovaly na posun cenových hladin v partnerských zemích vůči naší vnitřní cenové hladině. V důsledku prudkého růstu světových cen hrozilo, že se vnitřní ceny dovozu stanou činitelem přenášejícím inflační a konjunkturální vlivy do naší ekonomiky a vyvolají labilitu vnitřních velkoobchodních cen v celé výrobní vertikále.*

*Řešení takové situace, za předpokladu nadále trvajících strnulosti koeficientů VRCV, bylo možno hledat pouze v omezení přímého využívání kupních cen zahraničního obchodu ve vnitřní ekonomice. Touto cestou se také skutečně dala regulace cen dováženého zboží u nás. Výše koeficientů VRCV, které doplňují úřední kurzy, byla změněna teprve po desetileté platnosti.“*⁹¹

Vedle VRCV působil tedy ještě jeden druh ceny – **kupní cena zahraničního obchodu**. V počáteční etapě existovaly mezi zahraničními a domácími podniky kupní ceny jako pořizovací ceny. Od roku 1968 se výše realizační cena dováženého zboží pohybovala v závislosti na podmínkách kontraktu a předávána byla za kupní ceny, případně dohodnuté kupní ceny, jež byly cenami na úrovni pořizovacích nákladů. Takto stanovená úroveň realizačních cen přinesla do československé ekonomiky trochu objektivnější informace zásluhou přímé vazby domácích cen na světovou cenovou hladinu. Ale zároveň znamenala nerovnováhu vnitřních cen dováženého zboží, protože nové informace se v tehdejšímu řízení národního hospodářství projevíly pouze ve vyšších cenách. *„Proto byl v roce 1970 jako určitý stabilizační faktor vnitřních cen dovážených surovin zaveden zvláštní typ kupních cen. Ústřední řízené kupní ceny dovážených základních surovin, materiálů a potravin.“*⁹² Tato cenová kategorie se vztahovala na omezený počet dovozních položek z nesocialistických zemí

⁹⁰ Červová, A. (1981), str. 1058

⁹¹ Červová, A. (1981), str. 1058

⁹² Červová, A. (1981), str. 1059

(64 položek), které významně ovlivňovaly náklady domácích spotřebitelů a jejichž zahraniční ceny byly vystaveny zahraniční konkurenci. Ústřední řízené kupní ceny dovozu zmrazily cenovou úroveň z roku 1969, přičemž vznikající odchylky byly v převážné míře zúčtovány se státním rozpočtem (od roku 1973 prostřednictvím cenových přírážek a srážek k ústředně řízeným cenám), což opět nepřispělo k ozdravení vztahů mezi podniky zahraničního obchodu a státním rozpočtem. Navíc se tím postupně zvyšovaly nákladové relace a to se projevilo zejména po roce 1975, kdy začaly stoupat světové ceny surovin. Od roku 1977 se tedy opět přistoupilo k novému systému regulace cen dovážené produkce. Systém ve větší míře používal kategorie ústředních řízených kupních cen dovozu. Jednalo se jen o nové formy úprav, které však nákladové relace nesnížily a rozhodně nepřispěly k vytváření tržního ekonomického prostředí.

Významnou modifikací se později stalo zavedení finančních ekonomických nástrojů, které doplňovaly tehdejší kurzový mechanismus. Podstatné změny se dotkly oblasti vyrovnávacích rozpočtových přidělů a odvodů, které přešly z oblasti podniků zahraničního obchodu do sféry výrobních podniků a místo individuálního vyrovnávání cenových rozdílů mezi zahraničními a domácími cenami se začalo používat plošných cenových přírážek a srážek. Jednalo se pouze o další administrativní opatření, které ve svém důsledku pouze přispělo k větší složitosti výpočtu výše měnového kurzu.

Konstrukce přepočítávacích koeficientů a cenových pravidel přetrvala až do roku 1989, přičemž v tomto období se značně odchyloval vývoj vnitřních cenových poměrů od vývoje v zahraničí. Stanovený kurz vycházel z průměrných nákladů exportérů na získání jednoho dolaru a nebyl tržní marginální kategorií. Horší exportéři než průměrní byli dotováni ze státního rozpočtu. Víceméně automatické dotace však nestimulovaly exportéry ke snižování nákladů.

V roce 1981 došlo k další významné změně, kdy se při stanovování oficiálního kurzu československé koruny vůči konvertibilním měnám přešlo na metodu měnového koše. Vznikl tím velmi složitý kurzový systém spolu s různými přírážkami, srážkami a devizovými koeficienty. K problematice měnového koše se vyjádřila ve své práci M. Horčicová: *„Odvozování devizového kurzu od souboru národních měn je specifickou variantou odvozování devizových kurzů. Nejde však o kvalitativně zcela odlišný způsob odvozování. Ve srovnání s ostatními formami nemá sám o sobě lepší předpoklady k lepší kvantifikaci devizových kurzů než varianty ostatní.“*⁹³ Závěry M. Horčicové jsou následující: *„Odvozování devizových kurzů od souboru národních měn má své kladné i záporné stránky; samo o sobě*

nezaručuje lepší kvantifikaci devizového kurzu než jiné formy odvozování kurzů; jde o historicky přechodnou formu odvozování devizových kurzů; používání způsobu odvozování devizových kurzů od souboru národních měn v kapitalistické mezinárodní měnové soustavě pomohlo do určité míry řešit problémy v kurzové oblasti; používání formy odvozování devizových kurzů od souboru národních měn socialistickými zeměmi je důležitou možností jak se vyrovnat s nestálostí kurzových vztahů směnitelných měn. Při řešení vlastních kurzových problémů socialistických zemí má spíše sekundární význam.⁹⁴ Metoda stanovení kurzu ke koši měn měla vnést stabilitu do výše měnového kurzu.

3.4. Absence diskuzí o směnitelnosti naší měny v 70. letech a na počátku 80. let

Diskuze objevující se v 70. a 80. letech, jež se týkaly směnitelnosti, vycházely z toho, že v plánované socialistické ekonomice není směnitelnost měny slučitelná s hospodářským mechanismem a ve většině případů se tedy tohoto tématu dotkly jen okrajově a často s odmítavým stanoviskem.

Zákonná opatření socialistických států vyslovovala zákaz oběhu národních měn v zahraničí. Žádná z národních měn socialistických států se nestala do roku 1989 směnitelnou. V. Bakule k tomu dodal: „Tato skutečnost je důsledkem dosavadního chápání devizového monopolu. Součástí opatření, které ve svém úhrnu vytvářelo konkrétní podobu dosavadního pojetí devizového monopolu, byl právě zákaz oběhu národních měn socialistických zemí v zahraničí.“⁹⁵

Vyskytovaly se obavy ze směnitelnosti národní měny za měny kapitalistických zemí a také z významnějšího propojení mezi naší ekonomikou a ekonomikou zemí západní Evropy. Například L. Rusmich odmítl kapitalistické ekonomické struktury v souvislosti s kritikou jejich volně směnitelných měn: „Marxistická teorie peněz spojuje vnější funkce peněz za kapitalismu s jejich vzájemnou směnitelností a směnitelností za zlato; definuje ji jako funkci světových peněz. V kapitalistickém hospodářském systému neexistuje mechanismus, který by zprostředkoval vztah mezi individuální a tržní hodnotou jinak než konkurencí výrobců na trhu. To se týká i vztahu mezi hodnotou národní a mezinárodní. Každé omezení směnitelnosti znamená automaticky oslabení interakce mezi národním a světovým trhem, které vede v kapitalismu nutně ke konzervaci, resp. stimulaci společensky neefektivních výrob, k narušení zákona ekonomie času. Proto představa plně nesměnitelných měn je pro kapitalistickou

⁹³ Horčicová, M. (1985), str. 15

⁹⁴ Horčicová, M. (1985), str. 15

⁹⁵ Bakule, V. (1976), str. 75

ekonomiku absurdem, ačkoliv se k ní realita často přibližuje. Bývá to však jen dočasně a za extrémních podmínek (jako např. válečné hospodářství a likvidace jeho následků) a za cenu velkých společenských ztrát.

*V kapitalismu, v němž měna je stejně jako další ekonomické kategorie – v souladu se základním zákonem nadhodnoty – nástrojem vykořisťování pracujících, je nutno pohlížet na vnější funkci peněz z hlediska jejího využití k přelévání nadhodnoty mezi zeměmi ve prospěch silnějších, tj. především z hlediska zákonitosti jejího fungování mimo hranice státu, na mezinárodních peněžních a kapitálových trzích.*⁹⁶ Kritika kapitalistické ekonomiky se stala součástí politické propagandy a týkala se samozřejmě i směnitelnosti měny. Podle tehdejšího ekonomického myšlení je jediným možným přístupem k funkci peněz a měny hledisko jejich využití pro plánování.

Systém plánování a zbožně peněžní vztahy nemohly vytvořit pro směnitelnost nutný rámec. V 70. a 80. letech nebyla směnitelnost důležitým tématem diskuzí. K tomu se vyjádřil též M. Hrnčíř: *„S opuštěním reformy z konce 60. let, v jejímž rámci se rozvinula diskuze o předpokladech a postupech k rozvíjení směnitelnosti čs. měny, přestal být problém směnitelnosti relevantním problémem pro hospodářskou praxi. V institucionálních podmínkách tradičního systému se lišila nejen vnitřní a devizová koruna a jejich kupní síla, ale např. i koruna určená (v podnikových fondech) na investice, mzdová koruna apod. Devizové zdroje byly tuzemským subjektům alokovány administrativním rozpisem, resp. přiděly, čs. měna zůstala proto výrazně nesměnitelnou měnou nejen pro zahraničí, ale i pro tuzemské subjekty.*⁹⁷

Mnozí však předpokládali, že postupně dojde díky narůstajícímu rozsahu mezinárodních styků států RVHP k určitému propojování národních sfér těchto zemí. Tím by došlo k novému způsobu provádění mezinárodních plateb a na realizaci těchto plateb při vzájemné směnitelnosti národních měn socialistických států. Tu a tam se tedy alespoň objevovaly perspektivy zavedení směnitelné měny se socialistickými státy. L. Rusmich soudil: *„Základní námitkou proti návrhům na zavedení směnitelnosti socialistických měn, s níž se lze v literatuře a diskuzích setkat, je odůvodněná obava z pronikání živelnosti kapitalistického trhu do socialistické ekonomiky. Námitka však nemůže principiálně obstát, týká-li se směnitelnosti socialistických měn mezi sebou navzájem.*⁹⁸

⁹⁶ Rusmich, L. (1979), str. 717

⁹⁷ Hrnčíř, M. (1990), str. 6

⁹⁸ Rusmich, L. (1979), str. 717

Směnitelnost národních měn sice nebyla alternativou mnohostranně převoditelného rublu, ale částečně směnitelná měna mohla být významná pro jiné platební styky socialistických států. K praktickému kroku však nikdy nedošlo a měna zůstala nesměnitelnou. Administrativní forma řízení hospodářství zcela znemožňovala zavedení směnitelnosti měny.

3.5. Převoditelný rubl

Převoditelný rubl byl zúčtovací nadnárodní měnovou jednotkou, používanou státy RVHP v letech 1964-1990. Sloužil jako přepočítací jednotka bilaterálního clearingového a nahradil předchozí clearingovou jednotku – sovětský rubl. Převoditelný rubl byl umělou měnou s vysokým kurzem, který v 70. letech 20. století dosáhl 0,65 XTR za 1 USD. Úroveň kurzu převoditelného rublu vzhledem k dvoustranným dohodám mezi státy RVHP vlastním operacím v RVHP nebránila.⁹⁹

Motivem pro vznik umělé peněžní jednotky byla snaha socialistických států získat pro své ekonomické kalkulace cenové relace, přičemž měnové kurzy národních měn vyřešit problém nedokázaly. Socialistické státy proto dlouho ve vzájemném styku používaly měny kapitalistických států. Za ně se mezi státy RVHP nakupovalo i prodávalo, přičemž se tyto ceny pro účely zúčtování a úhrad mezi jednotlivými státy vyjadřovaly výhradně v kolektivní měně států RVHP. „*Jde tak o systém, který svými cenovými a měnovými relacemi není v současných podmínkách nutně bezprostředně propojen na národní hodnotové, cenové a peněžní systémy států RVHP, a který může fungovat relativně autonomně.*“¹⁰⁰ Byl oddělen vnitřní oběh zboží a mezinárodní obchod států RVHP.

Společný postup států RVHP při odstraňování tohoto systému byl nastíněn v Komplexním programu. Mělo být dosaženo zaktivnění úlohy devizově finančních a úvěrových vztahů. Tvůrci Komplexního programu počítali s takovým prostředím, ve kterém měl převoditelný rubl plnit rozhodující funkci. V souvislosti s převoditelným rublem se v rámci tehdejšího ekonomického pojetí počítalo s následujícími opatřeními směřujícími k prohlubování vztahů v RVHP: kolektivní měna s reálným kurzem a zlatým obsahem měla plnit základní funkce měny zemí RVHP; členské státy RVHP měly periodicky projednávat reálnost kurzu a zlatého obsahu kolektivní měny; jednotlivé státy měly stanovit ekonomicky zdůvodněné a vzájemně dohodnuté kurzy nebo koeficienty národních měn; státy rovněž měly za úkol řešit v souladu se svými možnostmi a podmínkami otázku vazeb mezi vnitřními velkoobchodními a zahraničně obchodními cenami. Během roku 1973 mělo navíc dojít k

⁹⁹ Geršlová, J., Sekanina, M. (2003), str. 299

¹⁰⁰ Chvojka, P. (1979), str. 28

vymezení podmínek a způsobu realizace zavedení směnitelnosti kolektivní měny za národní měny států RVHP.

Nejvýznamnější část Komplexního programu byla pak věnována posilování úlohy převoditelného rublu jako kolektivní měny členských států RVHP. Nicméně právě převoditelný rubl nevznikl splynutím jednotlivých měn na základě měnové unie a tato měna těžko mohla sama o sobě zajistit potřebnou hodnotovou homogenizaci ekonomiky společenství států RVHP.

Převoditelný rubl sice svým záběrem pokrýval rozhodující oblast společné hospodářské aktivity, ale byl zcela odtržen od jakýchkoliv vazeb uchycených ve sférách jednotlivých národních hospodářství. Protože základem zúčtování a hodnotového vyjadřování se stala i v takovém systému kolektivní měna, bylo tím jen stvrzeno oddělení mezinárodního oběhu od sféry vnitřního oběhu zboží a služeb. Odborníci se tedy zabývali směnitelností kolektivní měny za národní měny. *„Vnitřní směnitelnost může být v souladu s národohospodářským plánem a konstrukcí soustavy nástrojů zabezpečujících jeho splnění omezena jen na určitý okruh hospodářských subjektů, určité druhy operací a v rámci obchodních operací na určité druhy zboží a hlavně na určité měny. V socialistické ekonomické integraci přichází v úvahu především vnitřní směnitelnost socialistických národních měn za převoditelný rubl,“*¹⁰¹ soudil L. Rusmich. O vztazích mezi kolektivní měnou a národními měnami hovořil i P. Chvojka: *„Nastolením ekonomicky zdůvodněných relací mezi kolektivní měnou a národními měnami se má docílit určitého propojení mezi sférou mezinárodní (z hlediska jednotlivých států: sférou vnějších ekonomických vztahů) a sférou vnitřní ekonomiky jednotlivých států. Ekonomicky podložené a reálné kurzové relace by měly objektivně (i když jen ideálně, tj. poměřením příslušných hodnotových veličin) propojit hodnotové okruhy a cenové systémy mezi oběma sférami. Následná směnitelnost národních měn za kolektivní měnu i za jiné národní měny by pak tyto okruhy integrovala přímo fyzicky, materiálně, tj. přes příslušné mezinárodní pohyby národních zboží a národních měn jako věcných nositelů hodnoty, v něž vyústilo mezinárodní poměření příslušných národních hodnotových veličin.“*¹⁰²

Podmínky charakterizující RVHP nic takového ovšem neumožňovaly a kurz mezi kolektivní měnou a národními měnami států RVHP nebyl důležitý. Přes názory volající po změně, zůstala hlavní váha na převoditelném rublu jako kolektivní měně a tento systém nebyl nahrazen vzájemně směnitelnými národními měnami propojenými reálnými kurzy. Nebylo pak možné „naroubovat“ převoditelný rubl na systém nesměnitelných měn socialistických

¹⁰¹ Rusmich, L. (1979), str. 719

¹⁰² Chvojka, P. (1979), str. 39

států. Měnový kurz měl svou funkci jen v oblasti neobchodních plateb. Na druhé straně vliv těchto plateb postupně narůstal. O vzrůstu neobchodních plateb hovořili též V. Wacker a J. Kalvoda: „Ze současného světového obchodního obratu, který dosahuje v začátku osmdesátých let téměř 4 biliony USD, připadá na neviditelný obchod téměř jedna čtvrtina. Také vývoj mezinárodních hospodářských, politických, kulturních a jiných vztahů ČSSR se zahraničím vede k neustálému růstu významu neobchodních platů.“¹⁰³

Převoditelný rubl měl plnit základní funkce mezinárodní socialistické směny a byl tedy koncipován jako reprezentant formujícího se integračního seskupení států RVHP. „Převoditelný rubl má v tomto ohledu reprezentovat situaci v celé RVHP, jak se odráží v mezinárodním obchodě těchto států, a odtud tak jedině může a musí odvozovat svoji hodnotu. Jeho faktickou materiální základnou jsou zbožové toky, které se realizují v kontextu plánovitého rozvoje mezinárodní směny socialistických států na podkladě společně dohodnutých kontraktních cen. Převoditelný rubl by tak měl vyjadřovat a odrážet, a zároveň zpětně zajišťovat, prosazení celospolečenských kritérií, uplatňovaných v rámci vzájemných ekonomických vztahů socialistických států,“¹⁰⁴ popisoval jeho funkci P. Chvojka. Fungování kolektivní měny jako prostředku integrace, tedy jako určité propojení národohospodářských celků nejen mezinárodním obchodem realizovaným při striktním oddělení vnitřních a vnějších ekonomických procesů, ale při vzájemném působení hodnotvorných a cenotvorných faktorů mezi oběma oblastmi ekonomiky a při jejich dopadu do sféry výroby, očekávání nesplnilo.

3.6. Platební styk se socialistickými státy

Zpočátku existovaly tři základní varianty, jak vytvořit měnový mechanismus mezinárodní ekonomické integrace států RVHP a jak určit platidla mezinárodního a platebního systému zemí RVHP. První možností bylo použití národních měn v platebním styku mezi socialistickými státy. Národní měny by se musely stát směnitelnými a rozvinout své peněžní funkce, aby se mohly stát mezinárodním platebním a kupním prostředkem. Jako druhá varianta se nabízela možnost použít některou národní měnu RVHP fungující jako světové peníze, tomu ovšem žádná měna socialistického státu neodpovídala. Třetí variantou byla kolektivní měna na základě dohody států RVHP. Problém vyřešil Komplexní program, který se v červenci roku 1971 vyslovil ve prospěch kolektivní měny založené na zdokonaleném převoditelném rublu.

¹⁰³ Kalvoda, J., Wacker, W. (1987), str. 19

¹⁰⁴ Chvojka, P. (1979), str. 33-34

Hlavní určující podmínky fungování systému mezinárodních plateb států RVHP spočívaly v tom, aby peníze, které tuto směnu obsluhují, fungovaly jako všeobecný ekvivalent a platba za zboží nebyla realizována jen naturálně. Zboží bylo penězi však jen oceněno. Těmito penězi byla kolektivní měna, tj. převoditelný rubl.

Základem vzájemných vztahů v RVHP byl smluvní platební styk (clearing), který byl charakterizován vzájemným bezhotovostním zúčtováním pohledávek a závazků mezi partnery. „*Snahou přitom je docílit vzájemné vyrovnanosti platebních bilancí (a toho se apriorně docílí vybalancováním vzájemné směny zboží a všeho ostatního pohybu hodnot), aby nebylo zapotřebí peněz ve funkci platidla: v rámci vzájemně vykompenzovaných pohledávek a závazků peníze vystupují jen jako počítací jednotky.*“¹⁰⁵ Vše mělo být navíc podloženo devizovými plány.

Socialistické země se snažily zavést mnohostranný platební styk. Základem mnohostrannému platebního styku RVHP měla být Dohoda o mnohostranném platebním styku v převoditelných rublech, kterou podepsali představitelé Bulharska, Československa, Maďarska, Mongolska, NDR, Polska, Rumunska a Sovětského svazu. Rovněž byla 22. října 1963 založena **Mezinárodní banka hospodářské spolupráce** v Moskvě, která zahájila činnost k 1. lednu 1964.

Podle Dohody o mnohostranném platebním styku měla provádět Mezinárodní banka hospodářské spolupráce tyto činnosti: mnohostranné zúčtování v převoditelných rublech, úvěrování zahraničně obchodních a jiných operací smluvních stran, získávání a uschování volných prostředků v převoditelných rublech, získávání zlata na účet, získávání volně směnitelných měn a jiných měn od členských zemí banky a financování a úvěrování z pověření členských zemí

Převoditelný rubl nebyl totožný se sovětským rublem, byť měl stejný zlatý obsah jako sovětský rubl, tj. 0,987 412 g ryzího zlata.¹⁰⁶ Převoditelný rubl se používal pouze pro vypořádání mezinárodního platebního styku a měl vystupovat na běžných účtech bank jako prostředek mnohostranného zúčtování.

Každý účastnický stát měl otevřen běžný účet u MBHS, na němž byla soustředěna veškerá jeho aktiva v převoditelných rublech. Zúčtování mělo být prováděno denně. Tato aktiva mohla země použít k úhradě svých závazků vůči kterýmkoliv účastnickým státům. Prostředky na účtech mohla disponovat pouze banka, na jejíž jméno byl běžný účet zřízen. Vlastní vypůjčené prostředky bank v převoditelných rublech se oddělovaly na účty, na nichž

¹⁰⁵ Chvojka, P. (1979), str. 177

¹⁰⁶ Kalvoda, J., Wacker, W. (1987), str. 40

byly prostředky členů, a na úvěrové účty, na kterých byla vedena zadluženost bank členů. V případě, že některá z bank neměla na účtech převoditelný rubl, mohla požádat MBHS o krátkodobý úvěr. Na základě žádosti mohla poskytnout MBHS následující druhy úvěrů: plánované (zúčtovací, sezónní), mimořádné (neplánovaný, úvěr na vyrovnaní platební bilance), úvěry na financování společných podniků.

Jednotlivé státy mohly připustit nevyrovnanost dodávek zboží a plateb s jednotlivými státy při splnění podmínek roční vyrovnanosti plateb se všemi členskými státy jako celkem. Zadluženost plynoucí ze vzájemného platebního styku se měla stát zadlužeností vůči MBHS a nikoliv vůči jednotlivým účastnickým státům.

Státy RVHP však spolu obchodovaly v podstatě jen podle seznamu nedostatkových položek, které bilancovaly v poměru 1:1 (ropa, další nedostatkové suroviny a potraviny, špičková technika a spotřební zboží). Po vyčerpání dvoustranných seznamů již nebylo možné na trhu RVHP co koupit, resp. jen nezajímavé položky. V praxi se pak naplňovalo jen málo mnohostranné zúčtování v převoditelných rublech. Systém zúčtování a plateb v RVHP nestimuloval k rozšíření objemu směňovaného zboží, neboť tvorba aktiv v převoditelných rublech vystupující jako devizové rezervy, kdykoliv a kdekoliv použitelné na trhu států RVHP, nebyla odpovídající, což znemožňovalo vlastní podstatu zúčtovacího a platebního systému.

Nebyl zájem o aktiva v převoditelných rublech, která měla větší rozsah než odpovídá běžné potřebě vzájemné směny zboží a služeb. Důvod tohoto nezájmu bylo i to, že sám o sobě nebyl převoditelný rubl použitelný pro plnění funkce všeobecného kupního a platebního prostředku na mezinárodním trhu RVHP. *„Jak jsme viděli, aktivum jednoho členského státu znamená, že některý jiný stát, jako partner ve vzájemné směně zboží a služeb, má pasivum, tj. že nesplnil své vývozní závazky. Aktivum vůči němu – jakkoliv je teoreticky převoditelné – nelze jako určitou sumu převoditelných rublů převést na nákup od jiného partnera; ten splnil své vývozní závazky, tj. dodal specifikovaná zboží (a i kdyby třeba ještě svým závazkům nedostál, má zboží vyhrazeno pro toho partnera, s nímž své vzájemné vztahy zpečetil v obchodní dohodě a specifikoval při kontingenčním jednání). Nemá tedy zboží tzv. navíc, a ani nemá zájem dodávat navíc, protože na co by mu byla aktiva v převoditelných rublech, která nelze převést na jiného partnera?“¹⁰⁷* táže se P. Chvojka. Státy se tedy naopak pokoušely o dosažení nulového salda dvoustranných účtů, protože nejenže za převoditelný rubl nebylo co koupit, ale navíc se nestal zajímavý ani jako rezervní prostředek. Zúročení převoditelného rublu bylo minimální.

Převoditelný rubl se tedy nikdy nestal platidlem mnohostranného zúčtování v té podobě, jak byla vytyčena v Komplexním programu. „*Nezaručuje-li vlastnictví tohoto platebního a kupního prostředku bez příslušného zajištění zbožovými fondy od partnera v obchodních dohodách (a k nim přiložených seznamech a kontingentech zboží) plně a dostatečně jistotu koupě a možnost směny rublových aktiv za potřebná zboží ve všech relacích, a musí-li se tedy zahraničně obchodní vztahy stejně stále ještě zajišťovat převážně cestou dvoustranných jednání, zůstává zatím tento prostředek objektivně dřívější omezenou clearingovou jednotkou.*“¹⁰⁸ Byly sice vytvořeny formální podmínky pro mnohostrannost, ale celkový mechanismus ideálně vystupujících peněz s materiální sférou ekonomiky nefungoval správně. Převoditelný rubl nebyl peněžní jednotkou, která má svou reálnou funkceschopnost a může stát nástrojem přiřazování peněz a zboží na příslušném mezinárodním trhu. Na nedostatky upozorňoval také V. Bakule, podle něhož se převoditelný rubl: „*nestal skutečně transferabilní jednotkou, tj. takovou peněžní jednotkou, jíž by bylo možné použít k vyrovnání vzájemných pohledávek a závazků v rámci celého hospodářského seskupení. Přes svůj název zůstal převoditelný rubl i nadále v podstatě dvoustrannou clearingovou platební jednotkou, která jednotlivým členským zemím RVHP neumožňovala převod jejich aktivního salda na kteroukoliv třetí zemi společenství; převoditelný rubl zůstal i nadále základem značně automatického úvěrování členských zemí RVHP, neboť při nevyrovnanosti vzájemných dodávek bylo pasivní (debetní) saldo kryto úvěrem Mezinárodní banky hospodářské spolupráce.*“¹⁰⁹

Instalace převoditelného rublu nevedla tedy ani k transferabilitě této peněžní jednotky, ani k multilateralitě platebních vztahů mezi členy RVHP. Mnohostranný platební styk měl od začátku svá úskalí, na která upozorňovali V. Wacker a J. Kalvoda: „*Zásadně se však ukázalo, že možnosti, které dává mnohostranný platební styk, nebyly a ani nemohly být dostatečně využity. Rozvoj mnohostrannosti v hospodářských stycích členských zemí RVHP, tzn. včetně mnohostrannosti v platebním styku, ovlivňuje řada faktorů, k nimž např. náleží rozdíly v ekonomické úrovni jednotlivých členských zemí, úroveň mnohostranné koordinace národohospodářských plánů aj., dále i technická úroveň zboží, úroveň kvality a služeb a v neposlední řadě i cenová problematika.*

Založením Mezinárodní banky hospodářské spolupráce byly vytvořeny předpoklady pro další rozvoj vzájemného platebního styku zúčastněných států. Jeho plné využití je však závislé

¹⁰⁷ Chvojka, P. (1979), str. 183

¹⁰⁸ Chvojka, P. (1979), str. 179-180

¹⁰⁹ Bakule, V. (1976), str. 231

*i na rozvoji ostatních činitelů působících na rozvoj mezinárodních vztahů socialistických zemí.*¹¹⁰

V souvislosti s XXIII. (zvláštním) zasedáním RVHP přijala bankovní rada Mezinárodní banky hospodářské spolupráce usnesení, které ukládalo zlepšit krátkodobé úvěrování při zachování platných podmínek u úvěrů poskytovaných zemím, jejichž vývoz měl spíše sezónní charakter. Dřívější počet šesti druhů úvěrů byl zredukován na dva: úvěr zúčtovací a termínovaný. V rámci termínových úvěrů se zemím charakteristických svou sezónností vývozu ponechalo právo čerpat úvěry na své méně časté potřeby za úrokové sazby platné v roce 1969. Zároveň byl i 1. července snížen limit zúčtovacího úvěru z 2,5 % na 2 %. Při splácení zboží převládala praxe, v rámci níž se úvěr splácel dodávkami zboží v cenách existujících na trhu v době splácení úvěru. Úroková míra činila zpravidla 2 % ročně.

V červenci 1970 byla členskými státy RVHP rovněž podepsána dohoda o zřízení **Mezinárodní investiční banky**, která zahájila 1. ledna 1971 svou činnost. Zakládajícími členy této finanční instituce byly kromě Československa a SSSR ještě Bulharsko, Maďarsko, Mongolsko, NDR a Polsko. Ještě v roce 1971 přistoupilo k dohodě také Rumunsko, v roce 1974 Kuba a v roce 1977 Vietnam. Úkolem MIB bylo poskytovat dlouhodobé a střednědobé úvěry, a to především na akce související se spoluprací mezi státy RVHP. Další úvěry poskytované MIB se týkaly zejména výstavby společných podniků a objektů důležitých pro jednotlivé národní ekonomiky.

Československo se od počátku podílelo na úvěrové spolupráci mezi socialistickými zeměmi. Náš stát patřil v bývalé RVHP mezi relativně vyspělé země a velmi finančně přispěl k budování různých staveb či dopravní infrastruktury v ostatních socialistických státech. Již v 50. a 60. letech vzniklo mnoho projektů jako financování lepšího železničního spojení mezi Bulharskem a jinými balkánskými zeměmi či poskytnutí velkého množství zařízení pro přístav i kombinát, provedení projektových, montážních a dalších prací na budování kombinátu v Rumunsku. Po přijetí Komplexního programu se spolupráce a tento druh výpomoci ještě rozšířily. Důvodem nebylo jen založení Mezinárodní investiční banky, ale i schválení tzv. Dohodnutých plánů mnohostranných integračních opatření na léta 1975-1980, 1981-1985, 1986-1990. Ale i Československo dostalo prostředky na financování několika velkých závodů (např. Tatra Kopřivnice).

3.7. Platební styk s nesocialistickými zeměmi

¹¹⁰ Kalvoda, J., Wacker, W. (1987), str. 43

Československo provádělo též platební styk s nesocialistickými státy. Existovaly dvě formy platebního styku: smluvní a nesmluvní. Při smluvním platebním styku se jako platební prostředek využívaly volně směnitelné měny, zlato, clearingové a nesměnitelné měny. Zároveň byly využity i různé způsoby zúčtování (cizozemské účty, bartery, výměnné obchody). Naproti tomu platební styk bezesmluvní byl prováděn pouze ve volně směnitelných měnách a ve zlatě (případně ještě pomocí výměnných obchodů).

Smluvní platební styk mezi tehdejším Československem a jinými kapitalistickými státy byl upraven dohodou různých typů. Nicméně ještě v sedmdesátých letech existovaly dvoustranné platební dohody ČSSR s nesocialistickými státy, které byly uzavírány většinou jako clearingové dohody na mezistátní úrovni a obsahovaly tato ustanovení: stanovení zúčtovací měny clearingů, způsob a místo vedení clearingových účtů, vymezení platebních titulů, výše mezního úvěru, zlaté doložky, likvidační doložky, platnost dohody atd.

Zúčtovací (clearingové) měny vstoupily do světových financí ve větší míře zejména po rozpadu tzv. zlatého bloku, ve druhé polovině 30. let 20. století. Jak uvedl V. Bakule: „*Tehdy se ukázalo, že čím více jednotlivé státy bránily volnému pohybu národních měn, čím více aplikovaly kvantitativní i kvalitativní opatření na úseku mezinárodního obrátu zboží a čím větší deformaci podléhaly mezinárodní ekonomické vztahy, tím větší kvantitativní úlohu v mezinárodních finančních vztazích zaujímaly zúčtovací měny.*“¹¹¹ V. Rogov přitom uvedl i konkrétní čísla: „*V roce 1937 bylo 12 % světového obchodu realizováno na základě zúčtovacích měn. Po druhé světové válce používají clearingovou formu mezinárodních plateb zvláště evropské kapitalistické země a země Latinské Ameriky. V roce 1954 clearingové dohody zahrnovaly více než 90 % zahraničního obchodu Francie, 87 % Itálie, více než 80 % Holandska, 82 % NSR, kolem 70 % Švýcarska atd.*“¹¹²

Dvoustranný clearing byl základní formou platebního styku s nesocialistickými zeměmi od začátku šedesátých let, avšak časem se projevila snaha zúčtovávat ve volně směnitelných měnách, zejména pod vlivem přechodu západoevropských států ke směnitelnosti svých měn. V souvislosti s celosvětovým vývojem jsou zejména sedmdesátá léta charakteristická stále snižujícím se počtem clearingových platebních dohod (poslední zrušené dohody se týkaly clearingů s Portugalskem, Řeckem, Kyprem a Egyptem). Do osmdesátých let přetrvávaly clearingové dohody s rozvojovými zeměmi (Írán, Afghánistán, Bangladéš atd.). Na druhé straně i s nimi se již mnohý platební styk prováděl ve volně směnitelných měnách.

¹¹¹ Bakule, V. (1976), str. 80

¹¹² Rogov, V. (1959), s. 98

Postupně začal jednoznačně převažovat platební styk ve volně směnitelných měnách. Výhodou tohoto systému byla snadná likvidace zůstatků. Naopak se stalo nutností udržovat v zahraničních bankách určitou rezervu volně směnitelných měn. Tyto rezervy měla zejména Státní banka československá, resp. Československá obchodní banka, a.s. Nashromážděné peněžní prostředky sloužily nejen k platbám ve státě, kde byl účet veden, ale rovněž k jakýmkoliv jiným platbám.

Ze 149 států MMF svoji měnu prohlásilo za směnitelnou čtyřicet zemí. Zemí s volně směnitelnými měnami, se kterými se československé organizace dostaly do platebního styku, bylo šestnáct. Měny těchto zemí byly uváděny na kurzovním lístku deviz SBČS. Ostatní měny byly vázány na některou ze světových významných měn. Zejména se jednalo o americký dolar, a pak také například o CFA Franc (koloniální frank) v zemích, kde byly dříve francouzské kolonie. Tato měnová jednotka se rovnala jedné padesátině francouzského franku.¹¹³ V této souvislosti byl i zajímavý ústup britské libry.

Československé organizace se tedy snažily obchodovat jednu z šestnácti vyvolených měn. Navíc se ještě zajišťovaly proti rizikům vyplývajících z kurzových pohybů měnovou či kurzovou doložkou (chrání obě smluvní strany před důsledky devalvace či revalvace měny, dříve byla využívána zlatá doložka). V rámci MMF existovala tzv. Special Drawing rights (SDR), která byla možností pro zvláštní čerpání. K výpočtu SDR byl od roku 1974 používán standardně koš šestnácti měn, které v období 1968-1972 docílily alespoň 1 % podílu na hodnotě světového vývozu zboží a poskytování služeb. Měnový koš byl nejvíce ovlivněn pochopitelně americkým dolarem (nejméně pak rakouským šilinkem). Při neobchodních platbách byla nejčastěji používanou měnou ta, kterou se v daném státě platilo.

Rizikovou okolností se v budoucnu ukázalo, že USA opustily oficiální cenu zlata a přešly k floatingu. B. Sucharda k tomu poznamenal: „*Opuštění zlatých parit znamenalo v podstatě opuštění všeobecného ekvivalentu přijatého v RVHP, mj. i pro jeho zdánlivě neutrální charakter a teoreticky zdůvodnitelný základ. Rozpačitost teoretické fronty (v sepětí s politickou a ideologickou) nad vzniklým stavem, který odhalil faktickou hegemonii USD v mezinárodních měnových vztazích, podvazovala žádoucí rozhodnost reagovat s otevřeným hledím na realitu.*“¹¹⁴ V dalších letech nastalo hledání, které by zbavilo země RVHP závislost na vývoji jedné měny. V zemích RVHP se pod křídly mnohostrannosti rozhostil faktický bilateralismus místo vytváření podmínek pro přechod ke směnitelnosti.

¹¹³ Bakeš, M., Malík, A., Mojžíšová, S. (1987), str.182

¹¹⁴ Sucharda, B. (1989), str. 4

3.8. Závěr

V období let 1970-1985 se československé hospodářství vrátilo k systému 50. let. Veškeré reformní pokusy z konce 60. let byly v praktické hospodářské politice eliminovány a hlavní slovo dostal opět plán. Peníze znovu nemohly hrát v centrálně plánované a direktivně řízené ekonomice při rozhodování ekonomických subjektů rozhodující roli. Existoval jednostupňový bankovní systém, v němž rozhodování centrální banky vycházelo z centrálního plánu, který zde nabýval podobu úvěrového, pokladního a později i devizového a měnového plánu. Měnový kurz měl opět jen funkci přepočítávacího koeficientu.

V této situaci pochopitelně absentovala jakákoliv smysluplná diskuze o směnitelnosti naší měny. Lze konstatovat, že směnitelnost měny ve smyslu definice Mezinárodního měnového fondu byla tabu. Diskuze týkající se směnitelnosti naší měny se objevovaly sporadicky a většinou se týkaly směnitelnosti koruny za měny socialistických států. Velmi často v nich byly dokonce vyjadřovány obavy ze směnitelnosti národní měny k měnám kapitalistickým státům.

Debaty týkající se směnitelnosti měny se vedly o převoditelném rublu, prostřednictvím něhož chtěly získat socialistické státy pro své ekonomické kalkulace cenové relace. Podmínky v RVHP však nic takového neumožňovaly a převoditelný rubl byl zcela odtržen od jakýchkoliv vazeb uchycených ve sférách jednotlivých národních hospodářství. Fungování kolektivní měny (převoditelného rublu) jako prostředníka při vzájemném působení hodnotvorných a cenotvorných faktorů mezi vnitřními a vnějšími ekonomickými procesy a při jejich dopadu do sféry výroby, očekávání nesplnilo.

Podle Komplexního programu se měl převoditelný rubl stát platidlem v mnohostranného zúčtování socialistických zemích, které mělo nahradit dosavadní dvoustranný clearing. Přes vytvoření formálních podmínek pro tuto funkci převoditelného rublu, se nikdy nestal platidlem mnohostranného zúčtování. Převoditelný rubl neměl svou reálnou funkceschopnost a nemohl se stát skutečným nástrojem přiřazování peněz a zboží na příslušném mezinárodním trhu. Lze se domnívat, že vše v souvislosti s měnovou integrací RVHP bylo velkou iluzí a používání převoditelného rublu v mezinárodním platebním styku mezi socialistickými státy nevedlo ani k transferabilitě této peněžní jednotky, ani k multilateralitě platebních vztahů mezi členy RVHP.

4. Perestrojka a vytyčení interní směnitelnosti čs. koruny

4.1. Přestavba hospodářského mechanismu

V průběhu 80. let se přestalo počítat s Komplexním programem z roku 1971. V roce 1986 vznikl zcela nový projekt – *Komplexní program vědeckotechnického pokroku členských zemí RVHP*. Tento nový „Komplexní program“ nenavazuje na svého předchůdce, který byl opuštěn téměř bez jakékoliv analýzy, což podle B. Suchardy s sebou nese vážná rizika: „*Týká se to zejména posouzení některých záměrů programu, v nichž šlo o závažné slabiny či docela o zkratky v přijatých záměrech. To s sebou nese vážná rizika, že se takové nedocenené závěry budou opakovat, zanášet do nově vytyčovaných programů a povedou k opětovným nezdarům. Vztahuje se to zejména ke kurzům měn a jejich směnitelnosti, a to zejména ve vztahu ke kolektivní měně (převoditelnému rublu)*“¹¹⁵

Po nástupu Michaila Gorbačova do čela bývalého SSSR a v souvislosti s novým programem reformního komunismu v SSSR, tzv. perestrojkou, se ve druhé polovina 80. let vytvořila reformní atmosféra, která s sebou přinesla částečnou změnu pohledu na hospodářské mechanismy v Československu. První náznaky změn v dosavadní hospodářské politice státu přinesl přelom let 1986-1987, kdy vznikl dokument *Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR*, který již zahrnoval opatření v duchu nového reformního kurzu nastoleného v SSSR. Byly v něm vyjádřeny hlavní principy změny systému řízení ekonomiky a dokument navíc obsahoval na svou dobu pokrokové myšlenky. Přestavba však neřešila základní příčiny neefektivnosti tehdejšího ekonomického systému, protože vycházela z dalšího prohloubení centrálního plánování a pojetí všelidového vlastnictví.

V dalším období i nadále vznikaly nové dokumenty, které se zabývaly přestavbou hospodářského mechanismu v Československu. Na konci roku 1987 byl vypracován *Komplexní dokument pro přestavbu hospodářského mechanismu ČSSR* (dále jen *Přestavba hospodářského mechanismu*), v němž se ale opět objevuje cenová soustava založená na plánovaných cenách či mzdový systém závislý na centrálně určených mzdových tarifech. Některé dílčí kroky komplexního dokumentu byly realizovány v průběhu roku 1989. Mezi opatření nejzásadnějšího charakteru patří přestavba velkoobchodních cen k 1. lednu 1989 a novelizace *Hospodářského zákoníku*, podle níž se rozhodlo o oddělení obchodní a emisní činnosti bank při jejich reorganizaci.

Přesto, že si mnozí odborníci ekonomické problémy uvědomovali, celkově převažoval velice váhavý přístup. Konkrétních opatření bylo realizováno velmi málo než aby došlo

k zásadní reformě dosavadního řízení hospodářství. Přestavba hospodářského mechanismu nikdy nebyla realizována, neboť v listopadu 1989 došlo ke zhroucení tehdejšího politickému systému a definitivnímu ukončení pokusů reformovat socialistický systém.

Ve druhé polovině 80. let však došlo k určitému osmělení části našich ekonomů a postupně se začínaly objevovat první pokusy o reálné posouzení hospodářské situace naší země a mnozí odborníci se tu a tam začali vyslovovat pro ekonomické reformy. Významnou událostí bylo v této souvislosti založení Kabinetu prognóz v Ekonomickém ústavu ČSAV v roce 1986 a jeho přeměna na Prognostický ústav ČSAV v roce 1987. V Prognostickém ústavu ČSAV působili bývalí členové Šikova reformního hnutí (K. Kouba, Č. Kožušník, O. Turek, L. Urban), či reformátoři ze starší generace (R. Vintrová, M. Pick) a další významné osobnosti (V. Dlouhý, K. Dyba, T. Ježek, V. Klaus, V. Rudlovčák).

Na zakázku vlády byl pak vypracován dokument *Souhrnná prognóza ČSSR do roku 2010*, jehož tvůrci měli rozdílné představy o fungování našeho hospodářství než vláda. Proto došlo před jeho oficiálním zveřejněním k úpravám. Významnou součástí textu bylo nahrazení starého modelu hospodářství novým, s určitými prvky tržního hospodářství. Ve své původní podobě byl prezentován v ilegalitě. V dalších verzích Prognózy se potom již na konci roku 1989 objevují myšlenky o postupné liberalizaci cen a zahraničního obchodu, či o devalvaci měnového kurzu na úroveň 20-25 Kčs/USD.

Druhým centrem ekonomického myšlení vedle Prognostického ústavu ČSAV byl Ekonomický ústav ČSAV, kde podle J. Havla: „*působila asi nejsilnější skupina ekonomických teoretiků. Výstupy Ekonomického ústavu měly sice méně efektivní podobu pro veřejnost (nebyly to syntetické materiály), ale jinak byly integrální součástí reformního úsilí. Na půdě ústavu také krystalizuje i nejmladší skupina radikálních ekonomů kolem generačně staršího J. Zelence.*“¹¹⁶ Vedle J. Zelence působili v EÚ ČSAV např. R. Češka, J. Hlaváček, J. Jonáš, V. Klusoň, E. Kováčová, J. Kotrba, K. Kříž a P. Kysilka. Osobnosti z EÚ ČSAV neviděly optimisticky praktické kroky hospodářské přestavby a celý reformní pokus odsoudily. „*Drobná liberalizační opatření ve svěřací kazajce oficiálně vytyčených mezi – státního vlastnictví, centrální regulace a tvorby cen – a první praktické kroky v přestavbě, jež upevnily již tak téměř absolutní monopolní postavení podniků, povedou a již také vedou pouze a nutně ke dvěma důsledkům: nejprve k hlubokému a již probíhajícímu rozpadu dodavatelsko-odběratelských vztahů mezi podniky a k chaosu a krizi v ekonomice. Poté lze očekávat ať přiznaný či skrytý návrat k předreformnímu centrálnímu administrativnímu řízení a*

¹¹⁵ Sucharda, B. (1989), str. 5-6

¹¹⁶ Havel, J., Holman, R. a kolektiv (1999), str. 514-515

koordinování podniků a ekonomiky, a tedy i návrat na cestu, na níž nás již málo zbývajících kroků dělí od okraje nejen ekonomické propasti.“¹¹⁷ Číslo československého hospodářství skutečně žádné příznivé vyhlídky nenabízela. V roce 1989 došlo totiž k dalšímu poklesu tempa růstu ekonomiky (z 4,3 % na 2,3 %), jehož tempo kleslo na nejnižší úroveň za posledních 7 let. Poklesla produktivita práce (z 2,4 % na 1,3 %) a růst průmyslové výroby v podobě 1 % byl nejnižší od poloviny 60. let.¹¹⁸

4.2. Pokus o změny

Většina zainteresovaných odborníků si v druhé polovině 80. let uvědomovala, že situace již vyžaduje přijetí zásadních změn. Kritiku vyslovil i V. Klaus v roce 1988: „V polovině 70. let nebylo mezi ekonomy pochyb o tom, že vychýlení z dlouhodobě přetrvávající zahraničně obchodní situace bylo způsobeno vlivy, které měly pro čs. ekonomiku exogenní charakter, tj. které vznikly mimo nás a které jsme nemohli ovlivnit. Tyto exogenní vlivy však v podstatě pominuly (směnné relace prvovýroby a produkty zpracovatelského průmyslu jsou v současné době dokonce pro výrobce produkce zpracovatelského průmyslu nejpříznivější od 20. let tohoto století!), vnější zadluženost byla administrativně eliminována, ale přesto jsme v dnešní době v situaci vážného zahraničně ekonomického problému. Ten ale není možné vázat na jakékoliv exogenní impulsy.

Výsledky prvních dvou let 8. pětiletky ukazují, že čs. vývoz má klesající dynamiku (do nesocialistických zemí dokonce absolutně klesá), silí tlak podnikové sféry na nezbytné dovozy, bez přerušeni pokračuje pokles efektivnosti zahraniční obchodní směny (zhoršují se směnné relace), umělé udržování formálně vyrovnané platební bilance blokuje ekonomický růst.“¹¹⁹

Ekonomické vztahy se zahraničím se v průběhu 70. let a počátkem 80. let vyvíjely pro naši republiku nepříznivě. Vznikla mezera mezi relativně vysokou mírou otevřenosti ekonomiky (samozřejmě vůči zemím RVHP) a nízkým stupněm funkčnosti takového otevření ekonomiky. V průběhu 70. let došlo k ohromnému zhoršení reprodukčních možností naší země v podobě vyčerpávání vlastních surovinových zdrojů, nárůstu ekologických problémů a špatného osvojování nových vynálezů v oblasti vědy a techniky. V rámci nově připravovaných opatření, která byla součástí Přestavby hospodářského mechanismu, hrál hlavní roli stále plán. „Výchozím předpokladem úspěšné realizace proexportní strategie je právě její koordinované zakládání v plánovaných rozhodnutích dlouhodobého a střednědobého

¹¹⁷ Ekonomický ústav ČSAV (1989), str. 24

¹¹⁸ Kočárník, I. (1990), str. 433

¹¹⁹ Klaus, V. (1988), str. 1283

horizontu. Základním konceptorem proexportní strategie mohou a musí být proto centrální řídicí orgány státu.¹²⁰

Na základě ekonomické přestavby se změnila úloha bank a měnové politiky. Banky již neměly jen pouze pasivně financovat úkoly národohospodářského plánu. Předpokládalo se, že při poskytování úvěru budou banky klást důraz na návratnost poskytnutých prostředků a v souvislosti s tím dojde ke zřetelnému oddělení do té doby se značně prolínající návratného (úvěrové) a nenávratného (rozpočtové) financování. Změny, které proběhly v rámci přestavby hospodářského mechanismu, byly asi nejdůležitější za celou éru socialistického bankovníctví.

V první fázi se ještě předpokládalo zachování jednotné Státní banky československé. V úvěrové politice se mělo upustit od úrokové diferenciaci a zaměřit se pouze na rozhodnutí o poskytnutí či neposkytnutí úvěru. Základním kritériem mělo být zhodnocení, zda je subjekt schopen úvěr platit či nikoliv. Sama SBČS často na konci 80. let kritizovala hospodářské mechanismy v Československu: „*Za nejpodstatnější z vnitřních systémových příčin je nutno považovat dlouhodobé působení dosavadního hospodářského mechanismu především centralizovaného plánovacího systému, zakládajícího a dlouhodobě neproduktivní struktury s vysokou materiálovou, energetickou a investiční náročností. Takto zakládané a dlouhodobě reprodukováné struktury přirozeně vyvolávají narůstající tlaky na straně poptávky po základních výrobních faktorech, zejména materiálových a investičních vstupech. Hospodářský řídicí mechanismus centrálního plánu, spjatý s převažujícím hmotným bilancováním, zároveň výrazně dlouhodobě omezoval přirozené adaptační (chozrasčotni) aktivity hospodářských subjektů jak ve sféře výroby, tak i v dalších sektorech a vedl i k opakovanému přizpůsobování se kvalitativně méně náročným vnitřním trhům i ekonomickým podmínkám měkkých trhů RVHP, vytvářejících se na bázi formálních koordinací a spojených s převahou hmotného bilancování obchodních vztahů.*“¹²¹

SBČS též aktivně participovala na tvorbě měnové a devizové politiky. SBČS měla za úkol před vypracováním státní směrnice udělat měnovou analýzu, která zhodnotila úroveň peněžní rovnováhy a stabilitu měny. SBČS dělala prognózu měnového vývoje, navrhovala cíle a principy bankovní měnové politiky a dále navrhovala varianty a potřeby měnového plánu na pětileté období. Státní pětiletý plán měl obsahovat: dynamiku průměrných stavů poskytovaných úvěrů, změnu devizové pozice ČSSR, předpokládané příjmy centrálních devizových zdrojů, saldo centrálních devizových příjmů a výdajů, předpokládané změny úroků a kurzů.

¹²⁰ VŠE v Praze (1988), str. 104

¹²¹ SBČS, 14.8. 1989, str. 5

Roční plán měl pak podle návrhu zahrnovat údaje pětiletého plánu pro příslušný rok (spolu s úvěrovým a pokladním plánem). Devizová politika by se orientovala na efektivitu výroby a racionálního využívání devizových zdrojů a zabezpečení devizové situace našeho státu v oblasti časové struktury.

Byla též vypracována *Směrnice k zabezpečení přestavby hospodářského mechanismu*, podle které měla být přestavba realizována. K 1. lednu 1990 měly vejít v platnost tři zákony, které předpokládaly rozdělení SBČS s cílem vytvořit dvoustupňovou bankovní soustavu. Konkurence mezi jednotlivými bankami by pak byla podpořena možností svobodné volby banky. I v tomto případě měla zůstat role centra zachována. Jednalo se o implementaci principů tržních bankovních systémů na centrálně plánovanou ekonomiku.

V rámci Přestavby hospodářského mechanismu se předpokládalo zřízení čtyř regulačních okruhů devizového financování: okruh devizového samofinancování, centralizovaný devizový okruh, okruh vládních úvěrů a hospodářské pomoci, okruh vládní devizové rezervy.

V oblasti devizového hospodářství se měl uplatnit princip devizové rentability hospodářských organizací. V samotném řízení devizového hospodářství dochází v té době k důležitým změnám. Hlavním nástrojem v okruhu devizového samofinancování se měl stát **devizový normativ**, který určoval podíl centra na devizových tržbách organizace. K tomu uvedl O. Turek: „*Systém devizových normativů, odvodů a dotací pro oblast nesměnitelných měn a Jugoslávii uplatněný od 1.1. 1989 zahrnuje prakticky veškeré hospodářské organizace mající devizové vztahy k uvedeným měnovým oblastem. Pozitivní hodnocení zaslouží především z toho důvodu, že principy devizového samofinancování jsou dovedeny až na jednotlivé chozrasčotní subjekty (státní podniky), přičemž jejich základem je přímá závislost možných devizových plateb na devizovém inkasu těchto subjektů (na rozdíl od dosud uplatňované nepřímé regulace na základě vazby vývozu a dovozu).*“¹²² Součástí celého systému měl být minimální odvod devizových prostředků do **centrálního devizového zdroje**, který se měl tvořit z podílu centra na devizových prostředcích a měl sloužit k úhradě devizových potřeb centra a potřeb organizací s vyššími devizovými platbami než inkasy. Zamýšlelo se navíc podnikům umožnit, aby si otevřely devizový účet.

Úloha emisní banky při organizování a řízení devizového hospodářství se měla zásadně změnit. Předpokládalo se, že se změny dotknou i devizového trhu a emisní banka přestane administrativně zajišťovat centrální řízení devizového hospodářství. K nové úloze emisní banky uvedl J. Daněček následující: „*Jakmile bude konstituován paralelní devizový trh, měla by emisní banka převzít již novou ekonomickou úlohu, a to aktivními devizovými intervencemi*

*ovlivňovat vývoj nabídky i poptávky na tomto trhu, a tím působit na oboustranné sblížení volných měnových kurzů s administrativně fixovanými přepočítacími poměry.*¹²³

Od 1. ledna 1990 měl také vzniknout omezený devizový aukční trh, kde si budou hospodářské organizace mezi sebou vyměňovat devizová aktiva při jejich nepotřebnosti či kvůli získávání peněz pro svou činnost. Systém měl fungovat následujícím způsobem: *„Organizace vlastníci devizové prostředky mohou nabídnout obchodní bance k odprodeji zvolenou část devizových prostředků ve formě násobku základního balíku, který bude reprezentovat např. 100 USD, resp. odpovídající částku v jiné volně směnitelné měně. V nabídce organizace stanoví minimální cenu, za kterou je ochotna základní balík odprodat. Na druhé straně banka bude shromažďovat od organizací, které budou mít zájem o nákup deviz, nabídky na odkup určitého počtu základních balíků s uvedením maximální ceny, kterou je organizace ochotna zaplatit.*¹²⁴

Důvod, proč byla v návrhu realizování obchodů forma základních balíků, je snaha vyvarovat se vzniku nových kurzů koruny vůči volně směnitelným měnám. Nákupy a prodeje těchto balíků měly být uskutečňovány za obchodní kurz. Předpokládalo se, že prodávající a kupující hospodářské subjekty budou vůči sobě v anonymitě. O způsobech vyrovnání hovoří V. Beneš a P. Musílek: *„Po dosažení vyrovnanosti a stanovení ceny devizových korun v dané aukci bude provedeno vzájemné vyrovnání mezi devizovými účty účastníky a jejich příslušnými korunovými účty. Takto navržený mechanismus je adaptací osvědčených aukčních mechanismů na potřeby a podmínky československého omezeného devizového trhu. Vychází ze zkušenosti jak nesocialistických států (je analogický londýnskému trhu zlata při tzv. fixingu), tak ze zkušeností socialistických států (je podobný polskému aukčnímu devizovému systému).*¹²⁵

V souvislosti s devizovými vztahy (a též zhoršujícími se směnnými relacemi) mnozí odborníci projevíli důvodné obavy z inflace. Ve zprávě SBČS se objevují příčiny možných inflačních tlaků a mezi ně patří i inflační tlaky z oblasti vnějších ekonomických vztahů. Základní příčiny byly vymezeny v podstatě dvě: nenávratné odplynutí části vytvořeného národního důchodu do zahraničí vznikající na základě zhoršení směnných relací, růst salda devizové pozice, resp. splácení zahraniční zadluženosti v krátkodobé i střednědobé perspektivě má většinou charakter nenávratného použití zdrojů v zahraničí; mzdy a úvěry poskytnuté na tvorbu těchto zdrojů byly příčinou inflační mezery

¹²² Turek, O. (1989), str. 680

¹²³ Daněček, J. (1989), str. 381

¹²⁴ SBČS, 29.3. 1988, str. 8

¹²⁵ Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 19

Zásadnější vliv měly podle ekonomických odborníků zhoršující se směnné relace. M. Hrnčíř k tomu uvedl: „Zatímco mnohé země se srovnatelnými podmínkami byly schopny se v relativně krátkém období adaptovat a vypořádat se s vnějšími cenovými nárazy, institucionální oddělení podniků od vnějších vlivů přispělo k dlouhodobému charakteru poklesu směnných relací.“¹²⁶ K problémům směnných relací se vyjádřil i Z. Mošna: „Postupné zhoršování směnných relací dovozních a vývozních cen přivedlo nemalé ztráty v oblasti zahraniční směny, v jejichž důsledku se snížilo užití vytvořeného národního důchodu pro vnitřní potřeby země.“¹²⁷

SBČS poukazuje v této souvislosti na problémy v daném osmnáctiletém období: „Matematický propočet ukazuje, že za 18 let činil cenový propad cca 330 mld. Kčs. Vzhledem k tomu, že mezi lety 1970-1988 vzrostla společenská produktivita práce o cca 70 %, snižuje se inflační mezera z tohoto titulu na cca 194 mld. Kč. Protože dále cenová hladina vzrostla ve výše uvedených letech o cca 40 %, lze reálný inflační dopad ze směnných relací odhadnout na cca 140 mld. Kč, což je necelých 8 mld. Kč ročně.“¹²⁸ V textu se též objevily úvahy nad devizovou pozicí naší země a autoři došli k názoru, že vliv zhoršující se devizové pozice na cenový propad není zásadní. Vyskytly se ovšem obavy z existujících nepříznivých trendů ve druhé polovině 80. let. Například jen za rok 1988 vzrostly naše pohledávky o 18 mld. Kčs.¹²⁹ Do roku 1989 se neustále zvyšovala zadluženost v konvertibilních měnách. Velmi rychle se tak otočil poměrně příznivý vývoj, který můžeme sledovat do roku 1985 jako výsledek tvrdé dovozní regulace. V roce 1989 dosáhla devizová pasiva výše 5 mld.USD.¹³⁰

4.3. Měnový kurz v letech 1985-1989

Součástí Přestavby hospodářského mechanismu měla být i změna pohledu na funkci devizového kurzu, zejména jako informativního ukazatele a nástroje aktivní hospodářské politiky. Cílem přestavby bylo dosažení jednotného, pružného a reálného kurzu československé koruny. „Podmínkou zajištění ekonomického sepětí vnitřních a zahraničních cen, a tedy i směnivosti, je ekonomicky zdůvodněný reálný devizový kurz. Nejde však jen o to, aby měl pro chozrasčotní sféru úlohu normativu efektivnosti zahraničních operací a aby se v širším smyslu uplatňovala jeho cenotvorná funkce. Bude nezbytné postupně odbourat členitost soustav devizových kurzů a koeficientů v rámci RVHP se záměrem přejít na jednotný

¹²⁶ Hrnčíř, M. (1990), str. 7

¹²⁷ VŠE v Praze (1988), str. 14

¹²⁸ SBČS, 14.8. 1989, str. 16

¹²⁹ SBČS, 14.8. 1989, str. 16

¹³⁰ Vencovský, F., Dvořák, P., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K. (1999), str. 52

*kurz. Zrealňování kurzových poměrů, v jejichž základně leží kupní síla, musí respektovat faktory platební bilance, aniž by docházelo k fluktuaci kurzů nad předem vymezené hranice,*¹³¹ uvedla M. Horčicová. O úloze měnového kurzu diskutoval i V. Klaus v souvislosti s nerovnováhou platební bilance: *„Přetrvává-li nerovnováha platební bilance, nesporně se jedná o situaci, kdy je cena dovozu neúměrně nízká vůči ceně vývozu, kdy je chybná relace zahraničních a domácích cen, kdy je tedy nesprávně zvolen měnový kurz.*¹³²

V rámci opaření, které ukládala Směrnice, se měla zvýšit úloha kurzu čs. koruny jako kritéria srovnání naší ekonomiky s vnějším prostředím. Zejména v oblasti velkoobchodních a nákupních cen se mělo přihlížet k prognózovanému vývoji zahraničních cen a kurzů. *„Při propojení čs. ekonomiky s vnějším prostředím vzrůstá význam ekonomicky zdůvodněné výše kurzu.*¹³³ napsal prohlásil K. Hájek. J. Spal a V. Šafaříková soudili o měnovém kurzu toto: *„Reálnost působení měnového kurzu na tvorbu vnitřních cen se vzájemně podmiňuje s reálností jeho výše jako kritéria efektivity vstupu hospodářských organizací do mezinárodní směny. Reálná výše kurzu se pak utváří jako výsledek polarizace výrobních oborů a jednotlivých výrob na rozvojové (exportní) a útlumové (substituovatelné dovozem) a je tudíž produktem dlouhodobé strukturální politiky.*¹³⁴ O působení měnového kurzu v oblasti mezinárodní směny diskutoval i M. Mandel: *„Základním předpokladem efektivity zahraniční směny jako celku je, že příslušné subjekty mají jediné rozhodovací kritérium pro exportní a importní operace, kterým je v etapě existence mezinárodních zbožně-peněžních vztahů (vedle cen) objektivní devizový kurz.*¹³⁵

Prostor pro působení devizového kurzu by měl být rozšiřován a mělo by se využít jeho funkcí ve směru od informativní ke stimulační funkci v oblasti cen. V režimu externě nesměnitelné měny se používal systém nepružného devizového kurzu. Oficiální kurz se rozcházel s reálným kurzem (v žádné socialistické zemi nebyl oficiální devizový kurz kurzem reálným) a nevyjadřoval skutečnou sílu domácí měny. Ve vztahu k peněžní jednotce se od měnového kurzu požaduje, aby: *„nezkresloval kupní sílu porovnávaných peněžních jednotek, aby byl objektivním měřítkem průměrné kupní síly peněžní jednotky a v této funkci vyjadřoval posuny cenových hladin. Kurz, který neplní tuto funkci, zakládá peněžní procesy působící deformovaně na hmotné procesy.*¹³⁶

¹³¹ Horčicová, M. (1988), str. 50

¹³² Klaus, V. (1988), str. 1285

¹³³ Hájek, K. (1988), str. 721

¹³⁴ VŠE v Praze (1988), str. 106

¹³⁵ Mandel, M. (1989), str. 391

¹³⁶ Vencovský, F. (1988), str. 1015

Kurzová politika se v socialistickém prostředí soustředila na opatření, která omezovala vnější vztahy s kapitalistickými státy a dále na samotné určení kurzu měny vůči socialistickým i nesocialistickým měnám. Vzhledem k existujícímu devizovému monopolu a monopolu zahraničního obchodu se nemusela soustředit na udržování kurzu. V rámci hospodářské přestavby mělo dojít ke změně přístupu. O tom, jak by se tato změna dotkla SBČS, vypovídají slova J. Daněčka: *„Přechod k ekonomickým formám řízení devizového hospodářství bude vyžadovat, aby Státní banka ve funkci emisní a ústřední devizové banky převzala odpovědnost za udržování centrální devizové rezervy ekonomiky na výši, jež na makroekonomické úrovni zajišťuje devizovou likviditu ekonomiky, dále pak odpovědnost za aktivní devizově intervenční kurzovou politiku zaměřenou na zajišťování relativní stability reálných měnových kurzů.“*¹³⁷

Zejména v našich podmínkách však platilo, že kurz byl vytrvale nadhodnocený. Dlouhodobá nerovnováha devizového kurzu zpravidla vede k faktické diferenciaci devizového kurzu a tím i diferenciaci kritéria efektivnosti pro exportní a importní operace. Podniky získávaly při nadhodnoceném kurzu mylné informace o tom, co stojí hospodářství produkce deviz. Nadhodnocený kurz odvozený od reprodukčních nákladů si pak vynucoval exportní dotace k takto postavenému kurzu. Jak uvádí M. Mandel: *„Můžeme říci, že vysoká odvodová povinnost našich podniků, která je problematickým místem úspěšného přechodu podnikové sféry na plný chozrasčot, je z nemalé části zapříčiněna nadhodnoceným devizovým kurzem a z toho vyplývajícími dotacemi k exportu.“*¹³⁸ Jediným řešením přicházejícím v úvahu se stala devalvace kurzu naší měny vůči kapitalistickým měnám (opačně by tomu mělo být k převoditelnému rublu). Více k této problematice uvedl K. Dyba: *„I při převažujícím daném, stále ještě více administrativním systému, má tedy smysl zracionalizovat kurzy, aby lépe odrážely situaci v nabídce a poptávce po čs. měně a zahraničních měnách, resp. rozdílnou situaci v platební bilanci se směnitelnými a nesměnitelnými měnami, aby se tato situace začala měnit. Zde mám na mysli nutnost v oblasti obchodních plateb – v závislosti na diferencované situaci vůči jednotlivým socialistickým zemím – změnit kurz čs. měny. Např. vůči SSSR se vyskytuje trvalý tlak na vytváření aktiva platební bilance i proti záměrům plánu. Současný kurz Kčs vůči rublu je evidentně výrazně podhodnocen, nadměru zvýhodňuje exportéry a měl by být rektifikován, tj. Kčs revalvována. Naproti tomu Kčs vůči dolaru a západním měnám by měla*

¹³⁷ Daněček, J. (1989), str. 381

¹³⁸ Mandel, M. (1989), str. 393

být dále devalvována.¹³⁹ Mnozí věřili, že k těmto změnám dojde již v rámci první etapy Přestavby hospodářského mechanismu.

Oficiální kurz byl do roku 1989 stále korigován systémem zvláštních vnitřních kurzů či různých koeficientů a přírážek. Existoval stále parametrický kurz, který představoval průměrné náklady, které bylo nutné vynaložit na získání zahraniční měny, a oficiální kurz, který musel zaplatit podnik. Takto pojatý dvousložkový kurz prošel několika změnami. Došlo postupně k určitému zpružnění systému, kdy se například kurzový koeficient začal měnit v kratších obdobích. Stále ale nemohl reálně identifikovat skutečnou úroveň.

Mnozí si uvědomovali nutnost další racionalizace devizového kurzu a tím i objektivnější porovnání vnitřních a vnějších ekonomických veličin. V souvislosti s objektivizací hodnotových nástrojů řízení přistoupila SBČS k racionalizaci kurzu čs. měny. Byla přijata různá opatření v kurzové oblasti (ale i cenové, úvěrové a finanční oblasti), jež měla zvýšit úlohu kurzu koruny v hospodářském mechanismu našeho státu. K. Hájek hodnotí tuto změnu následovně: *„Realizace všech těchto opatření je hlavním předpokladem pro funkční otevřenost čs. ekonomiky vůči zahraničí, pro propojení korunové a devizové sféry čs. hospodářství. Jedná se ovšem o mimořádně závažné a časově náročné úkoly.“*¹⁴⁰

Prvním opatřením objektivizace kurzu mělo být zavedení jednosložkového obchodního a jednosložkového neobchodního kurzu čs. koruny. Jednosložkový kurz by i nadále byl stanoven průměrnými korunovými náklady k získání zahraniční měny, ale odstranil by se kurzový koeficient. Vymezená parametrická kurzová kvantifikace již neměla být strnulá, ale měla by se vždy přizpůsobovat podmínkám a nastolit takový systém, kdy bude jasné jakým způsobem a kdy bude kurz měněn. Kvantifikace má přitom vycházet z veličin, které se reálně podílejí na směně (export zboží, import zboží, příliv a odliv peněžních fondů). Kurz měny by pak určovala SBČS na základě zásad schválených vládou. K přechodu na jednosložkový kurz B. Sucharda uvedl: *„V oblasti finanční a obchodně politické vůči vnějším ekonomickým vztahům je nutno vycházet z toho, že i po přechodu na jednosložkový kurz jde ještě o nadstavbu, kterou původně představovala instituce přírážek a srážek (CPS) a později tzv. finančních nástrojů zahraničního obchodu (FENZO).“*¹⁴¹

Přechod k jednosložkovému kurzu měl navazovat na přestavbu velkoobchodních a nákupních cen a uskutečnil se k 1. lednu 1989, kdy nabylo účinnost usnesení vlády č. 209/88.¹⁴² Jednosložkový kurz vyjadřoval vztah naší měny k převoditelnému rublu,

¹³⁹ Dyba, K. (1989), str. 677

¹⁴⁰ Hájek, K. (1988), str. 724

¹⁴¹ Sucharda, B. (1989), str. 19-20

¹⁴² Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 20

k měnám socialistických zemí a také k měnám nesocialistických zemí. V souvislosti se zavedením jednosložkového kurzu byl změněn zákon č.41/53 Sb., jenž určoval způsob stanovení kurzu čs. měny od roku 1953. Fixace oficiální kurzové relace čs. koruny byla i mezi socialistickými zeměmi poměrně výjimečná a: „*to samo o sobě dokumentuje váhu oficiálního devizového kurzu v chování a rozhodování ekonomických subjektů v uvedeném období.*“¹⁴³

Rozdílně byla stanovena výše měnového kurzu pro oblast obchodních a neobchodních plateb. Obchodní kurz byl používán při platbách týkajících se zahraničního obchodu a obchodních služeb (zahrnujících dopravu, spoje, pojištění) s ním spojených a mezibankovních operací. Právnícké osoby rovněž platily obchodní kurz. Neobchodní kurz byl používán pro platby fyzických osob, pokud cenová báze zboží nebo služeb je založena na maloobchodních cenách a sazbách.

Úroveň jednosložkového obchodního kurzu byla odvozena od nákladů potřebných k získání zahraniční měny při vývozu a s přihlédnutím ke koncepci hospodářské politiky. Výše jednosložkového neobchodního kurzu měny vycházela ze srovnání kupní síly měny na bázi maloobchodních cen a ze záměrů státu v oblasti cestovního ruchu a také v souvislostech s výší obchodního kurzu.

Kurz v oblasti obchodních plateb byl stanoven pro převoditelný rubl, k měnám socialistických států a zvláště k měnám nesocialistických států. Kurz čs. koruny k měnám nesocialistických států byl stanoven na úrovni 2,7krát vyšší proti oficiálnímu kurzu čs. koruny k 31. 12. 1988 a k převoditelnému rublu ve výši 10 Kčs/XTR. Změny kurzu v rozsahu větším než 5 % (které navrhovala SBČS spolu s FMF) musely být schváleny vládou, změny v rozsahu 2-5 % prováděla sama SBČS, a změny v rozsahu změny kurzu do 2 % u měn nesocialistických také prováděla SBČS na základě vlastních rozhodnutí.¹⁴⁴ Při stanovování kurzu měny je použita metoda měnového koše, tj. souboru vybraných měn. V roce 1989 obsahoval měnový koš tyto měny: západoněmeckou marku, americký dolar, rakouský šilink, francouzský frank, švýcarský frank.¹⁴⁵

Systém pro neobchodní kurzy byl odlišný. Přepočítávací koeficienty byly sjednávány státem v rámci dvoustranných či mnohostranných jednání. Zajímavostí je, že úroveň kurzu naší měny vůči Jugoslávii byla stejná jako k nesocialistickým měnám, přičemž se odvozovala od kupní síly měny na základě maloobchodních cen. K 1. lednu 1989 byla stanovena výchozí úroveň kurzu čs. koruny k nesocialistickým státům (a Jugoslávii) na úrovni, která o 75 %

¹⁴³ Hrnčíř, M. (1990), str. 6

¹⁴⁴ Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 20

¹⁴⁵ Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 21

převyšovala oficiální kurz měny platný k 31. prosinci 1988. I zde byla stanovena hranice, kdy může SBČS operativně měnit výši obchodního kurzu (do 2 %). V případě změny úrovně kurzu v rozmezí od 2 % do 5 % od poslední úrovně schválené vládou prováděl změnu ministr financí po dohodě se SBČS. V případě změny převyšující 5 % od posledního schválení je po dohodě se SBČS předkládán návrh FMF na vládu, která jej schválí nebo neschválí. Pro československé občany stále platilo, že při nákupu devizových prostředků musí počítat se správním poplatkem ve výši 125 % z jednosložkového obchodního kurzu v případě nesocialistických měn (a Jugoslávie).¹⁴⁶ Také pro Tuzex platil jednosložkový neobchodní kurz. Od 1. ledna 1989 se tím zvýšily v Tuzexu ceny o 75 %. Velmi nadhodnocený kurz se stále uplatňoval vůči směnitelným měnám, což velmi stěžovalo vývozy a zvyšovalo atraktivitu dovozů.

Po zvážení všech faktorů byla nakonec zvolena výchozí úroveň kurzů čs. měny. O výši úrovně měnového kurzu se s obavami vyjadřoval K. Hájek: „*Vzhledem k dosavadnímu, ne příliš uspokojivému vývoji efektivnosti vnějších ekonomických vztahů bude zabezpečení této stanovené výchozí úrovně obchodního kurzu čs. koruny jak vůči převoditelnému rublu, tak vůči volně směnitelným měnám v dalším období mimořádně náročné a zajistitelné pouze důslednou realizací přijímaných opatření v souvislosti s přestavbou hospodářského mechanismu ve všech oblastech řízení.*“¹⁴⁷

Od 1. ledna 1989 se také změnil způsob zveřejňování kurzu naší tehdejší měny. Přešlo se na systém, kdy byl kurz vyhlášován každý týden (s platností vždy od pátku) a tím nahradil dřívější měsíční vyhlásování. O podobě tehdejšího kurzovního lístku více napoví V. Beneš a P. Musílek: „*Kurzovní lístek jel rozdělen na kurzy volně směnitelných a nesměnitelných měn. Zvláště jsou uváděny kurzy obchodní a neobchodní. Dále jsou na lístku odlišně stanoveny kurzy pro devizy a valuty.*“¹⁴⁸ V kurzovním lístku se již objevovaly kurzy měn socialistických zemí, které dříve nebyly vyhlášovány, protože se ve vzájemném zúčtování používal především převoditelný rubl.

Tento systém ovšem neměl být konečným a předpokládal se zavedení jednotného kurzu pro oblast obchodních i neobchodních plateb. Tuto vizi popisoval i K. Hájek: „*Postupnou realizaci souvisejících opatření v celé hospodářské politice, zejména v oblasti racionalizace vztahu vnitřních maloobchodních a velkoobchodních cen a daně z obrátu, budou vytvářeny předpoklady pro to, aby se postupně sblížovala relace mezi obchodním a neobchodním*

¹⁴⁶ Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 21-22

¹⁴⁷ Hájek, K. (1988), str. 725

¹⁴⁸ Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 23-24

*kurzem čs. koruny k měnám nesocialistických států, s cílem dosáhnout jednotného kurzu čs. koruny.*¹⁴⁹ Systém jednosložkového kurzu by znamenal značný posun ke zobjektívizování měnového kurzu.

Konečným cílem kurzové politiky u nás bylo zavedení jednotného kurzu vůči světu, bez výjimečného vztahu k měnám z oblasti socialistických nebo kapitalistických zemí. B. Sucharda vidí tuto operaci jako složitější: *„než je současně připravovaná přestavba kurzu na jednosložkový sjednocením dosavadního tzv. oficiálního kurzu a jeho nástavby v tzv. VRCV. Jde v ní o větší složitost a náročnost nejen z hledisek ekonomických, ale i vážných hledisek sociálně politických.*¹⁵⁰

4.4. Diskuze o směnitelnosti naší měny ve druhé polovině 80. let

Prioritním úkolem Přestavby hospodářského mechanismu se stal přechod k politice otevřenosti vůči zahraničí, jejíž nezbytnou součástí je směnitelnost měny. V rámci reformy mělo dojít k zavedení co nejširší směnitelnosti měny a postupně tedy k realizaci kroků směřující ke konečné vnitřní a vnější směnitelnosti. Ve druhé polovině 80. let se znovu vrátily diskuze o směnitelnosti naší československé koruny, které byly většinou v 70. a počátkem 80. let potlačovány: *„Jde o vážnou výzvu k novátorskému počínu, neboť dosud žádná ze zemí socialistického společenství nepracuje se svou měnou jako směnitelnou ani vůči světovým trhům, a proto ani v rámci svého ekonomického společenství.*¹⁵¹ Nové pojetí směnitelnosti bylo spojeno s požadavkem směnitelnosti měn socialistických států k převoditelnému rublu i mezi sebou navzájem. O složitosti řešení tohoto problému pro socialistickou zemi byl přesvědčen F. Vencovský: *„Obtížnost řešení tohoto problému, který je nejen teoreticky závažný, ale i prakticky velmi složitý a pro socialistickou ekonomiku v podstatě nový, spočívá v tom, že nejde o určitou směnitelnost měny, ale o volnou směnitelnost měny. Rozumí se tím směnitelnost, která je právně neomezená pro každý ekonomický subjekt, pro všechny platební účely, pro jakoukoliv cizí měnu a pro jakoukoliv částku.*¹⁵²

Mnozí si v druhé polovině 80. let začali plně uvědomovat, že směnitelnost měny je nutnou součástí funkční otevřené ekonomiky a důležitým nástrojem v rozvoji mezinárodní dělby práce. Jak tvrdí M. Horčicová: *„Směnitelnost je atributem takového řešení rozporu mezi užitnou hodnotou a hodnotou, která vychází z dialektické jednoty obou stránek reprodukčního procesu v měřítku ekonomického celku vyššího (světového) řádu. Tím je nástrojem rozvinutí*

¹⁴⁹ Hájek, K. (1988), str. 724

¹⁵⁰ Sucharda, B. (1989), str. 29

¹⁵¹ Sucharda, B. (1989), str. 3

¹⁵² Vencovský, F. (1988), str. 1009

mezinárodního měnového mechanismu, který se rozvíjí jako organická součást celkového integračního mechanismu. Proto i po opuštění směnitelnosti měn za zlato je usilováno o integraci světového hospodářství na bázi směnitelnosti měn (podloženého pružným přístupem ke zboží a sužbám v širokém měřítku).“¹⁵³

Zavedení interní směnitelnosti je nutné zejména pro hospodářské organizace a podniky, které by chtěly uskutečňovat různé finanční operace v rozsahu finančních zdrojů, jež nastrádaly. Zavedení vnitřní směnitelnosti je zároveň podmínkou pro dosažení vnější směnitelnosti. Směnitelnost měny se měla zpočátku týkat pouze států RVHP a až postupně mělo dojít k volné směnitelnosti vůči měnám kapitalistických států. Není rovněž bez zajímavosti, že v průběhu 80. let byly navázány první neformální styky s Mezinárodním měnovým fondem, při nichž se směnitelnost měny diskutovala. MMF hrál potom významnou roli při formování hospodářské politiky zejména v 90. letech.

Směnitelnost měn i v socialistickém Československu konce 80. let se stala podle mnohých odborníků nezbytnou a jedinou perspektivou pro budoucnost. Směnitelnost měny mohla přispět k efektivnímu fungování ekonomiky ve vnitřních i vnějších vztazích. Bylo nutné přistoupit k strukturálním změnám vyvolaných vleklými problémy nashromážděnými v 70. a 80. letech. Formování rozvojových procesů a strukturálních změn přitom musí být spojeno s využitím vnějších ekonomických vztahů a s nutností konfrontace našich podniků s vnějším ekonomickým prostředím. „Uvedené záměry jsou koncipované v logice reformovaného typu centrálně plánované ekonomiky; zmíněný rámec tudíž predeterminuje hranice možného postupu ke směnitelnosti v současné etapě,“¹⁵⁴ uvědomoval si M. Hrnčíř. Směnitelnost měny se tím však znovu měla stát jen součástí mechanismu působícího tak, aby plánovitá tvorba se stala rovněž významným nástrojem ekonomických procesů.

Právě plánování je však v ostrém rozporu se základními předpoklady systému směnitelné měny. Zavedení systému směnitelnosti měny by potom mohlo přinést ještě horší důsledky pro národní hospodářství. Stejný názor vyjkl i K. Dyba: „*Za těchto podmínek totiž neomezená finanční konvertibilita spotřebních peněz vytváří potenciální možnost silných poruch na domácích spotřebitelském trhu, která se proměňuje za určitých okolností v reálnou skutečnost (viz nedávná administrativní opatření čs. vlády k omezení finanční konvertibility měn socialistických zemí za Kčs) a proto tuto neomezenou konvertibilitu v administrativním systému nelze připustit.*“¹⁵⁵

¹⁵³ Horčicová, M. (1988), str. 43

¹⁵⁴ Hrnčíř, M. (1990), str. 6

¹⁵⁵ Dyba, K. (1989), str. 674

Faktory působící na hospodářské vztahy se zahraničím a směnitelnost měny dělili ekonomičtí odborníci v 80. letech do tří skupin: oblast hmotných procesů (objem a struktura výroby, produktivita práce, technická úroveň výroby atd.), oblast hodnotových procesů (ceny, mzdy atd.), oblast systémová (koncepce hospodářské politiky).

Oblast **hmotná** (naturální či materiální) se stala důležitým a pevným základem pro utváření podmínek zavedení vnější směnitelnosti měny. *„Má-li být konvertibilita reálnou, musí mít pevnou základnu především v adekvátním efektu výroby, resp. v jejím poměru ke světu. Platí to v plné míře i pro čs. současné podmínky. Tendence k rovnováze vůči cizině je odvislá od potenciálu našeho postavení v mezinárodní dělbě práce, kdy domácí produkce musí mít pro cizinu takové technické a ekonomické parametry, které odpovídají kritériím trhů, na nichž se má koruna uplatnit. Lze to vyjádřit zjednodušeně tak, že ke konvertibilitě koruny se lze dopracovat jen přes konvertibilní zboží.“*¹⁵⁶

V oblasti **hodnotové** bylo nutné vyřešit množství problémů způsobených diferencemi mezi hmotnými a peněžními vztahy, tj. odtržením peněžního oběhu od jeho hmotného a hodnotového základu. Zejména v reprodukčním procesu se zvyšovaly rozdíly mezi běžnými a reálnými cenami. Peníze jsou kupním prostředkem a měly by být zásadně spjaty s hmotnými procesy. V tehdejší struktuře ekonomiky však docházelo k inflačním tlakům (byť potlačovaným) díky systému řízení a financování praktické cenové, mzdové a finanční politiky. Základem hodnotové oblasti je cenová tvorba, resp. cenové relace, podle kterých se hospodářské subjekty rozhodují. K problematice cenových relací F. Vencovský uvedl: *„Jsou to právě cenové relace a jejich změny, které v celém světě působí na strukturální posuny a hledání technologicky zaměnitelných zdrojů, výrob atd. Přibližovat postupně cenové relace hlavních oborů, které utvářejí profil čs. výroby i spotřeby, trendu ve světě, znamená otevírat ekonomiku dění ve světovém hospodářství, a to i přes konvertibilitu měny. Její dosažení při deformovaných a od světového dění odtržených cenových relacích je – i po zkušenostech ostatních hospodářsky vyspělých zemí – nemyslitelné.“*¹⁵⁷

Státní plán nadále určoval základní cíle i pro devizovou oblast. Postupné kroky a konstrukce směnitelnosti musely odpovídat jeho obsahu a nástrojům. V samotném pojetí směnitelnosti v naší ekonomice si F. Vencovský všimá jejího vymezení a určitých limitů, které směnitelnost má. *„Normativní konstrukce směnitelnosti může mít širší nebo užší prostor, ale v plánovitě řízené ekonomice se nemůže křížit se záměry plánu, není proto nikdy úplná, resp. zcela volná. Byl by to cizí prvek v plánovitě řízené socialistické ekonomice, obdobně*

¹⁵⁶ Vencovský, F. (1988), str. 1011

¹⁵⁷ Vencovský, F. (1988), str. 1015

*jako zcela volný, tedy nijak regulovaný vývoj cen, kurzů, mezd a úroků.*¹⁵⁸ Administrativně příkazové plánování však vytvářelo naprosto iracionální cenovou soustavu a K. Dyba k tomu poznamenal: *„Při existenci této autonomní cenové soustavy (která se podstatně liší od obdobných soustav socialistických zemí, od soustavy cen v převoditelných rublech, od soustav cen na světových trzích) nelze tedy připustit finanční konvertibilitu mezi měnami zemí RVHP, protože směnné kurzy stěží mají smysl, jelikož nejsou s to racionálně konvertovat iracionální cenové struktury.*¹⁵⁹

K tomu dále K. Dyba dodal: *„Základní podmínkou dosažení peněžní konvertibility Kčs (a to jak pro spotřebitelské, tak i podnikové peníze, protože rozdíl mezi nimi s postupem k peněžní konvertibilitě nutně mizí) je radikální ekonomická reforma ve smyslu nahrazení administrativního plánování převážně tržní alokací zdrojů při mnohem aktivnější řídicí roli nově strukturovaného zekonomizovaného centra s přestavěnými hospodářsko politickými preferencemi.*¹⁶⁰

V oblasti **systemové** bylo samozřejmě nutné najít novou polohu hospodářské politiky, která vezme v úvahu všechny problémy dosavadního vývoje a reálně ocení stav ekonomiky. O funkci hospodářské politiky v souvislosti s měnou soudil F. Vencovský následující: *„Cílem státní hospodářské politiky je proto mimo jiné dospět k takové měně a s takovými peněžními parametry, aby umožnila řídit reprodukční proces a realizovat záměry státního plánu hlavně nepřímými nástroji, systémem ekonomických pravidel a co nejširším využití peněžních funkcí.*¹⁶¹

Jedna ze základních oblastí v procesu přechodu ke směnitelnosti je ekonomická rovnováha. Směnitelnost měny je důležitým článkem, který může přispět k řešení problémů vnější a vnitřní nerovnováhy. *„Směnitelnost neřeší automaticky všechny problémy spojené s rozvojem hospodářství a s vnitřní a vnější rovnováhou; vytváří však potenciální základy takového jejich regulování, které dává mlžnost získání optimálních výsledků v ekonomických vztazích se zahraničím.*¹⁶² Vnější i vnitřní rovnováha, stejně jako strukturální rovnováha patří k základním předpokladům úspěšného završení procesu směnitelnosti měny. *„Musí jít přitom o ekonomickou rovnováhu v dynamickém pojetí, s dosažením potřebné míry pružnosti*

¹⁵⁸ Vencovský, F. (1988), str. 1011

¹⁵⁹ Dyba, K. (1989), str. 674-675

¹⁶⁰ Dyba, K. (1989), str. 675

¹⁶¹ Vencovský, F. (1988), str. 1011

¹⁶² Horčicová, M. (1988), str. 43

reprodukčního procesu a jeho strukturálních změn, aby bylo dosaženo produkce zboží a služeb adekvátní parametrům směnitelné měny v měřících náročných světových tržích.“¹⁶³

V této souvislosti došlo k zavedení kritéria kvality výrobků a zavedení míry vzájemné smluvní náročnosti. K ekonomické rovnováze by přispělo i likvidování monopolního postavení našich výrobců. Náprava ekonomické rovnováhy měla být dlouhodobým procesem, jehož vrchol měl přijít až v období 10. a 11. pětiletky, tj. na přelomu 20. a 21. století.

Někteří odborníci hovořili již na konci 80. let v souvislosti se směnitelností měny o nutnosti co nejširší liberalizaci zahraničního obchodu. Mezi tyto ekonomy patřil i K. Dyba: *„Na liberalizaci obchodu a její důsledné zavedení si lze i půjčit, protože to představuje jasný krok a závazek na cestě k systémově tržně založené ekonomice, funkčně otevřené vůči světu a s konvertibilní měnou i zbožím. Vypracování skutečného programu postupu ke směnitelnosti je de facto v řadě rysů totožné s diagramem tržně orientované ekonomické reformy.*“¹⁶⁴

4.5. Pokračující diskuze o směnitelnosti převoditelného rublu

Diskuze o pojetí směnitelnost se nevěnovaly jen naší měně a naší ekonomice, ale také směnitelnosti kolektivní měny a směnitelnosti v rámci celé RVHP. Podmínkou přechodu ke směnitelnosti měla být zejména zásadní změna v přístupu k hospodářské politice v jednotlivých zemích, k principům plánování a také k využívání hodnotových vztahů. Jak uvedla M. Horčicová: *„Jde o změny jak v systému plánování a řízení jednotlivých ekonomik, odpovídající požadavkům zapojení mikrosféry, jejího hodnotového provázání, řízení a realizace mezinárodního ekonomického vztahu a ekonomické integrace států RVHP. Jde o vybudování organicky fungujícího systému plánovitěho přiřazování peněz a zboží na trhu států RVHP; nikoliv však jako doposud vazbou používaných peněz jako univerzálního všeobecného ekvivalentu.*“¹⁶⁵

Důraz byl stále kladen především na převoditelný rubl. Na 43. a 44. zasedání RVHP se rovněž touto problematikou zabývalo a soustředilo se na přestavbu devizově finanční a úvěrové soustavy: *„jejímž cílem je vytvoření měnového systému RVHP, založeného na organické vazbě převoditelného rublu a národních měn na základě jejich vzájemné směnitelnosti prostřednictvím reálných kurzů.*“¹⁶⁶ Ale převoditelný rubl ani ve druhé polovině 80. let nedosáhl toho, aby se mohl stát směnitelnou a použitelnou měnou jako v kapitalistických ekonomikách americký dolar. Umělou měnovou jednotku, převoditelný

¹⁶³ Sucharda, B. (1989), str. 13

¹⁶⁴ Dyba, K. (1989), str. 679

¹⁶⁵ Horčicová, M. (1988), str. 49

¹⁶⁶ Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 27

rubl, nebylo stále možné považovat za měnu, jež by byla všeobecně použitelná, a to ani v rámci seskupení RVHP.

Navíc tím tedy byla znovu nastolena otázka, zdali je vůbec možné konstruovat konvertibilitu kolektivní měny na nekonvertibilních národních měnách. Zkušenosti ukazovaly, že: „nelze odvíjet řešení směnitelnosti převoditelného rublu jen od reformy bankovního, úvěrového a jiného mechanismu integrace a naroubovat jej uměle na národní měny.“¹⁶⁷ K tomu dodává F. Vencovský: „Historie světových měn sama o sobě dost přesvědčivě ukazuje, jak je obtížné tvořit umělou peněžní jednotku na bázi koše vybraných, dokonce i konvertibilních měn (jednotka zvláštních práv čerpání při Mezinárodním měnovém fondu nebo ECU při Evropském měnovém systému) a zabezpečit, aby fungovala jako platební prostředek s univerzální kupní silou. Nejde však jen o uměle konstruované mezinárodní peníze, ale i o každou národní měnu ve funkci světových peněz.“¹⁶⁸

Úloha devizových finančních vztahů se v rámci RVHP přeci jen trochu změnila. Nešlo již jen o určité pasivní zprostředkování, ale současně o určité zefektivnění. Cílem bylo zejména vytvořit podmínky pro rozvoj funkce převoditelného rublu. Nebyla opomenuta ani funkce národních měn, které by i nadále mohly být využity při zúčtování výměny zboží a služeb. Zamýšlelo se, že zapojení národních měn do zúčtovacího styku mezi zeměmi RVHP by přispělo i k posílení funkcí převoditelného rublu.

Předpokládala se úprava činností bank států RVHP, a především Mezinárodní banky hospodářské spolupráce. Dále bylo nutné přistoupit k zjednodušení organizační struktury celé RVHP a jejích orgánů. Mělo dojít například k odstranění dublování řídicí práce či zvýšení odpovědnosti jednotlivých institucí. Zjednodušení se očekávalo též ve specializovaných mezinárodních ekonomických organizacích vytvořených na mnohostranném základě. Bylo nutné vyvarovat se chyb, které doprovázela realizace Komplexního programu z roku 1971.

Předpokládaly se tři etapy (na ně již pochopitelně nedošlo) celého procesu. V první etapě do roku 1990 se měly postupně vytvořit podmínky pro rozvoj převoditelného rublu, jež se měl stát volně směnitelnou měnou. V rámci této etapy se měla nadále konkretizovat úloha Mezinárodní banky hospodářské spolupráce a Mezinárodní investiční banky. Dokonce je již zmíněno určité komerční úvěrování mezi hospodářskými subjekty.

Ve druhé etapě v období 1991-95 se mělo pokračovat v zavádění vnější směnitelnosti převoditelného rublu a též se předpokládalo širší využívání národních měn ve vzájemném zúčtování. Ve třetí etapě, předpokládané po roce 1995 se dále hovořilo o dalším formování

¹⁶⁷ Vencovský, F. (1988), str. 1020

¹⁶⁸ Vencovský, F. (1988), str. 1019-1020

měnového systému RVHP založeného na účinné směnitelnosti mezi národními měnami a převoditelným rublem a postupném zavedení směnitelnosti těchto měn na volně směnitelné měny.

Podle B. Suchardy by velmi usnadnilo přechod ke směnitelnosti měn států RVHP, kdyby: *„se např. formování reálného kurzu sovětského rublu opíralo o existující směnitelný komponent, což by mohlo vytvořit i reálný odrazový můstek ke směnitelnosti jak rublu, tak i postupně dalších národních měn zemí RVHP. Jde v tom o zcela zásadní otázky, neboť jinak systém vzájemných vztahů v rámci RVHP se dostane dříve či později do výchozího stavu, tedy bilateralismu skrývaného pod prapor mnohostrannosti.“*¹⁶⁹

Již v březnu 1988 byla v Moskvě podepsána mezivládní dohoda o používání národních měn při zúčtování v rámci přímých vztahů mezi hospodářskými organizacemi ČSSR a SSSR (podobná smlouva byla podepsána i s Bulharskem). Měla být uplatněna zásada, že při zúčtování mezi hospodářskými organizacemi se bude používat převoditelný rubl nebo národní měna. Na platidlu se dohodnou přímí účastníci obchodní transakce. V rámci sjednaného mechanismu platí, že zúčtovací měnou za dodávku zboží a služeb je vždy měna státu dodavatele, tj. vývozce. Tento princip měl zabezpečit vzájemnou směnitelnost naší měny a převoditelného rublu. Praxi popisovali V. Beneš a P. Musílek: *„Československá organizace, která potřebuje zaplatit sovětskému podniku, uhradí ze svého běžného účtu příslušnou částku v Kčs. Prostřednictvím Československé obchodní banky a dohodnutého zúčtování a Vněšekombankem SSSR je sovětské dodavatelské organizaci zaplacená příslušná částka v sovětské měně.“*¹⁷⁰ Toto by již umožňovala interní směnitelnost naší měny a sovětského rublu pro přímé vztahy.

Jedním z cílů hospodářské politiky bylo zbavení platebního styku mezi zeměmi RVHP formálnosti: *„Bilaterální vztah mezi členskými zeměmi RVHP nesmí krýt mnohostranností měkkí podmínky než za režimu dvoustranných dohod. Změkčování podmínek v těchto vztazích z hlediska cen, dodacích podmínek, podmínek úvěrů a úroků vzdaluje účastnické země od přechodu ke směnitelnosti.“*¹⁷¹

Problémem v seskupení RVHP byla také značná diference cen v jednotlivých socialistických zemích. Vnitřní cenové soustavy zemí RVHP nebyly propojeny s cenami platnými v mezinárodních platebních stykách mezi těmito zeměmi. Řešení se snažila nalézt M. Horčicová: *„Při značné různosti cen v zemích RVHP to na první pohled vyžaduje složité*

¹⁶⁹ Sucharda, B. (1989), str. 5-6

¹⁷⁰ Beneš, V., Musílek, P. (1989), str. 27

¹⁷¹ Sucharda, B. (1989), str. 12-13

*koordinování a sblížení národních cenových soustav; to by však značně oddálilo řešení problematiky směnitelnosti. Schůdnějším řešením je uplatnit ve vzájemných vztazích zásadu vazby na světové ceny. Podmínkou je však fungování dostatečně pružného cenového mechanismu, který by propojoval zahraniční ceny s cenami vnitřními.*¹⁷²

Představitel SSSR I. Ivanov prohlásil, že: „SSSR chce nejpozději do poloviny 90. let zavést volně směnitelnou měnu a že v rámci této konvertibility budou stanoveny reálné směnné kurzy rublu a bude vytvořen konkurenceschopný vývoz.“¹⁷³ Byla to určitá optimistická varianta, o níž většina odborníků pochybovala a která se nakonec nemohla uskutečnit. Jednalo se o budoucí možné uspořádání národních měn a jejich kurzů, kde měnové orgány jednotlivých zemí pasivně nečekají na realizaci záměrů SSSR a racionalizují vlastní kurzové vztahy. B. Sucharda k tomu v roce 1989 dodal: „Je to cesta, která reálně otevírá celou RVHP ostatnímu světu, přičemž jednotlivé ekonomiky mohou podle svých podmínek formovat své vztahy orientací hospodářské politiky a jejího plánu rozvoje i samotnou finanční a měnovou politikou diferenciaci vůči jednotlivým oblastem. Půjde tudíž o rozhodování na úrovni národní i o dohody na úrovni mezinárodní, především ve vztahu k RVHP.“¹⁷⁴ Ještě téhož roku se však velmi přiblížil rozpad této hospodářské organizace.

Převoditelný rubl se nikdy volně směnitelnou měnou nestal. O důvodech hovořil F. Vencovský, který charakterizoval nutné podmínky pro zavedení jeho směnitelnosti: „Ke kolektivní socialistické měně, která by měla mít atributy hlavních peněžních funkcí – měřítko hodnoty, obecně přijímaného platebního prostředku a rezervního prostředku – vede cesta především přes konvertibilitu národních měn a přes garanci měnové kvality kvalitou celé národní ekonomiky.“¹⁷⁵ V této souvislosti je úsměvné zmínit časový horizont v práci B. Suchardy: „11. pětiletka – tj. období 2001-2005 – může být obdobím k vlastnímu přechodu ke směnitelnosti v pojetí řízené směnitelnosti i ve vztahu k volným měnám světových trhů v oblasti běžných platů a vybraných druhů kapitálových úhrad (společné podniky, účasti apod.), a to jako optimistická varianta.“¹⁷⁶

4.6. Závěr

Ve letech 1985-89 došlo k největšímu pokusu o reformu ekonomického systému řízeného administrativními a direktivními opatřeními. Mělo dojít k určitým změnám fungování

¹⁷² Horčicová, M. (1988), str. 50

¹⁷³ Sucharda, B. (1989), str. 18-19

¹⁷⁴ Sucharda, B. (1989), str. 19

¹⁷⁵ Vencovský, F. (1988), str. 1020

¹⁷⁶ Sucharda, B. (1989), str. 32

hospodářského mechanismu, zejména v oblasti úvěrové, měnové politiky a stanovení měnového kurzu. V oblasti směnitelnosti měny byly vytyčeny základní postupy při zavádění systému směnitelné měny a směnitelná měna se stala jedinou perspektivou pro budoucnost.

Základní příčinou neefektivnosti systému bylo, že znovu vycházel z dalšího prohlubování centrálního plánování, přičemž plánovitá tvorba cen je v příkrém rozporu se základními předpoklady zavedení směnitelné měny. Mnozí si uvědomovali, že v tomto případě by zavedení směnitelné měny znamenalo nepříznivé důsledky pro ekonomiku a proto tento krok ani nedoporučovali. Naopak se odborníci vyslovovali pro větší změny v hospodářství, které by skutečně znamenaly uskutečňování takových opatření a podmínek, za kterých by se naše měna mohla stát směnitelnou. Byly vysloveny názory o nutnosti liberalizace zahraničního obchodu, změnách funkce devizového kurzu či využití tržních ekonomických nástrojů.

Úvahy některých odborníků o určitých formách směnitelnosti čs. koruny se pak staly součástí transformačního polistopadového úsilí o zavedení systému vnitřní a posléze vnější směnitelné měny. Naopak úvahy o rozvoji integrace RVHP se ukázaly být pouze utopickými představami nereflektující ekonomickou realitu. Byly sice nastíněny tři etapy, ve kterých měl být zformována budoucnost měnového systému RVHP a měly se vytvořit podmínky pro rozvoj převoditelného rublu jako voně směnitelné měny, ale vzhledem k politickému vývoji, na realizaci praktických kroků již nedošlo.

5. Cesta ke směnitelnosti (dle článku VIII. MMF) po roce 1989

5.1. Nový ekonomický systém

Mezi nejzásadnější změny hospodářské politiky a fungování ekonomického systému, které moderní historie zná, patří ekonomicky reformy, které probíhaly na počátku 90. let v bývalých centrálně plánovacích ekonomikách. Po roce 1989 byla nastoupena dlouhá cesta završená dosažením vnější směnitelnosti české měny podle článku VIII. MMF. Po revoluci neexistovaly pochybnosti o správnosti rozchodu s direktivně řízeným hospodářstvím a o nutnosti jeho nahrazení tržním mechanismem. Spor se tedy nevedl o konečný výsledek, ale o způsobu jeho realizace.

První ustavená porevoluční vláda („vláda národního porozumění“) na počátku provedla některé spíše nahodilé kroky mající fragmentální povahu (např. první devalvace koruny). V roce 1990 se potom rozběhly diskuze o způsobu provedení ekonomických reforem. Vznikaly poměrně ostré názorové střety, kde na jedné straně stáli přívrženci radikální přeměny a na druhé straně vystupovali odborníci, kteří odmítali rychlé a přílišné uvolňování obchodních vztahů a naopak upřednostňovali ochranná opatření v naší ekonomice. Jednalo se o závažný ideologický souboj dvou koncepcí, který samozřejmě zahrnoval nejen oblast směnitelnosti měny či volbu kurzového režimu, ale odlišný pohled na celou ekonomickou reformu.

První porevoluční text zabývající se změnou hospodářského systému z 27. ledna 1989 nazvaný *Československo na rozcestí*, byl připravován ještě před listopadovou revolucí. Jednalo se o text kolektivu vedeného J.Zielencem z Ekonomického ústavu ČSAV (A Bulíř z VŠE, R. Češka z EÚ ČSAV, P. Dvořák z VŠE, J. Hlaváček z EÚ ČSAV, T. Ježek z PgÚ ČSAV, J. Jonáš, V. Klusoň, E. Klvačová, J. Kotrba, K. Kříž a P. Kysilka z EÚ ČSAV, J. Mládek a V. Rudlovčák z PgÚ ČSAV, L. Řežábek z VŠE, L. Tichý z Ústavu státu a práva ČSAV a A. Zemplinerová z EÚ ČSAV).¹⁷⁷ Tento dokument poukazyval na neúspěšnost centrálně plánovaného hospodářství a jeho autoři volali po zásadních ekonomických reformách. J. Zieleniec uvedl: „*Stejná zkušenost, potvrzená vědeckou analýzou, nabízí k přijetí jediné alternativní řešení: plně liberální, tržní, podnikatelský řád.*“¹⁷⁸ Z tohoto textu se ještě ale nedozvídáme (je skutečně příliš brzy) nic o způsobu provedení ekonomických reforem.

¹⁷⁷ Šulc, Z. (1998), str. 72

¹⁷⁸ Ekonomický ústav ČSAV (1989), str. 26

Dále zachází ve svých úvahách J. Švejnar, který se již zabýval ekonomickou přeměnou a způsoby provedení ekonomických reforem. Navrhuje strategii, která je založena na: „*sérii rychle uskutečňovaných právních, institucionálních a ekonomických opatření, prováděných v rámci věrohodného, konzistentního a široce publikovaného reformního projektu.*“¹⁷⁹

Zielencova ani Švejnarova vystoupení se však nestala základem ekonomických reforem. Zásadní záležitostí je iniciativa místopředsedy nově vytvořené vlády České republiky Františka Vlasáka, který sestavil tým odborníků, v němž významnou úlohu sehrála skupina ekonomů, kteří se v 60. letech podíleli na ekonomických reformách. Tato expertní skupina začala působit jako Hospodářská rada České republiky a jejími členy byli: K. Kouba (vedoucí), J. Fogl, J. Hanzelka, J. Holec, V. Klusoň, Č. Kožušník, L. Mlčoch, J. Řehák, S. Stuna, P. Ševčík, Z. Šulc, O. Turek, K. Václavů, přizváni pak byli V. Valeš, O. Šik, M. Horálek, M. Pick, J. Kolář, A. Suk a M. Matějka.¹⁸⁰ Ve dnech 19. 3.-2. 4. 1990 byla vypracována varianta s názvem *Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice*. Autoři prosazovali pozvolnější a opatrnější politiku zejména v souvislosti s otevíráním se zahraniční konkurenci.

Druhá skupina byla vedena tehdejším ministrem financí československé vlády Václavem Klausem. Mezi významné osobnosti či členy tohoto týmu patřili T. Ježek, D. Tříška a V. Dlouhý. Materiál z 20. dubna 1990 byl spoluvytvářen společně ministerstvem financí a Státní plánovací komisí. Text nesl název *Strategie ekonomické reformy*. Kromě zmiňovaných osobností byli předkladateli J. Tošovský, S. Stračár, A. Barčák, P. Miller, I. Šujan, ale také J. Zieleniec a R. Češka z EÚ ČSAV. Dokument se stal posléze základem pro uskutečněný ekonomický scénář. Lidé z Klausova týmu byli převážně spolupracovníci z minulého období a netajili se svým liberálním zaměřením. Prosazovali poměrně rychlé ekonomické reformy, kde hlavní úlohou státu je nastartování spontánního procesu a poměrně rychlá liberalizace zahraničního obchodu spojená s liberalizací vnitřního trhu. V průběhu roku 1990 získala v politice převahu právě skupina kolem Václava Klause.

Zatímco rok 1990 byl ve znamení diskuzí o pojetí transformace, přičemž zvítězilo radikálnější pojetí transformace, pak rok 1991 je již rokem radikálních ekonomických přeměn pokládajících základ pro transformaci ekonomiky. K 1. lednu 1991 byl spuštěn program poměrně radikální ekonomické reformy, která byla strukturována do pěti základních pilířů:

- liberalizace cen
- liberalizace zahraničního obchodu

¹⁷⁹ Švejnar, J. (1990), str. 7

¹⁸⁰ Šulc, Z. (1998), str. 73

- makroekonomická stabilizace
- privatizace
- vytvoření sociální sítě

Těchto pět základních opatření bylo v reálné ekonomice doprovázeno očekávaným hospodářským poklesem, ale rovněž přiblížením se reálným ekonomickým hodnotám. Restriktivní politika, zejména měnová, však přinesla makroekonomickou stabilitu. Její účinky se projeví zejména v roce 1992, kdy již docházelo k určitému zjemnění restriktivních opatření. Postupem času docházelo k uvolňování kapitálových toků.

K 1. lednu 1993 došlo k rozdělení Československa. Měnová odluka byla provedena v únoru 1993. V již samostatné České republice došlo k završení procesu směřujícího k zavedení systému vnější směnitelnosti měny v roce 1995 příslušnými změnami devizového zákona.

5.2. Dvě strategie postupu při realizaci reforem

Před realizací ekonomických reforem byly navrhovány dvě rozdílné strategie. Tehdejší Hospodářská rada České republiky pod vedením místopředsedy vlády F. Vlasáka preferovala **pomalejší postup** při realizaci ekonomických reforem. Není bez zajímavosti, že i v rámci jejich scénáře vznikly dva názorové proudy. Součástí návrhu byla tzv. varianta A, kde autoři počítají s liberalizací zahraničního obchodu ve stejné chvíli s liberalizací vnitřního obchodu. Varianta B pak navrhovala dvě etapy liberalizace zahraničního obchodu. V první fázi by se jednalo o existenci svobodného trhu s regulovaným trhem zahraničních měn a v té druhé by se postupně trh rozšířil i na oblast zahraničních měn. Až teprve poté by bylo dosaženo směnitelnosti měny. Příznivci varianty B chtěli tento krok oddálit a chtěli posílit nejprve posílit vnitřní konkurenci v bývalé federaci a rovněž zachovat některé principy regulace devizového tržního kurzu. Obávali se toho, že by se devizový kurz odchyloval od parity kupní síly československé měny vůči volně směnitelným měnám. Tito ekonomové zastávali stanovisko, že uplatnění komparativních výhod při mezinárodní výměně výsledků ekonomických aktivit je dosažitelné pouze na základě směnitelnosti zboží a služeb.

Charakteristickým dokumentem přívrženců gradualističtějšího přístupu k ekonomickým reformám je text Prognostického ústavu ČSAV *Alternativní přístupy ke scénáři přechodu k tržní ekonomice*, který vznikl v srpnu 1990. M. Sojka posuzuje tento dokument vstřícně a připomíná, že: „na samém počátku 90. let existovala alternativa k uplatnění neoliberální strategie, která byla v některých ohledech mnohem realističtější a z dnešního pohledu (prosinec 2002 – pozn. autor) nás mohla ušetřit mnoha vážných problémů, jež vznikly jako

důsledek nesprávně zvolené transformační strategie, jejíž součástí se navíc staly ještě známé české zvláštnosti, jako je kupónová privatizace. ¹⁸¹

Autoři textu, sloužícího jako podklad pro Federální shromáždění ČSFR, se především obávali sociálních dopadů reformy. V otázce otevřenosti čs. ekonomiky je vysloven jednoznačný názor o nutnosti postupných kroků v tomto procesu, zejména v souvislosti s hrozbou inflace po liberalizaci cen a v souvislosti se spoluvytvářením konkurenčního prostředí: *„Liberalizace cen v této počáteční fázi by proto ještě neměla být spojována s okamžitým překonáním největšího ohniska nerovnováhy (tj. ve vnějších ekonomických vztazích) okamžitou a plnou liberalizací i vnějších ekonomických vztahů, a to ať již skokovou devalvací kurzu koruny na její rovnovážnou úroveň, nebo na vrub vysoké, nebezpečné zahraniční zadluženosti. Otevření naší ekonomiky světovému trhu by sice mělo být již v této počáteční fázi výrazné a přispět tak k vytvoření konkurenčního prostředí již při nástupu k liberalizaci cen; v této fázi by však otevření ekonomiky mělo být spojeno i s dostatečně účinnou regulací vnější ekonomické nerovnováhy i s vytvářením předpokladů jejich překonání výraznou proexportní motivací i dočasnou účelnou ochranou životaschopného ekonomického potenciálu během krátkého přechodného stabilizačního období.* ¹⁸²

Zavedení systému převažující vnitřní směnitelnosti měny a liberalizace části dovozu by měly být doprovázeny praktickými opatřeními v hospodářské politice:

- zrušení individuálních devizových a korunových nástrojů zahraničního obchodu ve vztahu k hospodářským organizacím
- dva kurzy koruny k volně směnitelným měnám – úřední a volně tržní
- stanovování úředního kurzu podle reprodukčních nákladů vývozu
- rozvíjení volného vnitřního devizového trhu
- aktivizovat od roku 1993 dovozní cla

Zcela jiný přístup představila skupina tvořící se kolem tehdejšího ministra financí Václava Klause, který se přimlouval za **rychlejší postup** při realizaci reforem. Tato skupina ekonomických expertů odmítala postupnou liberalizaci vnitřních cen a její rozložení na delší časové období. Avšak i lidé z Klausova týmu si uvědomovali, že bude nejprve nutné zavést systém vnitřní směnitelnosti měny a pak teprve bude možné přejít postupně k zavedení vnější směnitelnosti měny.

Shrňme si pět základních bodů navrhované strategie tohoto týmu expertů:

¹⁸¹ Sojka, M. (2002), str. 2

¹⁸² Prognostický ústav ČSAV (1990), str. 23

- makroekonomická stabilizace musí být provedena dříve, než dojde k liberalizaci cen a zahraničního obchodu (tedy vnitřních i vnějších vztahů)
- liberalizace cen i zahraničního obchodu musí být provedena současně
- liberalizace zahraničního obchodu musí předcházet výrazná devalvace měny a musí být doprovázena její interní konvertibilitou
- liberalizační a neregulační kroky musí být co nejrozsáhlejší (ne-li úplné)
- měnový kurz se stane kotvou na níž jsou navázány další ekonomické veličiny

Postup poměrně rychlého otevírání ekonomiky byl podmíněn hlubokou devalvaci československé koruny (z 15 na 28 Kčs/USD). Obavy z ní i z celého vývoje ekonomiky vyslovil O. Turek: „*Koncepce ministerstva financí činí rovněž rázný krok k tržní ekonomice, ten však zahrnuje i rychlé otevření naší ekonomiky, tedy liberalizaci dovozu. Právě tento druhý cíl je podmíněn podstatnou devalvaci koruny vůči volným měnám a zde jsme u věci, která podle mého názoru činí celou koncepci nereálnou*“.¹⁸³ O.Turek k tomu dále podotkl: „*Pokládám zde za výhodnější smířit se s určitým časovým odkladem (ve věci devalvace měny – pozn.), což je sice třeba kvalifikovat jako náklad, ušetřili bychom si však náklady, které pokládám za závažnější*“.¹⁸⁴

Oba scénáře vláda projednala 3. května 1990. Nakonec byl 4. září 1990 schválen kompromisní scénář, založený na částečném přijetí názorů obou skupin, který vymezil makroekonomický rámec hospodářské politiky pro zbytek roku 1990 a pro celý rok 1991. Postupem času však konkrétní hospodářská politika více akcentovala Scénář ekonomické reformy, který vypracovala skupina kolem Václava Klause.

K převaze Klausových myšlenek v hospodářské politice v souvislosti s realizací kroků ekonomických reforem M. Sojka kriticky poznamenává: „*Ale již od samého počátku praktického uplatňování této strategie krok za krokem postupně začínaly převažovat neoliberalní koncepce. Možnost prosazení gradualističtější a méně extrémní varianty transformace české ekonomiky s aktivní, cílevědomou úlohou státu tak byla nakonec ztracena. Některé významné prvky původního scénáře, jako byl program strukturálního rozvoje, industriální a regionální politika byly postupně z uplatňované transformační strategie vypuštěny. Zejména v České republice se tak transformační strategie de facto bohužel vrátila k původnímu Klausovu týmu*“.¹⁸⁵

¹⁸³ Turek, O. (1990), str. 4

¹⁸⁴ Turek, O. (1990), str. 7

¹⁸⁵ Sojka, M. (2002), str. 7

Václav Klaus hodnotí situaci následujícím způsobem: „*Ekonomové byli dlouhou dobu zaváděni na scestí falešným dilematem mezi tzv. gradualismem a šokovou terapií. Tento problém byl založen na falešném předpokladu, že je možné si volit a že je šoková terapie bolestivější a nákladnější, zatímco gradualismus je méně bolestivý a méně nákladný. Dnes je však jasné všem, že čím je proces transformace pomalejší, tím je nákladnější a bolestivější a tím má menší šanci na úspěch.*“¹⁸⁶

Součástí diskuzí o podobu ekonomických reforem byl rovněž spor mezi dvěma vůdčími postavami obou táborů, Václavem Klausem a Valtrem Komárkem. Komárek se stal významnou postavou první fáze reformního procesu, působil jako místopředseda federální vlády, odpovědný za oblast ekonomiky. Byl zároveň ředitelem Prognostického ústavu ČSAV. V. Komárek ve svých veřejných vystoupeních propagoval koncepci, která měla být rozvržena na 4-8 let v optimistickém scénáři a na 8-10 let v pesimistickém. K osobě V. Komárka a možnostem jeho působení v politice se vyjádřil Z. Šulc: „*Měl k dispozici aparát dřívějšího Vládního výboru pro plánování a řízení ekonomiky. Ten však byl silně v zajetí již několik let připravované „poloreformy“ reprezentované tzv. komplexním dokumentem, a proto neschopen překročit svůj stín.*“¹⁸⁷

V roce 1991 v dokumentu *Prognostické reflexe problémů přechodu k demokracii a k tržní ekonomice v ČSFR* se skupina pracovníků Prognostického ústavu ČSAV s výhradami vyjadřuje k pojetí transformace. V. Komárek se v dokumentu obává, že: „*tržní systém okamžitě a bezprostředně zasazený do historicky zakořeněných a dlouhodobě podmíněných hlubokých nerovnovážných (vnitřních i vnějších) stavů ekonomiky nemůže fungovat racionálně.*“¹⁸⁸ Václav Klaus vidí situace odlišně a autory této studie kritizuje: „*Autoři této studie nejsou lidmi věřícími bezvýhradně v přednost tržní ekonomiky, jsou to lidé, kteří chtějí hybridní systém mezi plánem a trhem a kteří předpokládají, že stát musí mít v ekonomice i v budoucnu významnou roli.*“¹⁸⁹

Naopak V. Komárek kontruje neméně silnými slovy, když vládní politikové podle něj: „*nadbíhali radikalizovaným vrstvám obyvatelstva ještě více radikální a zpětnou vazbou dále se radikalizujícími ideově politickými koncepcemi, včetně koncepce reformní. V tomto kontextu byla ekonomická reforma maximálně ideologizovaná a zpolitizovaná a místo vědecky podloženého odborného dokumentu byly předkládány narychlo slepované eklektické soubory učebnicových textů současné standardní makroekonomiky v kombinaci se stereotypními*

¹⁸⁶ Klaus, V. (1995), str. 46

¹⁸⁷ Šulc, Z. (1998), str. 73

¹⁸⁸ Komárek, V. (1991), str. 136

¹⁸⁹ Klaus, V. (1995), str. 47

*návrhy antiinflačních a proexportních monetaristických programů pro rozvojové země.*¹⁹⁰ Václav Klaus považuje tuto kritiku za paradoxní a k jejím autorům poznamenává: „*Je-li formulována autory, kteří většinou tyto učebnice buď nečetli, nebo s nimi v zásadě nesouhlasí, nikdy z nich necitovali ani jedinou větu, a proto my nemáme sebemenší náznak toho, jak se s nimi vypořádali a jak jim rozumějí.*“¹⁹¹

Polemiky těchto dvou politických osobností byly součástí politického a ekonomického života v roce 1990. Zdaleka ne vždy rozhodovalo ekonomické hledisko. Bez zajímavosti není ani názor O. Turka, který se vyjádřil k oběma navrhovaným alternativním postupům při provádění ekonomických reforem a který poukazuje, že nerozhoduje jenom odbornost: „*Dnes bohužel mezi sebou nesoutěží alternativní fundovaná řešení na odborné půdě, ale do soutěže se dostaly spíše dvě koncepce odlišující se navzájem silou svých přívlastků a jakoby také dva ekonomičtí kapitáni ve federální vládě, z nichž jeden již v nové vládě není (myšleno Valtr Komárek – pozn. autor) a také to je příznivou okolností pro vítězství koncepce ministerstva financí.*“¹⁹² Václav Klaus získal tedy v boji s V. Komárkem postupně převahu. V roce 1991 se pak stal předsedou nově založené Občanské demokratické strany (ODS), neboť pochopil, že uspět v soutěži politických stran je pro něj vhodným nástrojem k prosazení svých ekonomických názorů.

5.3. Zavedení vnitřní směnitelnosti měny

Otázka směnitelnosti měny a rychlosti tohoto procesu byla (jak jsem uvedl výše) jedním z ústředních bodů debaty o dvou scénářích ekonomických reforem. Konvertibilitu měny komentoval již J. Švejnar: „*Konvertibilita koruny je formou liberalizace kapitálových plateb a převodů. Argumenty proti konvertibilitě se soustřeďují na možné destabilizující přílivy a odlivy tzv. horkých peněz, v nichž by se odrážely spekulace odborníků s mnoha faktory. Argumenty pro konvertibilitu zdůrazňují, že je zapotřebí dosáhnout přílivu kapitálu a technologií z ciziny. Tyto přílivy a přesuny jsou žádoucí, neboť modernizují ekonomiku, napomáhají přesunům (realokaci) zdrojů a snižují sociální náklady přizpůsobení při přeměně ekonomiky.*“¹⁹³

K problematice směnitelnosti měny se též vyjádřili zastánci gradualističtějšího přístupu k ekonomickým reformám. „*Je třeba čelit iluzím, že národohospodářské stability a konvertibility měny lze dosáhnout pouze operacemi monetární politiky, pouhými úpravami*

¹⁹⁰ Komárek, V. (1991), str. 138

¹⁹¹ Klaus, V. (1995), str. 49

¹⁹² Turek, O. (1990), str. 3

¹⁹³ Švejnar, J. (1990), str. 32-33

měnových kurzů, úroků apod. Zejména pokud jsou používány izolovaně a nekoordinovaně v ekonomice, která ještě nemá zdaleka tržní charakter.¹⁹⁴ Ve svých úvahách dále zdůraznili, že: „i u nás je předpokladem plné směnitelnosti měny především dosažení konkurenceschopnosti (konvertibility) našeho zboží a služeb na světových trzích i podstatné snížení našeho celkového zaostávání na přední světovou úroveň. Krátkodobým cílem může proto být nejprve jen dosažení tzv. vnitřní směnitelnosti měny (jen liberalizace toků zboží a služeb, nikoliv ještě kapitálových toků).“¹⁹⁵ K tomu V. Klaus uvedl: „Nikdo z nás si nedovede představit vytváření konvertibilního zboží bez otevření ekonomiky do světa, to není možné bez liberalizace zahraničního obchodu, to zase bez zavedení konvertibility koruny. Tyto procesy jsou natolik provázané, že je chybné je od sebe jakkoli oddělovat.“¹⁹⁶

O nutnosti zavedení vnitřní směnitelnosti nepochyboval tehdejší předseda Státní banky československé J. Tošovský, který byl zároveň předkladatelem textu Strategie ekonomické reformy: „Dosahnout vnitřní směnitelnosti naší koruny se stává jednou z priorit současné hospodářské politiky. Považujeme řešení tohoto problému za nedílnou součást strategie, kterou bych označil jako návrat k penězům. Dosažení volné směnitelnosti naší měny je tedy součástí politiky, kterou lze charakterizovat jako renesanci peněz.“¹⁹⁷ O rychlosti procesu nastolení směnitelnosti české měny řekl následující: „Za klíčový předpoklad úspěchu reformy považuje vláda otevření čs. ekonomiky okolnímu světu. V tomto kontextu budeme usilovat o postupné, nikoliv však váhavé nastolení směnitelnosti čs. měny a o vytvoření systému reálných měnových kurzů koruny.“¹⁹⁸ K problému zavedení směnitelnosti měny hovořili i K. Dyba a Z. Drábek: „Plná směnitelnost měny pro zbožové, kapitálové a další transakce včetně směnitelnosti pro obyvatelstvo nebude okamžitá. Domníváme se, že je nutné zavést částečnou konvertibilitu měny poměrně velmi rychle; takto se bude konvertibilita týkat převážné části transakcí na běžném účtu, avšak bude omezovat i nadále transakce na kapitálovém účtu.“¹⁹⁹

Volně konvertibilní koruna může být podle některých pouze jakýmsi vyústěním či důsledkem ekonomického vývoje, tedy určitým cílem. Nad tím se zamýšlel P. Chvojka: „Směnitelnost dané národní měny a s tím spojená tvorba reálné ceny této měny, tj. jejího kurzu, jsou vlastně vnějším projevem – výslednicí – určité (dané či zvolené) míry otevřenosti celé ekonomiky. Volná směnitelnost je završením vývoje k této otevřenosti (či, jinak nazíváno,

¹⁹⁴ Prognostický ústav ČSAV (1990), str. 19

¹⁹⁵ Prognostický ústav ČSAV (1990), str. 26

¹⁹⁶ Klaus, V. (1995), str. 53

¹⁹⁷ Tošovský, J. (1993), str. 649

¹⁹⁸ Tošovský, J. (1990), str. 150

¹⁹⁹ Drábek, Z., Dyba, K. (1990), str. 610

*základním předpokladem této otevřenosti a její reprodukce).*²⁰⁰ J. Tošovský měl na věc jiný názor: „*Konvertibilní koruna není sama o sobě cílem, ale je jedním z prostředků pro dosažení nezbytné funkční otevřenosti a racionálně fungující ekonomiky. Z hlediska centrální banky považujeme za hlavní úkol vrátit patřičné funkce těm faktorům, které působí bezprostředně na peníze a které spoluvytvářejí jejich konvertibilní kvalitu. Jsou to především ceny, kurz, bankovní úvěry a měnová politika,*“²⁰¹

J. Tošovský pokračoval: „*Cílem je, aby československá koruna byla měnou se stabilní kupní silou. Do tradičního střetu se zřejmě dostane udržování stabilní vnitřní kupní síly a udržování stability vnější kupní síly, s kurzem. Prioritu budou mít vnitřní měnová kritéria, takže kurzová politika je bude respektovat, a to i za cenu určitého devalvačního postupu. Chceme – a vláda na tom bezpodmínečně trvá – podstatně snižovat dynamiku úvěrů poskytovaných bankami do vnitřní ekonomiky. Chceme už od roku 1991 dosáhnout alespoň toho, aby našim podnikům a organizacím – a podle devizového vývoje i obyvatelstvu – byl umožněn volný platební styk s cizinou prostřednictvím koruny, tedy pro rezidenty volné dostupnosti cizích měn. V tomto prvním kroku jde tedy o dosažení stavu, který se běžně označuje jako vnitřní směnitelnost.*“²⁰²

Také se objevily některé obtíže, které musely zahrnout tvůrci hospodářské politiky při zavedení systému vnitřní směnitelnosti naší měny. Nepříjemnou okolností byla špatná struktura a úroveň československé výroby především v souvislosti se ztrátou pozic na světových trzích (rozpad RVHP, krize v Perském zálivu a sjednocení Německa). Prohlubovala se ekonomická nerovnováha charakterizovaná neúměrným růstem agregátní poptávky. Navíc došlo k nepříjemnému poklesu efektivnosti výroby a s tím byl spojen pokles hospodářského růstu

K 1. lednu 1991 byla spuštěna ekonomická reforma, jejíž součástí se stalo zavedení vnitřní směnitelnosti československé měny. Předpoklady pro její zavedení byly vytvořeny přijetím devizového zákona, devalvací koruny, poskytnutím půjčky od MMF a přijetím dočasných regulačních opatření na ochranu platební bilance. Koncepce vnitřní směnitelnosti měny jako přechodného stavu na cestě k plné konvertibilitě byla založena na povinném odprodeji devizových inkas bankám a možnosti volného nákupu deviz k úhradám do zahraničí od bank za Kčs pro operace na běžném účtu platební bilance, uplatněním jednotného devizového kurzu, vyloučení oběhu cizích měn v národní ekonomice, regulaci

²⁰⁰ Chvojka, P. (1991), str. 448

²⁰¹ Tošovský, J. (1990), str. 651

²⁰² Tošovský, J. (1990), str. 652

devizové rovnováhy makroekonomickými zásahy centra při uplatnění různých měnových nástrojů

Systém vnitřně směnitelné měny byl popsán v zákonu č.528/1990 Sb., účinném k 1. lednu 1991. Zavedení interní směnitelnosti čs. koruny v roce 1991 na jedné straně umožnilo podnikové a bankovní sféře navazovat přímé kontakty se svými zahraničními partnery, na druhé straně však byly domácí subjekty nuceny přijmout rizika pohybu devizového kurzu.

Domácnosti a podniky získaly nové možnosti přístupu k devizám. Domácí podniky získaly volný přístup ke konvertibilním měnám, přičemž systém byl nastaven tak, aby měl jakýkoliv podnik při stávajícím měnovém kurzu garantován libovolný prodej deviz v jakémkoliv množství, při dodržení pravidel liberalizovaných obchodních transakcí. Vznikala nabídková povinnost při stávajícím měnovém kurzu, kdy devizové příjmy musely být prodány autorizovaným domácím bankám, přičemž až na výjimečné případy nebylo povoleno vedení devizových účtů. Přístup domácností k devizám byl regulován devizovými limity, které omezovaly a garantovaly množství deviz pro domácnosti, přičemž velikost těchto devizových limitů byla postupně a průběžně zvyšována ze 70 dolarů (tj. 2000 Kčs) v roce 1990 na 3570 dolarů (tj. 100 000 Kčs) v roce 1995.

Odstranila se téměř všechna omezení týkající se běžného účtu platební bilance. Změny potom následovaly poměrně rychle. Již v únoru 1991 byl například uvolněn převod zisků a dividend do zahraničí a v dubnu 1991 došlo ke zvýšení limitu nákupu deviz občany za turistickým účelem z 2000 Kčs na 5000 Kčs.

Změny v lednu 1991 se musely nutně odrazit též na struktuře státního rozpočtu. Tehdejší náměstek ministra financí I. Kočárník k tomu uvedl: „*Velmi důležitým činitelem, který vnáší pochybnosti do našich rozpočtových úvah, je skutečnost, že rok 1991 je rokem frontálního nástupu ekonomické reformy. Liberalizace cen (vnitřní směnitelnost koruny, privatizace, změny v systému daně z obratu) a sociální důsledky nového modelu hospodaření velmi intenzivně ovlivnily rozpočtové hospodářství. Bude tedy nutné mnohem větší pozornost než v minulých letech věnovat vývoji rozpočtového hospodaření v průběhu roku a operativně reagovat na případné změny ekonomických podmínek a jejich důsledky.*“²⁰³ Pomocí finanční politiky a státního rozpočtu se usilovalo o blokování inflačního procesu v čs. ekonomice a zabránění roztočení inflační spirály. K tomu bylo nutné uskutečňovat restriktivní finanční politiku. V souvislosti s charakterem ekonomické reformy získala nový obsah měnová politika, která měla přispět ke stabilizaci cenové hladiny a udržení zavedeného systému vnitřní směnitelnosti ve spojení s funkčností měnového kurzu. Vrchní ředitel SBČS Praha J.

Vít k tomu poznamenal: „Tyto cíle v zásadě předurčily nutnost restriktivního (v počáteční fázi výrazně restriktivního) charakteru měnové politiky. Nešlo tudíž o otázku volby, ale o nutnou reakci na přijatý charakter ekonomické reformy.“²⁰⁴

V srpnu 1991 vyjádřil J. Tošovský spokojenost s dosavadními výsledky: „Po osmi měsících fungování systému vnitřní směnitelnosti můžeme konstatovat, že je to systém, který působí pozitivně v linii záměrů Scénáře ekonomické reformy. Dosavadní vývoj platební bilance a dosavadní vývoj peněžní poptávky po devizách ukazují jeho průchodnost. Vývoj devizových rezerv je uspokojivý. Na začátku roku činily zhruba 1,2 mld. USD a v souvislosti s lednovým čerpáním úvěrové tranše od MMF se výrazně zvýšily na 2 mld.USD ke konci srpna. Platební bilance se vyvíjí velmi pozitivně.“²⁰⁵

J. Tošovský si uvědomoval, že: „Rozhodujícím faktorem však zůstává reálný stav ekonomiky, resp. dosažení takové její výkonnosti, aby byla spolehlivým základem tzv. dobrých peněz. Konvertibilita, má-li být reálnou, musí mít pevnou základnu především v adekvátním efektu výroby, resp. v jejím poměru ke světu. Tendence k rovnováze vůči cizině je odvislá od potenciálu našeho postavení v mezinárodním obchodě, kdy domácí produkce musí mít pro cizinu takové technické a ekonomické parametry, které odpovídají kritériím trhu, na nichž se má naše koruna uplatnit. Lze to vyjádřit tak, že dlouhodobě se ke konvertibilní koruně lze dopracovat jen přes konvertibilní zboží.“²⁰⁶

V ostrém kontrastu s rozsáhlou liberalizací běžného účtu byl naopak zvolen zcela odlišný přístup u transakcí na kapitálových účtech. Záměrem omezitějšího přístupu k režimu vnitřní směnitelnosti u finančních operací na kapitálovém účtu bylo vytvoření takového prostředí, které by podněcovalo příliv přímých zahraničních investic s cílem přinést potřebnou restrukturalizaci podniků a privatizaci podnikového sektoru. Podpora portfoliových investic měla za úkol přinést rozvoj kapitálového trhu.

V počátcích ekonomické reformy se vyskytly obavy z finanční krize a z diskreditace celé hospodářské změny (zejména u veřejnosti). Opatrnější přístup byl zvolen v důsledku prozatím nevhodných podmínek pro rozsáhlejší liberalizaci a z důvodu rizika spekulativního kapitálu, jenž by mohl vážně rozkolísat finanční trhy, případně ohrozit udržení fixního měnového kurzu.

Velmi liberální přístup k transakcím na běžném účtu vedl k nutnosti změny přístupů k transakcím na kapitálových účtech. Po zavedení liberalizace na běžných účtech došlo

²⁰³ Kočárník, I. (1991), str. 1

²⁰⁴ Vít, J. (1992), str. 53

²⁰⁵ Tošovský, J. (1991), str. 340-41

²⁰⁶ Tošovský, J. (1991), str. 342

postupem času k poměrně omezenému zajišťování transakcí na kapitálovém účtu a jejich kontrola trochu ztratila na efektivitě. Muselo nutně docházet k postupnému pohybu kapitálu v čase. Uvědomoval si to i J.Vít: „Vzhledem k tomu, že systém vnitřní směnitelnosti je přechodná forma na cestě k plné konvertibilitě, budou v průběhu roku 1992 hledány vhodné formy postupné liberalizace kapitálového účtu platební bilance (např. u přímých investic)“²⁰⁷

Velkým příslibem pro budoucnost měly být přímé zahraniční investice. Ovšem skutečné podmínky pro zahraniční investory byly vzdálené programům, které představily srovnatelné země a které se staly skutečným motivem pro zahraniční podniky investovat v těchto zemích. U nás získaly převahu názory, které v podstatě popíraly výhodnost investičních pobídek a stimulů zahraničních investorů. Zvýhodňování bylo podle některých odborníků v příkrém rozporu s principy tržní ekonomiky a ve svém důsledku pro ekonomiku nezdravé.

Zásadní pobídky pro zahraniční investory měly být podle této argumentace určitá makroekonomická a politická stabilita a také atraktivita daná geografickou polohou naší země v Evropě. Tato v zásadě racionální úvaha ovšem narážela na bariéru v podobě určitého konkurenčního boje mezi postkomunistickými zeměmi o tolik potřebné zahraniční investice. Ostatní země nejenže svůj zájem veřejně deklarovaly, ale v praktické politice použily různé programy a systémy zvýhodnění. Je potom více než logické, že náš přístup znamenal pro naši zemi menší příliv zahraničních investic ve srovnání s jinými bývalými centrálně plánovanými ekonomikami.

Samotný devizový zákon garantoval volnou repatriaci investičních výnosů (tj. zisků, dividend a úroků) a také investovaného kapitálu. Zakrátko byly odebrány krátkodobé portfoliové investice z garancí volného odlivu. Jednalo se o ty, jejichž splatnost byla kratší než jeden rok. Další transakce byly, jak jsem v podstatě nastínil na předchozích řádcích, zakázány a nebo jejich uskutečnění bylo možné získat pouze cestou povolovacího řízení.

Devizový zákon se v dalším průběhu příliš neměnil, ale postupem času byl jinak vykládán v otázce pohybu kapitálových toků. K pochopení procesu mohou posloužit slova O. Dědka: „Bylo by značně zkreslené hodnotit faktické fungování režimu vnitřní směnitelnosti pouze podle platných paragrafů devizového zákona. Zatímco na jedné straně dikce tohoto zákona se nezměnila vůbec, popř. jen nepatrně, na straně druhé celkové legislativní prostředí a každodenní praxe rychle posouvaly českou ekonomiku k vyšší mobilitě kapitálových toků.“

Z právního hlediska významný průlom do zamýšleného uspořádání vycházel z bilaterálních dohod o podpoře a ochraně zahraničních investic. Tyto dohody, které vesměs jen v obecné poloze hovořily o investicích, tak implicitně zakládaly nárok na stejné zacházení

²⁰⁷ Vít, J. (1992), str. 58

*pro repatriaci výnosů dlouhodobých forem investování, tak implicitně zakládaly nárok na stejné zacházení pro repatriaci výnosů dlouhodobých forem investování, jakož i výnosů z krátkodobé přítomnosti na českém kapitálovém a peněžním trhu. Nákupem a prodejem cenných papírů (tj. simulování portfoliové investice) šlo pak jednoduše pod tento nárok vtěsnat repatriaci jakýchkoliv peněžních prostředků. Jinými slovy, uvedené mezinárodní úmluvy, které jsou nadřazeny právními normám, efektivně prolamovaly diskriminační přístup k odlivu krátkodobého kapitálu, jak je předjímal devizový zákon.*²⁰⁸

Systém směnitelnosti naší měny v praxi tedy umožňoval nerezidentům, aby drželi u našich domácích bank své účty v korunách. Nerezidenti získali nejen možnost provádět platby v korunách s rezidenty, ale i mezi sebou.

Devizový zákon se pozměnil pouze jednou, když byl v dubnu 1992 přijat zákon č.228/1992 Sb. V něm byl okruh subjektů podléhající vnitřní směnitelnosti rozšířen o fyzické osoby podnikající na základě živnostenského listu v souladu s pravidly živnostenského zákona. Tím se zrovnoprávnilo postavení všech podnikatelských subjektů, které mohly bez omezení získat devizové prostředky, ale měly na druhé straně nabídkovou povinnost.

5.4. Volba kurzového režimu po roce 1989

Jako první uvedl své úvahy na téma volby kurzového režimu J. Švejnar: *„Odpověď na otázku, zda optimální je režim pevných či pružných devizových kurzů, závisí na tom, vidíme-li v devizovém kurzu cenu faktorů, poměr cen komodit či aktiva. První dva pohledy vyžadují pružné kurzy, naproti tomu třetí dává přednost kurzům pevným. Názor, který v devizovém kurzu vidí cenu výrobních činitelů, je v podmínkách rychle se přeměňující socialistické ekonomiky zřejmě nejvhodnější.*²⁰⁹

Před samotnou liberalizací cen v roce 1991 se debaty věnující se kurzové politice soustředily na systém devizového kurzu, podle něhož bude určován. Režim měnového kurzu byl široce diskutován ve všech postkomunistických státech. Všechny tranzitivní země věděly hned na počátku, že musí projít velmi výraznými změnami, obdobím makroekonomické stabilizace, která bude nevyhnutelně doprovázena rozsáhlými šoky, jež mohou výrazně ovlivnit hospodářský chod země. V souvislosti s předpokládanou velkou otevřeností těchto ekonomik a znovu se zapojením do mezinárodní spolupráce, je volba režimu měnového kurzu velice důležitá.

²⁰⁸ Dědek, O. (2000), str. 23

²⁰⁹ Švejnar, J. (1990), str. 32

Kurzový režim, který by zvolen u nás na počátku transformace, je podle ekonomické teorie nazván pevným (fixním). Václav Klaus považuje fixní měnový kurz za: „*výchozí bod ukotvení ekonomiky a jako srozumitelný signál pro všechny domácí i zahraniční ekonomické subjekty o záměrech naší politiky do budoucnosti.*“²¹⁰ Rozhodnutí o jeho zavedení bylo učiněno během jednání Mezinárodního měnového fondu v rámci příprav stand-by programu, na jehož základě měl MMF poskytnout Československu výraznou finanční pomoc (MMF od počátku prosazoval fixní měnový kurz). Argumentem pro zavedení tohoto systému měnového kurzu byla například poměrně vysoká míra otevřenosti naší ekonomiky, která s sebou přinášela riziko velmi častých výkyvů devizového kurzu s možnými dlouhotrvajícími následky. V Československu na počátku 90. let neexistoval rozvinutý devizový trh. SBČS navíc nemohla svými nástroji účinně omezovat volně se pohybující plovoucí kurz

Cílem zavedení pevného kurzu bylo vytvoření pevného bodu pro všechny další liberalizační změny. Úvaha o měnovém kurzu jako o určité kotvě v naší hospodářské politice znamenala velmi rigidní kurzový režim jen s velmi úzkým manipulačním prostorem. Jak uvedl A. Bulíř: „*Fixní devizový kurz měl napomoci převodu struktury světových relativních cen do vnitřní ekonomiky. Použití devizového kurzu jako nominální kotvy bylo překvapivě účinné. Československo je jedinou postkomunistickou zemí, která nemusela devalvovat svou měnu po dobu dvouapůl roku a nevytvořila současně deficit platební bilance.*“²¹¹

S prodlužováním doby trvání fixního devizového kurzu se postupně snižovaly pro domácí subjekty náklady financování ze zahraničních zdrojů. Zvyšovala se atraktivita investování do českých aktiv v důsledku důvěry v kurzovou stabilitu a vyšších reálných výnosů. Navíc existovala i výborná čísla vypovídající o stavu českého hospodářství, vysoká politická stabilita a i jiné faktory přispívající k vysoké důvěře v naši republiku. P. Zahradník k tomu poznamenal: „*Je nesporné, že právě politika devizového kurzu a vnější měnová politika, počínaje zejména lednem 1991, patří mezi nejúspěšnější segmenty – není-li vůbec segmentem nejúspěšnějším – ekonomické transformace u nás. Vývoj platební a obchodní bilance, velmi stabilní vývoj devizového kurzu po celé toto transformační období, doprovázené minimálně dvěma významnými – jednorázovými – cenovými skoky, i výše devizových rezerv mohou naplňovat optimismem. Důsledkem pak může být i pozitivní posun v názorech renomovaných světových ekonomických institucí na úspěšnost devizové politiky u nás. Úspěšnost je o to*

²¹⁰ Klaus, V. (1995), str. 126

²¹¹ Bulíř, A. (1993), str. 196

významnější, že podobný výsledek nebyl zaznamenán v žádné z dalších postkomunistických zemí. ²¹²

V roce 1995 dosáhlo množství zahraničního kapitálu v ČR úrovně 18 % HDP.²¹³ Tato úroveň byla již tak enormně vysoká, že se výrobní kapacity nemohly okamžitě přizpůsobit a zahraniční kapitál přispíval k inflaci. Začaly se poprvé ve větším měřítku objevovat názory zpochybňující opodstatněnost a udržitelnost fixního devizového kurzu. Vyskytly se též obavy z přílivu spekulativního kapitálu. V polovině roku 1995 přistoupila ČNB k zavedení limitů na krátkodobé otevřené pozice domácích bank vůči nerezidentům s cílem zabránit přílivu krátkodobého spekulativního kapitálu.

Fixní devizový kurz naší měny se stal jedním z klíčových nástrojů přispívající ke stabilitě, zejména po cenové liberalizaci. Kurz přispěl k zamezení inflační spirály a k důvěryhodnosti české hospodářské politiky. Postupem času přestaly výhody převažovat a fixní devizový kurz již ztrácel schopnost udržovat vnitřní a vnější rovnováhu. Ze začátku bránil inflačním tlakům, poté byl naopak jedním z důležitých činitelů udržujícím míru inflace na určité úrovni a nebylo možné ji bez opuštění tohoto kurzového režimu stlačit dolů. V. Kreidl k tomu v roce 1995 uvedl: *„Kurz měl sloužit jako stabilizující faktor v jinak turbulentním prostředí transformační ekonomiky. Fakt, že tato politika byla v počáteční fázi úspěšná, však neznamená, že není namístě diskuze o dalším vývoji kurzového systému.*

Česká republika není v situaci, kdy by společně se západoevropskými zeměmi tvořila optimální zónu pro jednotnou měnu (nebo pro pevný kurz), protože nebude pravděpodobně v nejbližší budoucnosti čelit podobným šokům, protože mobilita výrobních faktorů je nízká a protože si nemůžeme být jisti pružností našich reálných mezd. Proto se mi nejvíce politika kurzu nastaveného dlouhodobě na konstantní úrovni jako prospěšná a trvale udržitelná. Je nicméně pravděpodobné, že do budoucna se s růstem vzájemného obchodu a vzájemné provázanosti výrobních procesů splnění uvedených podmínek přiblížíme. ²¹⁴

5.5. Kurzová politika po roce 1989

Před rokem 1989 byla kurzová politika velmi rigidní a to znemožňovalo možnost reakce na platebně bilanční vztahy v oblastech volně směnitelných měn či převoditelného rublu. Důležitou otázkou tedy byla rovněž změna devizového kurzu koruny. Úvodní debaty v roce 1990 se zabývaly především stanovením výše výchozího kurzu. Odborníci museli vzít v

²¹² Zahradník, P. (1993), str. 108

²¹³ Jonáš, J. (1997), str. 200

²¹⁴ Kreidl, V. (1995), str. 20

úvahu především vliv kurzu na míru inflace prostřednictvím zdražení (tento bod se týkal především dovozních vstupů), jeho význam pro stimulaci exportu a také vliv na devizové rezervy a s tím eventuální možnost zahraničního zadlužení. O úkolech kurzové politiky hovořil v tomto období rovněž P. Vojtíšek: „*Stěžejním úkolem kurzové politiky bude zabezpečit propojení vnitřních a vnějších hodnotových okruhů, a tím umožnit postupné otevírání čs. ekonomiky. Aktivní kurzovou politikou bude SBČS podporovat tvorbu devizových zdrojů ve volně směnitelných měnách a snižování aktiv v měnách v SZ. S tím, jak bude docházet k obnovování vnitřní a vnější ekonomické rovnováhy a k propojování tuzemských a zahraničních cen, se bude rozšiřovat prostor pro působení kurzové politiky ve prospěch proexportního rozvoje národního hospodářství při současném zabezpečování stability kupní síly čs. koruny a bránění nežádoucím inflačním tlakům v čs. ekonomice.*“²¹⁵

Počátkem roku 1990 byl sjednocen obchodní kurz pro obchodní a neobchodní platby na úrovni 17 Kčs/USD. Tato úroveň kurzu znamenala devalvaci ve výši 44 % pro neobchodní platby a 14 % pro obchodní platby. Turistický kurz byl přitom 38 Kč/USD, tudíž byl velmi nadhodnocený.²¹⁶

Úpravy kurzu měny pro transakce ve směnitelných měnách byly ovšem doplněny o vznik kurzu pro transakce v převoditelných rublech, přičemž od ledna 1990 existovaly tři takové kurzy, pro různé skupiny zemí.

Prvním krokem ke zrealnění devizového kurzu se stala mírná devalvace začátkem ledna roku 1990. V průběhu roku 1990 se potom přistoupilo k provedení další devalvační úpravy kurzu československé měny ke směnitelným měnám. Cílem úprav bylo realistické přiblížení výše kurzu, zejména s ohledem formování tržních podmínek. Podle většiny názorů se jednalo o nevyhnutelný krok. „*Současná úroveň kurzu čs. měny (rok 1990 – pozn.) k volně směnitelným měnám, založená v netržním prostředí centrálního rozdělování deviz, reálnému vztahu nabídky a poptávky po devizách neodpovídá. V podmínkách plné liberalizace zahraničního obchodu je neudržitelná. Její zachování by v podmínkách vnitřní směnitelnosti čs. měny bylo možné jen díky devizovým intervencím na devizovém trhu, což by znamenalo enormní tlak na čerpání devizových zdrojů ze zahraničí, na růst zadluženosti. Proto je nezbytné poptávku po devizách na devizovém trhu regulovat a zároveň tvorbu deviz exportem zboží a služeb stimulovat podstatným zrealněním (devalvací) kurzu čs. koruny vůči volně směnitelným měnám.*“²¹⁷

²¹⁵ Vojtíšek, P. (1990), str. 155

²¹⁶ Jonáš, J. (1997), str. 184

²¹⁷ Kolektiv, Finance a úvěr (1990), str. 697

U odborníků z Prognostického ústavu ČSAV se ale vůbec nesetkala devalvace měny s pochopením: „Klíčovým sporným bodem, který by mohl vyvolat prudkou inflaci, je výrazná devalvace měny. I první letošní kroky tímto směrem jsou varující. Navzdory devalvací koruny o 17 % klesl v 1. pololetí volnoměnový vývoz (index činil 98.8). Stimulační účinek devalvace při vývozní expanzi se nedostavil, avšak vývozci snadněji získali vyšší příjmy v korunovém vyjádření (index 117 %).²¹⁸ K výši turistického kurzu koruny připomínali: „Významným prostředkem proti zhoršování na spotřebitelském trhu by mělo být zrealnění silně devalvovaného turistického kurzu koruny a jeho přiblížení k paritě kupní síly. Skoková devalvace zde působí velké národohospodářské ztráty a bezúplatný únik národní práce do zahraničí.“²¹⁹

V. Komárek rovněž kritizoval devalvací měny: „Konsekventním důsledkem devalvace je nákladová inflace uvnitř ekonomiky, neboli devalvace znamená dovoz inflace.“²²⁰ V. Komárek odmítá celou devalvační koncepci, která podle něj: „zapůsobila ještě šířeji a negativněji. Byla totiž nedílně spojena s ambiciózním pokusem o konvertibilitu měny a otevření ekonomiky na této bázi.“²²¹ V. Klaus polemizoval: „Něco se v ekonomice muselo pohnout a je iluzí, že by se ceny mohly při zmrazeném, nerovnovázném kurzu pohybovat směrem dolů. Jedinou cestou bylo nastolit rovnovážný měnový kurz a přizpůsobovat ceny kurzu. Opačný proces znamená zcela netržní, dirigistické řešení, které vyžaduje obrovské centrální zásahy na dost dlouhou dobu.“²²²

Všechny důsledky devalvace kurzu měny nebyly pro ekonomiku žádoucí. „Devalvace čs. měny z hlediska vývozu (nezaslouženě) zvýhodnila i podniky neefektivní, do té doby ztrátové, jejichž rozvoj není pod národohospodářským zorným úhlem perspektivní. Ke zvýšení čs. vývozu dochází mimoto ve věcně nežádoucí struktuře. Záporně působí i to, že se devalvací zároveň zdražuje čs. dovoz. Pro docílení vyrovnanosti platební bilance je to sice pozitivní moment, zdražuje se však přitom i dovoz, jehož smyslem by mělo být nahrazení vlastní neefektivní výroby a ozdravení dosavadních strukturálních relací. Čs. výroba jako celek se devalvací dostala pod – ne vždy jen příznivě působící – tlak dovozních vstupů,“²²³ uvedl P. Chvojka.

V průběhu roku 1990 došlo k další devalvací kurzu naší měny. 15. října 1990 byl oficiální kurz devalvován na 24 Kčs/USD (snížení kurzu koruny k USD o 54,54 %) a turistický kurz na

²¹⁸ Prognostický ústav ČSAV (1990), str. 22

²¹⁹ Prognostický ústav ČSAV (1990), str. 19

²²⁰ Komárek, V. (1991), str. 140

²²¹ Komárek, V., 1991, str. 140

²²² Klaus, V. (1995), str.52

30 Kčs/USD. K tomu uvedl J. Daněček: „*Po zavedení vnitřní směnitelnosti měny, se diskuze zaměřila především na to, jaký výchozí devizový kurz nezbytný k udržení vnitřní směnitelnosti měny lze považovat za rovnovážný. Rozhodování mezi kurzy 20 Kčs/USD a 24 Kčs/USD a diskusi o nezbytné míře devalvace ukončila nakonec vláda, když v polovině října 1990 provedla v předstihu, pod tlakem vnějších i vnitřních negativních dopadů na platební bilanci devalvaci čs. měny na úroveň 24 Kčs/USD.*”²²⁴

Z. Drábek a K. Dyba tuto devalvaci vítali, ale pochybovali: „*zda tato devalvace je dostatečná. Černý kurz koruny (a rovněž turistický kurz, který se nyní pohybuje na úrovni dřívějšího černého kurzu) je přibližně dvakrát vyšší než nedávno zvolený fixní kurz pro obchodní transakce. Při všech výhradách k vypovídací schopnosti turistického kurzu, resp. černého kurzu, to naznačuje, že kurz je pro mnohé transakce nadhodnocen a že někteří dovozci jsou ochotni zaplatit mnohem větší cenu za jednotku zahraniční měny, než je oficiální kurz po devalvaci. Lze tedy očekávat tlaky na měnový kurz, které povedou zřejmě k dalším devalvacím měnového kurzu.*”²²⁵

V závěru roku 1990 se rozebíral další možný devalvační krok, přičemž se pracovalo se dvěma scénáři úrovně kurzu – s kurzem ve výši 24 Kčs/USD a 28 Kčs/USD. Ovšem na základě pokračujícího odlivu devizových rezerv se přistoupilo ke druhé variantě s 28 Kčs/USD. Stalo se tak 28. prosince 1990 v rámci odstranění režimu dvojího kurzu. Kurz 28 Kčs/USD znamenal devalvaci proti kurzu obchodních a neobchodních plateb o 17 %, ale revalvaci o 12 % oproti současné výši turistického kurzu koruny. Touto operací byly stanoveny zároveň podmínky pro vnitřní směnitelnost koruny od 1. ledna 1991. Jak jsem již zmínil, byl zároveň sjednocen devizový kurz pro obchodní a neobchodní platby.²²⁶

Vzhledem k předchozím kurzovým úpravám byl kurz pro obchodní platby v průběhu roku 1990 devalvován o 45 %. Za účelem ochrany platební bilance byla navíc zavedena dovozní přírážka ve výši 20 %.²²⁷ Celkově devalvovala koruna o 113 % na úroveň 27,9 Kčs/USD. Takto stanovený kurz se podstatně odlišoval od propočtů založených na principu paritní kupní síly, která se v roce 1989 odhadovala v rozmezí 10-11 Kčs/USD.²²⁸ Tuto diferenci vysvětloval V. Klaus následovně: „*Kdybychom měli doma dokonalý trh, kdybychom měli plně otevřenou ekonomiku a liberalizovaný zahraniční obchod, kdyby drtivá většina produkce procházela zahraničním obchodem, kdybychom měli liberalizovaný finanční systém,*

²²³ Chvojka, P. (1991), str. 456

²²⁴ Daněček, J. (1991), str. 152

²²⁵ Drábek, Z., Dyba, K. (1990), str. 596

²²⁶ Mervart, J. (1991), str. 173

²²⁷ Jonáš, J. (1997), str. 188

*kdyby neexistovala spekulace a velmi rozdílné hodnocení budoucnosti, kdybychom žili ve světě jistoty ohledně budoucnosti, pak by se měnový kurz snad mohl rovnat kurzu, vypočtenému na základě parity kupní síly.*²²⁹ Kritikům, kterým se nelíbí že je kurz měny nižší než parita kupní síly vzkazoval: „*Mají pravdu, protože je tomu skutečně tak, ale nemají pravdu v tom, že je to chyba. Naopak.*“²³⁰ Prostředí výrazně podhodnoceného kurzu patřilo k záměrům tehdejší vlády a bylo součástí reformních opatření. Takto zvolený kurz (potažmo i kurzový režim) byl logickým doprovodným opatřením restriktivní politiky. V opačném případě totiž hrozilo, že vysoká míra inflace začne tlačit na velké zhodnocování kurzu. Tato opatření s sebou přinesla velký inflační skok. V prvním transformačním roce byla míra inflace 56,6 %, přičemž se usuzuje, že se podhodnocený kurz na tak velkém cenovém skoku podílel více než z 50 % (někteří ekonomové odhadují tento vliv na 70 %).²³¹

Svou roli sehrál i stav finančních trhů. Finanční trhy se nacházely teprve v počátečním stadiu vývoje a nehrály zpočátku významnou roli v toku peněz. Ekonomika byla v podstatě uzavřena na kapitálovém účtu platební bilance a zároveň tedy izolována od měnových účinků kapitálových toků. Tím tedy byl tlak na kurz z této strany poměrně zanedbatelný. K velké důvěryhodnosti kurzové politiky přispěla i výše reálných mezd. Inflační skok byl tak neočekávaný, že se nezvýšily podle něj nominální mzdy. Reálné mzdy tedy klesly o 26 % a tento výkyv byl eliminován jen velmi postupně. Příznivě působila na kurz i poměrně restriktivní fiskální politika.

Podhodnocený kurz skutečně významně přispěl ke stabilitě, ke zmírnění výkyvů a bylo dokonce dosaženo přebytkové obchodní bilance. Mezi negativa působení podhodnoceného kurzu měny patří, že domácí podniky nebyly dále restrukturalizovány a nerozvíjela se konkurence takovým způsobem, jak by ekonomika potřebovala. Naopak se uživily i ty podniky, které by za normálních tržních podmínek musely ukončit svou činnost. Různé dopady měkkého měnového kurzu si uvědomovala především centrální banka, která se obávala zejména vyšší inflace.

Výrazná devalvace měny a vysoce kompetitivní kurz přispěly k rychlému růstu vývozu. Tento jev měl blahodárny účinek na výši devizových rezerv. Na úroveň devizových rezerv měla vliv vydatná zahraniční pomoc od Mezinárodní měnového fondu. MMF, který počátkem roku 1991 schválil půjčku pro Československo za účelem posílení devizových rezerv a

²²⁸ Durčáková, J., Mandel, M. (2000), str. 316

²²⁹ Klaus, V. (1995), str. 121-122

²³⁰ Klaus, V. (1995), str. 83

²³¹ Dědek, O. (2000), str. 39

zároveň ve prospěch zvýšení důvěry v kurzový režim. Výše půjčky byla stanovena zhruba na 1,8 mld. USD, přičemž v lednu MMF uvolnil 0,7 mld. USD.

Pokles míry inflace a růst devizových rezerv přispěly k ochabnutí tlaku na československou měnu. V průběhu roku 1991 se tento tlak zmenšil na minimum. Navíc se podařilo získat příslib od Světové banky na dalších 1,5 mld. USD. Půjčky od významných věřitelů, přímé zahraniční investice a také nová emise obligací vydaná SBČS zapříčinily zdvojnásobení rezerv centrální banky, které dosáhly 1,4 mld. USD.²³²

Důvěryhodnost devizového kurzu se v průběhu roku 1991 prudce zvýšila zejména v důsledku nižší míry inflace než se původně očekávalo. Stalo se tak mj. zásluhou poměrně příznivého vývoje platební bilance a zvýšení výše devizových rezerv. M. Ondráček, bývalý pracovník studijně-výzkumného centra Federálního ministerstva financí, k tomu poznamenal: *„Lze oprávněně říci, že měnový vývoj v letech 1991-1992 i vývoj současný potvrzuje opodstatněnost provedené kurzové úpravy. Nasazené měnové parametry vyjadřují dodnes reálné hodnotové poměry v reprodukčním procesu, což se průběžně ověřuje režimem vnitřní směnitelnosti pro podnikatelskou sféru bez rušivého dosahu na vyrovnanost platební bilance.*

Za závažný projev - i když okrajového významu – reálnosti platného kurzu je možné považovat např. fakt, že po jeho zavedení pominul jeden z podstatných důvodů pro vznik černého devizového trhu. Problém, s nímž si nebyl po léta s to poradit celý rozvětvený policejní aparát, byl vyřešen odstraněním základních příčin jeho existence.“²³³

Počáteční podoba měnového kurzu stanovovala kurz české měny ke směnitelným měnám v souladu s aritmetikou měnového koše. Koruna byla ze začátku fixována ke koši pěti měn: americkému dolaru, německé marce, švýcarskému franku a britské libře. Systém lze charakterizovat jako systém měnového kurzu interně směnitelné měny vázané na individuální měnový koš. Výhody fixování domácí měny vůči měnovému koši uvádí M. Mandel: *„Změna devizového kurzu vůči měnovému koši odráží změnu celkového postavení domácí měny na devizovém trhu. Celková prognóza (text se zabývá prognózováním vývoje devizového kurzu čs. měny pro rok 1992 – pozn. autor) nemůže být tedy zkreslena ojedinělou apreciací či depreciací (zhodnocením či znehodnocením) domácí měny v jediném bilaterálním kurzu. Z hlediska vnějšího ekonomického prostředí proto postačuje sledovat pouze hlavní vývojové trendy ve světovém hospodářství.“²³⁴* Přesná struktura vypadala následovně: 45,52 % DEM,

²³² Jonáš, J. (1997), str. 189

²³³ Ondráček, M. (1994), str. 72

²³⁴ Mandel, M. (1992), str. 80

31,34 % USD, 12,35 % ATS, 6,55 % CHF, 4,214 % GBP.²³⁵ Toto složení mělo platnost od 28. 12. 1990 do 1. 1. 1992. Složení přitom mělo podléhat periodickým úpravám.

Od 2. 1. 1992 platila nová struktura koše pěti měn vázaných na českou korunu: 49,07 % USD, 26,15 % DEM, 07 % ATS, 3,79 % CHF a 2,92 % FRF.²³⁶ Významnější změny nastaly v září roku 1992. V souvislosti se zahájením devizového fixingu začala centrální banka stanovovat kurz československé měny na základě nové metody. Bylo zavedeno nové oscilační pásmo v rozsahu +/-0,5 % od centrální parity.

Tím byl vymezen prostor pro určitý pohyb měnového kurzu na základě nabídky a poptávky. Vlastní vazba na měnový koš přestala být pevně fixována. K 1. dubnu 1993 došlo k omezení měnového koše pouze na základní dvě měny – americký dolar (USD) s váhou 35 % a německou marku (DEM) s váhou 65 %. Tento způsob vymezení měnového koše je přeci jen jednodušší a propočty podle dvousměnového koše se na základě empirických poznatků chovají zhruba stejným způsobem jako propočty, které byly dříve kalkulovány na základě pětiměnového koše.

V dubnu roku 1995 došlo na další rozšíření flukтуаčního pásma na rozpětí +/- 0,75 %. Stalo se to takovým způsobem, že centrální banka začala v obchodech s bankami používat rozpětí 0,25 % mezi prodejní a nákupní cenou deviz.²³⁷

5.6. Měnová odluka

Významná událost se stala 1. ledna 1993, kdy vznikla Česká republika. Rozdělení Československa doprovodilo posléze opatření o rozdělení československé měny v podobném duchu, tedy na českou a slovenskou měnu, resp. českou a slovenskou korunu v únoru téhož roku. K otázkám vnitřní a vnější směnitelnosti naší měny tedy přibyla ta, jak nastavit devizový kurz mezi českou a slovenskou korunou, a pak také eventuální otázka nastolení měnové unie mezi oběma zeměmi.

Devizový kurz musel zahrnovat určité rozdíly mezi oběma zeměmi a musel vzít v úvahu mnoho důležitých aspektů. Mezi ČR a SR v těchto bodech existovalo skutečně mnoho rozdílů, které determinovaly úroveň vzájemného kurzu obou měn. Mezi nejzásadnější se řadily: vyšší efektivnost české ekonomiky; vyšší dovozní náročnost a nižší exportní výkonnost slovenské ekonomiky; potenciální vyšší růst míry inflace na Slovensku, asymetrická provázanost ČR a SR, kdy Slovensko bylo více závislé na dodávkách z ČR a kdy

²³⁵ Dědek, O. (2000), str. 3

²³⁶ Durčáková, J., Mandel, M. (2000), str. 317

²³⁷ Dědek, O. (2000), str. 38

je dlouhodobá obchodní bilance aktivnější pro ČR; vyšší adaptační schopnost České republiky.

Scénář, podle kterého mělo měnové uspořádání probíhat, nejprve vymezil období užívání společné měny. Až poté mělo dojít k rozdělení měny a k nastolení systému dvou samostatných měn, přičemž počáteční směnný kurz se stanovil v poměru 1:1 a na určitý čas tento fixní kurz měl být i zachován. Celý proces měl být završen režimem řízeného plování a umožnění působení sil tržní nabídky a poptávky.

Nabízela se otázka, zda-li není vhodnější udržet společnou československou měnu přeci jen déle než dobu nezbytně nutnou. Odborníci argumentující ve prospěch **měnové unie** zdůrazňovali, že měnová unie omezuje riziko kurzových změn, které by jinak způsobilo výrazné zhoršení možností mezinárodní obchodní výměny. Dále potom uvedli jako faktor určitou důvěryhodnost československé měny zejména v souvislosti s úspěchem kurzové politiky v letech 1990-1992. Tato důvěra se nemohla přesunout na nástupnické měny a mohla vzniknout situace, kdy hospodářské problémy vyvolané měnovou odlukou povedou k omezení zahraničního kapitálu.

Naopak jako nevýhoda vzniku měnové unie a pokračování československé koruny se uváděla snížená možnost uplatnění monetární politiky členských států v případě asymetrického šoku. Země potom nemůže uplatňovat nástroje, které jsou vhodné jen pro ni, zejména v oblasti přílivu zahraničního kapitálu či mobilizace domácích úspor.

Další diskuze se týkala režimu devizového kurzu. Mnozí se nechali inspirovat raným bretonwoodským systémem. Představa byla taková, že každá centrální banka by měla závazek odkoupit či prodat za určitou cenu jakékoliv množství referenční zahraniční měny. Tento jev by znamenal stoprocentní reálnost nastavení kurzu mezi oběma zeměmi, jinak by se jedna z centrálních bank doslova vydala ze svých rezerv. Předpokládalo se, že obě nástupnické koruny si udrží režim vnitřní směnitelnosti, který nutí centrální banku stanovit kurz na úrovni odpovídající nabídce a poptávce. Zavedení vnitřní směnitelnosti má ovšem svá úskalí v podobě nároků na mobilizaci devizových rezerv a nárůstu vnitřní cenové hladiny.²³⁸

Měnová unie měla vydržet šest měsíců, přičemž bylo uvedeno několik podmínek pro její trvání: rozpočtový schodek překračující 10 % rozpočtových příjmů, spekulativní pohyb kapitálu mezi republikami překračující 5 % bankovních depozit v zemi, kam kapitál plyne, neshody měnového výboru jako společného orgánu centrálních bank koordinující měnovou politiku.

²³⁸ SBČS (1992), str. 25

Již od vzniku měnové unie nebyla důvěra v ní příliš velká a všeobecně se soudilo, že Slovensko je „zralé“ na devalvaci. Koncem ledna poklesly devizové rezervy naší země na velmi nízkou úroveň a splněním jedné z podmínek došlo k situaci, která umožňovala ukončit měnovou unii. Počátkem února bylo přistoupeno k jejímu opuštění.

Měnová odluha proběhla ke dni 8. února 1993.²³⁹ V rámci smluvních dokumentů mezi ČR a SR k provádění vzájemného platebního styku po měnové odluce byl zaveden clearingový platební styk, který je založen na zúčtování plateb prostřednictvím clearingových účtů vedených českou národní bankou a Národní bankou Slovenska.

Výhodou bylo, že se vzájemné platby prováděly bez nároků na volně směnitelné měny. Zúčtovací jednotkou clearingového platebního styku se stalo European Currency Unit (ECU). Obě strany se zavázaly, že odchylka kurzu národní měny k zúčtovacímu ECU a k směnitelnému ECU nepřesáhne 5 %.

V průběhu měnové odluky došlo k rozdělení peněz v rozsahu asi 100 mld. Kčs, přičemž poměr mezi českou a slovenskou stranou činil 7:3.²⁴⁰ Devizový kurz byl poté stanovován na základě tržních výkyvů.

V souvislosti s rozdělením Československa rovněž někteří ekonomové vyjádřili pochybnosti nad udržení fixního devizového kurzu. „*Stabilita devizových vztahů kriticky závisí na stabilitě očekávání. Jakmile byl rozpad Československa definitivně potvrzen, začalo docházet k odlivu rezerv,*“²⁴¹ poznamenal A. Bulíř.

5.7. Zavedení vnější směnitelnosti měny v roce 1995

Režim vnitřní směnitelnosti dospěl v polovině 90. let do nové fáze. Postupem času se začala objevovat velká mezera mezi stavem vnitřní směnitelnosti měny a pokračující liberalizací kapitálových toků. V této souvislosti bylo nutné posílit určitý druh regulace podnikatelských aktiv některých podnikatelských subjektů. Vzniklo též prostředí, ve kterém se mohli domácí exportéři cítit znevýhodněni, neboť zahraniční investoři měli volné pole působnosti zásluhou garancí neomezovat repatriaci vložených investic a jejich výnosů, a naopak domácí investoři nemohli standardně pronikat na zahraniční trhy.

Odborníci se věnovali otázce načasování vnější směnitelnosti měny a tím završení procesu zavedení systému konvertibilní měny. Tehdejší předseda vlády Václav Klaus k tomu uvedl: „*Je zřejmé, že jsme po padesáti měsících jinde než na samotném počátku a že je třeba*

²³⁹ Revenda, Z., Mandel, M., Kadera, J., Musílek, P., Dvořák, P., Brada, J. (2000), str. 29

²⁴⁰ Revenda, Z. (2001), str. 603

²⁴¹ Bulíř, A. (1993), str. 198

*jít v deregulačních opatření dále. Chceme dosáhnout vyššího stupně směnitelnosti české koruny, chceme se touto cestou ještě více otevřít světu se všemi výhodami, ale i riziky, které jsou s tím spojeny, chceme zvýšit míru ekonomické svobody a omezit míru státního intervencionismu.*²⁴²

Velmi solidní ekonomické výsledky naší země, včetně rozvíjejícího se kapitálového trhu, patřičně ohodnocené ratingovými agenturami vytvořily prostředí k zavedení vnější směnitelnosti měny, a tedy změně devizového zákona. S. Janáčková z ČNB považovala za velmi důležitou měnovou politiku SBČS a ČNB, která podle ní přispěla k velmi vhodným podmínkám pro zavedení vnější směnitelnosti: *„Její výsledky, pokud jde o vnitřní a vnější stabilitu měny, jsou nezávislími odborníky v zahraničí považovány za významný úspěch: inflace byla podstatně nižší než v ostatních transformujících se ekonomikách. Nominální kurz měny zůstal stabilní, reálný efektivní kurz, měřený cenovými indexy, vzrostl během období 1991-1993 zhruba o 65 %; údaje o exportu naznačují, že tento růst nepodkopala konkurenční schopnost českého exportu. Nižší míra inflace výrazně usnadňuje udržování stabilního kurzu a otvírá cestu mimo jiné i k dalším krokům v oblasti konvertibility měny.*²⁴³

Od roku 1991 prošel proces rozšiřování směnitelnosti několika etapami charakterizovanými směřováním k liberalizaci devizového hospodářství. *„Tato liberalizace na jedné straně spoluvytvářela výsledky ekonomiky a na druhé straně tyto výsledky umožňovaly přijímat jednotlivá liberalizační opatření, z nichž nejvýznamnější (liberalizace devizových účtů pro právnické osoby, liberalizace přístupu k přímým peněžním úvěrům ze zahraničí, výrazné zvýšení limitů pro nákupy deviz pro turistické účely z 12 000 Kč na 100 000 Kč) byly přijaty v roce 1994.*

*Současná situace (počátek roku 1995 – pozn. autor) je charakterizována tím, že stav liberalizace devizového hospodaření de facto (nikoliv de iure), až na malé výjimky, dosáhl stupně směnitelnosti měny podle čl. VIII. Dohody o MMF.*²⁴⁴

V roce 1995 byl uskutečněn tento další, skutečně významný krok v podobě přijetí nového devizového zákona č.219/1995 Sb., který vešel v platnost 1. října 1995. K tomu uvedl V. Kreidl: *„Zákon rovněž liberalizoval některé transakce týkající se pohybu kapitálu. Plnou konvertibilitu lze očekávat v nejbližších 2-3 letech. Očekávané vyhlášení konvertibility koruny, vysoká politická stabilita s konzervativní vládou u moci, rychlý pokrok ekonomických reforem, velmi dobré makroekonomické výsledky a v neposlední řadě očekávání nominálního*

²⁴² Klaus, V. (1995), str. 130

²⁴³ Janáčková, S. (1994), str. 448-449

²⁴⁴ Kolektiv, Finance a úvěr (1995), str. 222

zhodnocení koruny činily z České republiky oblíbené místo pro zahraniční investory.“²⁴⁵

Česká republika se přijetím zákona přihlásila k článku **VIII. Dohod Mezinárodního měnového fondu**. MMF v tomto článku vyžaduje směnitelnost národní měny alespoň na úrovni pro devizové cizozemce a pro běžné položky platební bilance.

Česká republika šla dokonce nad rámec vymezený článkem VIII. a pouze stanovila omezující okruh operací, v nichž česká koruna směnitelná nebyla. Mezi tyto operace patřilo portfoliové investice pro rezidenty, otevírání účtů rezidentů v zahraničí atd. Do české legislativy se změna zákona promítla zrušením nabídkové povinnosti (ačkoliv je nutné podotknout, že ta byla předtím velmi změkčena a omezena), zrušením devizových limitů pro domácnosti, zrušením zbytků vysoce diferencovaných povolovacích pravidel.

Většina z těchto kroků byla ve větší či menší podobě učiněna již předtím. Diskuze byly spíše vedeny oblastí vyčnívající nad rámec požadavků MMF, zejména pak ono zavedení vnějšího oběhu měny. Argumenty proti zavedení vnějšího oběhu měny se týkaly především obavy z destabilizujících účinků. O. Dědek nachází následující dva protiargumenty:

„Za prvé, existence peněžní zásoby ve formě oběživa, která se nachází v ně přísné jurisdikce domácí měnové autority, se již dávno stala realitou. České bankovky byly běžně odkupovány i prodávány mnohými rakouskými a německými bankami, tzv. vídeňský neoficiální (nazývaný též paralelní) kurz se dokonce stal důležitou zpětnou informací o kredibilitě měnové politiky české centrální banky.

V oblasti bezhotovostního oběhu režim vnější směnitelnosti měny fakticky fungoval mezi nerezidentními bankami, jejichž nerezidentní klienti mohli používat korunové účty pro platební účely. Svoji logiku proto mělo i tvrzení, že z hlediska případného měnového otřesu není rozhodující technika útěku od koruny. Je koneckonců irelevantní, zda tento útek může formálně probíhat pouze u klientů domácích bank anebo i u klientů zahraničních bank, které ovšem samy pak musí být klientem některé domácí banky (platí učebnicová poučka, že deviza nemůže na rozdíl od valuty nikdy opustit zemi). Relevantním se ale zcela jistě stal požadavek neohrozit důvěru klientů v domácí měnu, nevyprovokovat hospodářskou situaci, který by způsobila, že konverze korun do deviz široce garantované režimem vnější směnitelnosti, dosáhne takového rozměru, jenž by destabilizoval plynulý chod ekonomiky.“²⁴⁶

Důležitým faktorem pro rozhodování o přijetí zákona se stalo členství České republiky v OECD. Stalo se tak v prosinci 1995 a České republice se to podařilo jako první z postkomunistických zemí. V rámci přijetí do OECD jsme se zavázali splnit závazky tzv.

²⁴⁵ Kreidl, V. (1996), str. 313-314

²⁴⁶ Dědek, O. (2000), str. 25-26

Kodexu liberalizace, podle něhož jsme přistoupili k dalším liberalizačním krokům. Jejich harmonogram byl naplánován tak, že definitivní splnění všech podmínek má být splněno v roce 2001. Lze konstatovat, že mnohá liberalizační opatření devizového zákona již pouze reflektovala dlouhotrvající realitu.

Díky obrovskému přílivu zahraničního kapitálu v roce 1995 (jak jsem uvedl výše) byla do zákona přidána tzv. depozitní povinnost, která nařizovala uložit po určitou dobu určitou část externích fondů bezúročně na účtu České národní banky (ČNB). Toto opatření bylo vyložene obranného charakteru. Současně byla rovněž přijata opatření, která umožnila vládě pozastavit platnost devizového zákona a vstoupit do devizového hospodářství maximálně na dobu šesti měsíců.

Některým ekonomům se zdála být tato opatření poměrně nedostatečná a poukazovali na gradualistický postoj mnohých zemí Evropské unie, které rozprostřely liberalizaci kapitálových toků v poválečném období na velice dlouhou dobu. Na druhé straně je nutné si uvědomit, že Evropská unie 90. let jako nejvýznamnější obchodní partner České republiky definuje volnost kapitálového pohybu jako jeden ze čtyř základních pilířů.

5.8. Závěr

Na přelomu 80. a 90. let 20. století došlo k výrazným politickým změnám, které s sebou přinesly nové mocensko-politické předpoklady, jež zapříčinily prosazení peněžně tržního mechanismu. Transformace mechanismu fungování ekonomiky postkomunistické země představovala bezprecedentní situaci, která byla teoreticky nepřipravená a bylo nutné hledat řešení transformačního problému. Změny se dotkly všech hospodářských oblastí, naprosto novou úlohu získaly v novém ekonomickém systému peníze a měnová politika.

Nový ekonomický systém s sebou přinesl možnost realizování kroků vedoucí ke směnitelnosti měny. Přes některé vnější ekonomické potíže se ekonomové shodli na nutnosti zavedení vnitřní směnitelnosti měny. Existovaly dvě různé koncepce, jakým způsobem k vytyčenému cíli dojít. Příznivci gradualističtějšího přístupu se obávali důsledků devalvace koruny a poukazovali na sociální problémy, které může rychlá realizace reformu a zavedení vnitřní směnitelnosti měny přinést. Na druhé straně stáli ekonomové s liberálnějšími představami, kteří se naopak snažili prosadit rychlou variantu postupu reformu a tvrdili, že její dopad není pro české hospodářství nepříjemnější.

Po mnoha diskuzích se nakonec prosadila liberálnější koncepce a již 1.1. 1991 došlo k realizaci mnoha transformačních kroků. Liberalizace zahraničního obchodu a vnitřní směnitelnost měny se stala jedním z hlavních pilířů ekonomické transformace. Jako nominální

kotva působil fixní měnový kurz, který měl za úkol stabilizovat československé, resp. české hospodářství.

Poté se brzy se začaly připravovat kroky na zavedení vnější směnitelnosti měny. Vývoj nezbrzdilo ani rozdělení Československa a následná měnová odluka. V roce 1995 byl přijat nový devizový zákon, který završil proces liberalizace devizového hospodářství a zavedl vnější směnitelnost české koruny podle článku VIII. MMF.

6. Závěr

Ve své diplomové práci jsem se pokoušel nastínit hlavní oblasti diskuzí týkajících se směnitelnosti československé, resp. české měny. Diskutovala se především ta opatření a návrhy, které se zabývaly podmínkami zavedení vnitřní a vnější směnitelnosti měny. V období socialismu nebyla československá měna směnitelná, proto jsem se při popisu tohoto období zaměřil především na ty oblasti vnitřních i vnějších ekonomických vztahů, které zavedení směnitelnosti měny bránily. V tomto období byly také rozebírány možnosti a meze zavedení směnitelnosti převoditelného rublu. Důležitou součástí vývoje diskuzí o směnitelnosti naší měny byly mnohdy paralelní diskuze o funkci a postavení měnového kurzu.

Z diskuze o okolnostech směnitelnosti měny jsme viděli, že národní hospodářství prošlo v letech 1966-1995 rozsáhlými změnami. V pojetí Šikovy reformy se zavedení směnitelnosti měny stalo jedním z ústředních témat tehdejší doby. Ekonomičtí reformátoři věřili, že zavedení systému směnitelnosti měny pomůže oživit čs. hospodářství. Byly rozebírány podmínky zavedení interní směnitelnosti měny a vytyčeny možnosti realizace praktických kroků při jejím formování. Zcela novou úlohu měl mít měnový kurz, který byl do té doby pouhým mechanickým přepočítacím koeficientem. Pro nastolení systému směnitelnosti měny se měla změnit forma řízení národního hospodářství takovým způsobem, aby se v praktické ekonomice mohly uplatňovat principy tržního hospodářství a byly tím vytvořeny nutné podmínky pro realizaci systému směnitelné měny. Bez nich zavedení směnitelnosti měny nemá smysl, neboť neomezená konvertibilita měny je v příkrém rozporu s administrativně řízenou ekonomikou, protože způsobuje vytváření silných poruch na domácích trzích.

Po roce 1969 se československé hospodářství vrátilo k centrálně plánované ekonomice ve své původní podobě a na téměř 20 let v něm absentovaly diskuze týkající se zavedení směnitelné měny. Systém centrálního plánování a politika měnového izolacionismu dlouho bránily zavedení plné konvertibility měny. V socialistické ekonomice existující státní devizový monopol striktně vylučoval možnost oběhu jakékoliv cizí měny v Československu a zároveň oběh tehdejší naší měny mimo území našeho státu. Diskuze v oblasti směnitelnosti se v tomto období týkaly převoditelného rublu. Tato uměle vytvořená jednotka se měla stát základem měnových vztahů v rámci RVHP. Ve skutečnosti však v podstatě nepřekročila hranice dvoustranného zúčtování. Byly sice vytyčeny úkoly pro jednotlivé socialistické státy v rámci RVHP, ve kterých měl převoditelný rubl fungovat jako nadnárodní měna, která bude nástrojem mnohostranného zúčtování a spojí sféry vnitřní a vnější ekonomiky jednotlivých zemí, ale k jejich praktické realizaci nedošlo. Převoditelný rubl byl odtržen od jakýchkoliv vazeb uchycených ve sférách jednotlivých národních hospodářství. Nešlo jej „naroubovat“ na

nesměnitelné měny států RVHP. Socialistické státy sice nadále používaly převoditelný rubl jako prostředek dvoustranného zúčtování, ale pokoušely se o nulová salda svých účtů, neboť za převoditelný rubl nebylo co koupit a navíc to nebyl spolehlivý rezervní prostředek. Tímto způsobem státy RVHP v podstatě odmítaly mnohostranné zúčtování v převoditelných rublech.

V rámci soustavy plánovitého řízení došlo ve druhé polovině 80. let k pokusu o zreformování tehdejšího hospodářského mechanismu při zachování jeho systémových prvků, zejména ukazatelového plánu. Byla zavedena některá opatření, především v oblasti měnového kurzu, jež měla zlepšit fungování ekonomiky, přispět k většímu pronikání cenotvorných nástrojů do naší ekonomiky a k zavedení systému směnitelnosti měny. Odborníci si uvědomovali, že směnitelnost je jedinou možnou perspektivou pro budoucnost. Byly vymezeny některé praktické kroky, jež bylo nutné udělat pro fungování systému směnitelné měny. Diskutovala se především obnova ekonomické rovnováhy, nutnost zlepšení tempa hospodářského růstu, zabraňování inflačním tlakům a dokonce byla diskutována i liberalizace zahraničního obchodu. Přesto, že některé studie uváděly program zavádění systému směnitelné měny až do roku 2010, pád socialistického režimu celý proces značně urychlil.

V 90. letech nastaly teprve skutečné změny, kdy došlo k přehodnocení hospodářského mechanismu. Naprosto se změnila úloha peněz v naší ekonomice a měnová politika dostala reálný obsah. Až s přechodem na tržní systém po roce 1989 se začala provádět skutečná opatření k vytvoření podmínek pro zavedení vnitřní a vnější směnitelnosti měny. Liberalizace zahraničního obchodu se stala jedním z hlavních pilířů ekonomické transformace. Během relativně krátké doby, v roce 1991, se podařilo zavést systém vnitřní směnitelnosti měny a brzy se začaly připravovat kroky na zavedení vnější směnitelnosti měny podle článku VIII. MMF. V roce 1995 byl přijat nový devizový zákon, který završil proces liberalizace devizového hospodářství a zavedl vnější směnitelnost české koruny. Konkrétní znění devizového zákona potom šlo dokonce nad rámec vymezený článkem VIII.

7. Použitá literatura

- Bakeš, M., Malík, A., Mojžíšová, S.: Československé devizové předpisy. Panorama, Praha 1987
- Bakule, V.: Světové finance. SNTL/ALFA, Praha 1976
- Bakule, V.: Formování systému devizového kurzu v socialistickém hospodářství, Politická ekonomie č. 9/1983
- Beneš, V., Musílek, P.: Přestavba v měnové a finanční politice: Nástin postupu realizace, VŠE, Praha 1989
- Bulíř, A.: Československá monetární politika po roce 1989, Finance a úvěr č. 5/1993
- Červová, A.: Oceňování dovozu při různých variantách měnového kurzu, Politická ekonomie č. 11/1981
- Daněček, J.: Aktivní měnová politika a metody její realizace, Finance a úvěr č. 5/1969
- Daněček, J.: Systémové aspekty vymezení úlohy a nástrojů emisní banky: Přestavba hospodářského mechanismu, Finance a úvěr č. 6/1989
- Daněček, J.: Vliv systémové devalvace na vnitřní ekonomiku: Formování finančního a měnového mechanismu v podmínkách tržní ekonomiky, VP č. 34. ÚÚNV, Praha 1991
- Dědek, O.: Měnový otřes 97, VP č. 15. ČNB, Praha 2000
- Drábek, Z., Dyba, K.: Reformní politika, růstový výkon a makroekonomická stabilita, Finance a úvěr č. 9/1990
- Drachovský, J.: Mezinárodní finančníctví. Bursík a Kohout, Praha 1923
- Durčáková, J., Mandel, M.: Mezinárodní Finance. Management Press, Praha 2000
- Dyba, K.: K otázce konvertibility čs. měny: Přestavba hospodářského mechanismu, Finance a úvěr č. 10/1989
- Ekonomický ústav ČSAV: Československo na rozcestí: Zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy. EÚ ČSAV, Praha 1989
- Geršlová, J., Sekanina, M.: Lexikon našich hospodářských dějin. Libri, Praha 2003
- Hájek, K.: Přestavba kurzového systému čs. měny, Finance a úvěr č. 11/1988
- Havel, J., Holman, R. a kolektiv: Dějiny ekonomického myšlení. C. H. Beck, Praha 1999
- Horčicová, M.: Příspěvek k analýze devizových kurzů odvozených od souboru národních měn, Autoreferát disertace k získání vědecké hodnosti kandidáta ekonomických věd, VŠE v Praze, Fakulta národohospodářská, Praha 1985

- Horčicová, M.: Východiska směnitelnosti měn socialistických států, Ekonomický časopis č. 1/1988
- Hrnčíř, M.: Role mezinárodní měnové sféry při dosahování vnější rovnováhy soudobé kapitalistické ekonomiky, Politická ekonomie č. 12/1966
- Hrnčíř, M.: Směnitelnost československé koruny, Politická ekonomie č. 7/1968
- Hrnčíř, M.: Měnový kurz při intenzifikaci reprodukčního procesu, Politická ekonomie č. 4/1975
- Hrnčíř, M.: Vnější rovnováha v plánované ekonomice, Politická ekonomie č. 11/1980
- Hrnčíř, M.: Funkční otevřenost ekonomiky a přestavba hospodářského mechanismu, Politická ekonomie č. 1/1990
- Chvojka, P.: Fungování zlatých a papírových peněz v mezinárodních měnových vztazích, Politická ekonomie č. 12/1967
- Chvojka, P.: Determinanty směnitelnosti soudobých měn: Teoretická koncepce, Politická ekonomie č. 11/1968
- Chvojka, P.: Měnové vztahy v integraci RVHP. Academia, Praha 1979
- Chvojka, P.: Kurz čs.měny a její směnitelnost pod zorným úhlem ekonomické reformy, Finance a úvěr č. 10/1991
- Janáčková, S.: K některým specifickým měnové politiky v ČR, Finance a úvěr č. 9/1994
- Jonáš, J.: Ekonomická transformace v České republice, makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Management Press, Praha 1997
- Kalvoda, J., Wacker, W.: Mezinárodní platební a úvěrové vztahy ČSSR. SNTL, Praha 1987
- Klaus, V.: Příčiny zahraničně obchodního problému, Politická ekonomie č. 12/1988
- Klaus, V.: Ekonomická teorie a realita transformačních procesů. Management Press, Praha 1995
- Kočárník, I., Petřivalský, J.: Zdokonalení měnového plánování a měnových analýz, Finance a úvěr č. 1/1980
- Kočárník, I.: K finančnímu hospodaření státu v roce 1989, Finance a úvěr č. 7/1990
- Kočárník, I.: Státní rozpočty na rok 1991, Finance a úvěr č. 1/1991
- Kolektiv: Minimum základních kroků radikální ekonomické reformy, Finance a úvěr č. 10/1990
- Kolektiv: Postup ke směnitelnosti české koruny, Finance a úvěr č. 5/1995

- Komárek, V. a kolektiv: Prognostická reflexe problémů přechodu k demokracii a k tržní ekonomice v ČSFR. Prognostický ústav ČSAV, Praha 1991
- Kreidl, V.: Kurz navěky?, Ekonom č. 24/1995
- Kreidl, V.: Úzká místa měnové a kurzové politiky ČR, Finance a úvěr č. 6/1996
- Mandel, M.: Rovnovážený devizový kurz – kritika teorie parity kupní síly a reprodukčních nákladů na jednotku deviz, Finance a úvěr č. 6/1989
- Mandel, M.: K otázkám přechodu čs.koruny na jednotný a rovnovážný kurz: Diskuze, Finance a úvěr č. 11/1990
- Mandel, M.: Prognóza vývoje kurzu čs.koruny na rok 1992, Finance a úvěr č. 2/1992
- Mervart, J.: Devizový kurz a parita kupní síly vztahu ke koruně čs., Finance a úvěr č. 4/1991
- Nepožitková, I.: Přejít z jednoetapového bankovního systému na dvoustupňový v České republice, Výzkumná studie. Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta filozofie a politologie, Olomouc 2001
- Ondráček, M.: Realita kurzu české měny, Finance a úvěr č. 2/1994
- Pecháček, L.: Otázky částečné směnitelnosti převoditelných rublů za zlato a volné měny, Finance a úvěr č. 9/1969
- Petřivalský, J. a kolektiv: Peněžní oběh a úvěr v ČSSR. SNTL, Praha 1963
- Petřivalský, J., Veltruský, L.: Socialistické země a mezinárodní měnový systém, Finance a úvěr č. 8/1969
- Podlaha, K., Vrškový, M.: Využití ekonomických nástrojů v zahraničních vztazích, Finance a úvěr č. 11/1965
- Podlaha, K.: Kurs koruny a její směnitelnost v kontextu ekonomické reformy, Finance a úvěr č. 6/1968
- Potáč, S.: Státní banka československá před novou etapou vývoje, Finance a úvěr č. 1/1971
- Prognostický ústav ČSAV: Alternativní přístupy ke scénáři přechodu k tržní ekonomice. Praha 1990
- Revenda, Z.: Centrální bankovníctví. Management Press, Praha 2001
- Revenda, Z., Mandel, M., Kadera, J., Musílek, P., Dvořák, P., Brada, J.: Peněžní ekonomie a bankovníctví. Management Press, Praha 2000

- Rogov, V.: Meždunarodnyje rasčoty i kreditovanije vnešnej torgovli kapitalistieskich stran = Mezinárodní platební styk a úvěrování zahraničního obchodu kapitalistických zemí. Vněštorgizdat, Moskva 1959
- Rusmich, L.: Vnější funkce socialistických národních měn, Politická Ekonomie č. 7/1979
- Slaný, Z., Žák, M.: Hospodářská politika. C.H. Beck, Praha 1999
- Sojka, M.: Alternativní scénáře transformační strategie československé ekonomiky na počátku 90.let a jejich teoretická východiska, Working paper IES FSV UK, No. 21, Praha 2002
- SBČS, Popis pravidel a nástrojů usměrňování úvěrové emise ve vztahu k obchodním bankám a v devizové oblasti: Návrh usnesení vlády o pravidlech úvěrové emise v souladu s principy přestavby hospodářského mechanismu, příloha č. 1 k důvodové zprávě, Praha, 29.3. 1988
- SBČS, interní materiál odboru 101 ve spolupráci s odborem 102: Nerovnováha a inflace v čs.ekonomice a postupy k jejich eliminaci, Praha, 14.8. 1989
- SBČS: Otázky měnové spolupráce mezi nástupnickými státy ČSFR, Institut Ekonomie SBČS, VP č.1. Praha 1992
- Sucharda, B.: Ke směnitélosti československé měny a kolektivní měny členských zemí RVHP. Prognostický ústav ČSAV, Praha 1989
- Šik, O.: Peníze za socialismu. EÚ ČSAV, Praha 1966
- Šulc, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. Doplněk, Brno 1998
- Švejnar, J.: Strategie ekonomické přeměny Československa, Lidové noviny, Praha 1990
- Tošovský, J.: Bankovní měnová politika při přechodu k tržní ekonomice, Finance a úvěr č. 3/1990
- Tošovský, J.: První zkušenosti s působením systému vnitřní směnitélosti koruny, Finance a úvěr č. 8/1991
- Tošovský, J.: K problematice vnitřní směnitélosti naší měny, Finance a úvěr č. 10/1993
- Turek, O.: Problémy systému devizových normativů chozrasčotních organizací uplatněného v roce 1989, Finance a úvěr č. 10/1989

- Turek, O. a kolektiv: K aktuálním problémům československé hospodářské politiky. Prognostický ústav ČSAV, Praha 1990
- Vencovský, F.: Ekonomické předpoklady volně směnitelné koruny: K přestavbě hospodářského mechanismu, Politická ekonomie č. 10/1988
- Vencovský, F., Dvořák, P., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K. a kolektiv: Dějiny českého bankovníctví v českých zemích. Bankovní institut, Praha 1999
- Vít, J.: Cíle a nástroje měnové politiky v roce 1992, Finance a úvěr č. 2/1992
- Vojtíšek, P.: Bankovní měnová politika v roce 1990, Finance a úvěr č. 3/1990
- VŠE v Praze: Některé náměty k současné hospodářské situaci ČSSR: Vědecké sdělení. VŠE, Praha 1968
- VŠE v Praze (Mošna, Z a kolektiv): Přestavba hospodářského mechanismu ČSSR., SPN, Praha 1988
- Zahradník, P.: Politika devizového kurzu: ERM ve světle nastolení fundamentálních otázek i československé transformační zkušenosti, Finance a úvěr č. 3/1993
- Zukal, R.: Poznámky ke kurzu československé koruny, Politická ekonomie č. 6/1966
- Žemlička, J.: Některé metodické otázky stanovení velkoobchodních cen dovážených surovin, Finance a úvěr č. 2/1973
- Časopisy a noviny: Ekonom, Finance a úvěr, Hospodářské noviny, Politická ekonomie
- Internet: www.cnb.cz, www.ies.cuni.cz, www.ihned.cz
- Sbírka zákonů ČSR a ČSSR

Teze diplomové práce

Termín: LS 2004

Autor: Václav Fišer

Vedoucí: doc. Ing. Karel Půlpán, CSc.

Název:

Nástin diskusí o směnitelnosti čs. (české) měny v letech 1966-1995

Charakteristika tématu:

Ve své diplomové práci budu sledovat vývoj diskusí o směnitelnosti naší (československé a pak české) měny v období let 1966 až 1995. Začnu s rozбором tzv. Šikovy reformy ze druhé poloviny 60. let, s důrazem zejména na práce autorů z okruhu EÚ ČSAV a tzv. Suchardovy komise na vládní úrovni, kde se objevují prakticky všechny návrhy postupného přechodu k směnitelné měně (nejprve interně a později i externě ve smyslu směnitelnosti za USD či DEM) v rámci vytváření tzv. parametrického prostředí v „novém hospodářském mechanismu“, jež se (paradoxně i jako tzv. „sovětské zkušenosti“) znovu do naší odborné literatury prosadily v rámci přestavby (perestrojky) na konci 80. let. Poté se podrobněji podívám na normalizační 70. léta, kdy se akcentovala problematika směnitelnosti národních měn zemí RVHP navzájem a vůči uměle vytvořenému převoditelnému rublu. V další kapitole rozeberu „znovuobjevený“ problém směnitelnosti koruny v obecném pojetí v průběhu perestrojky, kdy se vytvořily všechny teoretické a personální předpoklady pro úspěšnou měnovou politiku polistopadového období. V poslední kapitole již přejdu do období tržní ekonomiky, kdy se zcela změnila úloha peněz v ekonomice a kdy měnová politika hraje zcela

novou úlohu a budu rozebírat diskuse teoretiků a pracovníků centrálních orgánů při zavádění interní (1991) a externí (1995) směnitelnosti koruny.

Metoda postupu:

Průzkum a zpracování dostupné literatury, právních pramenů a polooficiálních výzkumných zpráv (MF ČSR a FMF ČSSR, SBČS, EÚ ČSAV, PgÚ ČSAV) a odborných časopisů ke shora vymezenému tématu; cílem práce bude podat co nejkomplexnější nástin vývoje názorů českých autorit ve sledovaném období v kontextu se standardní ekonomickou teorií i ekonomickými představami o socialismu.

Osnova:

Úvod

- 1) Přehled historicky se proměňujícího pojetí směnitelnosti měny v ekonomické teorii
- 2) Směnitelnost čs. koruny v Šikově reformě
- 3) Pojetí „směnitelnosti“ v rámci RVHP (období normalizace)
- 4) Perestrojka a vytyčení interní směnitelnosti čs. koruny
- 5) Cesta ke směnitelnosti (dle článku VIII. IMF) po roce 1989
- 6) Závěr

Datum: 17.02.2004

Podpis autora:

Podpis vedoucího práce:

